

Pécsi Tudományegyetem
Természettudományi Kar
Földrajzi és Földtudományi Intézet
Földtudományok Doktori Iskola

Geopolitika, geoökonómia és politikai földrajz
közép-európai perspektívából c. doktori program

**A luzofón identitás jelenléte a városi kreativitás gyakorlataiban Lisszabon,
São Paulo és Goa példáján keresztül**
Doktori értekezés

Készítette: Murányi Kata

Témavezető:

Prof. Dr. habil Szilágyi István DSc., egyetemi tanár

2020

Tartalom

1. Bevezetés	3
2. A kutatás célja, kérdései és hipotézisei	6
3. A kutatás módszertana	9
3.1. Szekunder kutatás	9
3.2. Primer kutatás	11
4. A luzofón tér történeti és geopolitikai elemei	20
4.1. A Portugál Birodalom	20
4.2. Luzofón tér és identitás	27
4.3. A luzofón migrációs rendszer 1974 után	32
4.4. Luzofón diplomácia az 1990-es évek után.....	37
4.4.1. Comunidade dos Países de Língua Portuguesa (CPLP) – A Portugálul Beszélő Országok Közössége	41
4.4.2. Instituto Camões – Camões Intézet.....	44
4.4.3. Museu Fundação Oriente – Keleti Múzeum és Alapítvány	44
4.4.4. Fundação Calouste Gulbenkian – Calouste Gulbenkian Alapítvány	45
5. A kreativitás megközelítései	47
5.1. Kreativitás a gazdaságban.....	49
5.2. A kreatív gazdaság és az állam	52
5.3. Kreativitás a társadalmi osztályokban.....	54
5.4. Kreativitás a városi kultúrában	56
6. Kreativitás az egykori birodalmi fővárosban – Lisszabon, Portugália.....	65
6.1. A kreatív gazdaság helyzete Lisszabonban.....	65
6.2. A Lisszabonban végzett empirikus kutatás tudományos eredményei.....	71
6.3. A Lisszabonban végzett kutatás eredményeinek összefoglalása.....	103
7. Kreativitás a trópusi felhőkarcolók városában – São Paulo, Brazília	110
7.1. A kreatív gazdaság helyzete São Paulo-ban.....	110
7.2. A São Paulo-ban végzett empirikus kutatás tudományos eredményei.....	112
7.3. A São Paulo-ban végzett kutatás eredményeinek összefoglalása	146
8. Kreativitás a brit korona ékkövének árnyékában – Panjim és Margao, Goa, India	152
8.1. A kreatív gazdaság helyzete Goában	152
8.2. A Goában végzett empirikus kutatás tudományos eredményei	157
8.3. A Goában végzett kutatás eredményeinek összefoglalása	190

9. Összefoglalás	198
9.1. A hipotézisek verifikálása, a kutatás új eredményei	198
9.2. További kutatási irányok.....	208
Irodalom.....	209
Mellékletek	221
Félig strukturált interjú kérdések Lisszabon	221
Félig strukturált interjú kérdések São Paulo	221
Félig strukturált interjú kérdések Goa.....	222
Idegen szavak és kifejezések jegyzéke	223
Ábra-, táblázat- és diagramjegyzék.....	235
Ábrajegyzék	235
Táblázatjegyzék	239
Diagramjegyzék	240
Köszönetnyilvánítás.....	242

1. Bevezetés

Egy állam történelme, gazdasága, politikai berendezkedése, vezetőinek attitűdje, kultúrájának gyökerei erősen meghatározzák és befolyásolják szereplői mindennapi életének ritmusát és cselekvéseit, hatással vannak egyebek mellett a kreatív gazdaság folyamataira. A kreativitás, mint a gazdasági értékteremtő és a művészeti alkotó tevékenységek alapja, továbbá mint megújulási képesség tanulható, és a gazdaság dinamikus fejlődésének motorjaként van jelen napjaink tudásalapú társadalmában.

A kreatív gazdaság kutatása az 1990-es években újdonság erejével hatott, gyakorlati alkalmazása a 2000-es évek első évtizedében élte virágkorát (LANDRY, C. 2000; FLORIDA, R. 2002, 2005, 2006; Európai Bizottság – 2009 a kreativitás és innováció európai éve; ENSZ – kreatív városok hálózata stb.). Az azóta eltelt időben a kutatások olyan koncepciók felé tolódtak, mint az okos város (*smart city*), fenntartható város (*sustainable city*), zöld város (*green city*) stb. (EGEDY T. 2017). A kreatív gazdaság témájának kutatásánál elsősorban a gazdasági tényezők kerülnek előtérbe – úgy mint a kreatív iparágak – és kevésbé a kulturális megközelítések. Felmerül a kérdés, mitől kreatív a város, és a kultúrkörhöz való tartozás – például az egykori Portugál Gyarmatbirodalom területeit összefoglaló luzofón jelleg – miként teszi gazdagabbá ezt a koncepciót. A különböző kultúrkörhöz kapcsolódóan (HUNTINGTON, S. P., 1998) milyen hasonlóságokat találunk a kiválasztott városok között, és melyek a városi kreativitás folyamatai, amelyek hozzájárulnak a kreatív városimázs létrejöttéhez. Az értekezésben a kiválasztott városok tanulmányozásakor az ökoszisztéma kerül a vizsgálódás központjába, mely a kreativitásról, mint szakpolitikák (kreatív stratégiák), emberek (kreatív osztály), gazdaság (kreatív iparágak), helyek (kreatív városok) szinergiájáról szól (SZOKOLAI ZS. 2011). A kreatív ökoszisztéma folyamata túlmutat a nemzetállamokon, gyakorlati példái a globális folyamatokhoz kapcsolódnak (TRÓCSÁNYI A. 2008). A történelmi csomópontok, az útfüggőség kreatív gazdaságra gyakorolt hatása is azt idézi elő, hogy a városok kreativitása a történelmi múltban, a kultúrában gyökerezik. Ebben a relációban a kreatív osztály telepítési tényezői (FLORIDA, R. 2002) mellett az *Accommodating Creative Knowledge* kutatásban (MUSTERD, S. et al. 2007) meghatározott indikátorok – elsősorban az útfüggőség – határozzák meg jelen vizsgálatot. A disszertációban a

luzofón területek kiválasztott városaiban a kreativitás megnyilvánulásait, jellemzőit tanulmányozzuk.

A luzofón területek a portugálul beszélő vagy portugál kultúrájú területek, az egykori Portugál Birodalom tartományainak gyűjtőneve. Az ott élők identitásában legalapvetőbb a portugál nyelven alapuló közösség, amelyet a történelmi-kulturális tényezők formálnak (FREYRE, G. 1940; SZILÁGYI I. 2015.). Ugyanakkor a luzofón identitás olyan jelenségekben, folyamatokban is jelen lehet, amelyek a városi kreativitás fogalmkörébe sorolhatók (COSTA, P. et al. 2009).

A kutatás azt vizsgálja, az egykori Portugál Birodalom területeinek kultúrájára, identitására milyen hatással voltak és vannak az egykori gyarmatok és az anyaország közötti kötelékek. A kreatív gazdaságnak az a vetülete képezi az elemzés tárgyát, amely az identitásképző városimázst alakítja. A luzofón területek azonosságtudatának, azonossásképző jegyeinek elemzésekor fontos leszögezni, hogy az túlmutat a nemzetállami szinten, a francia nyelvű frankofón vagy az angol Brit Nemzetközösséget képező területekhez hasonlítható, ahol az összetartozás alapja a nyelv, valamint a történelmi múlt és kulturális közelség.

A kutatási téma aktualitását egyrészt a globális-lokális paradoxonon alapuló térszemlélet, az identitásépítés különböző rétegeinek fontossága adja, vagyis hogy a város egyedisége – jelen esetben a kreativitás – versenyelőnyt jelent (PORTER, M.E. 2000; FLORIDA, R. 2002 stb.), továbbá felveti a kérdést, miként lehet a sajátos vonásokat a globális piacokon érvényesíteni. Ahogy azt a (populáris) geopolitikai vizsgálódások is mutatják, az erősödő és újrateremtett identitások iránti igény egyre növekszik. Másrészt aktuális a téma, hiszen a portugál nyelvű országokkal hazánkban viszonylag kevesen foglalkoznak. Az eddigi kutatások a luzofón területeket elsősorban a nyelv és az irodalom szempontjából vizsgálják. A luzofón területeket érintő geopolitikai, politikai földrajzi kutatások Szilágyi István nevéhez fűződnek. Történelmi, irodalmi, kulturális szempontból a kutatások az ELTE BTK Portugál Nyelvi és Irodalmi Tanszék oktatóihoz köthetők, kiemelve Rákóczi István, Pál Ferenc, továbbá Szilágyi Ágnes Judit (ELTE, SZTE) munkásságát.

A dolgozat újszerűsége, hogy interdiszciplináris jelleggel tanulmányozza a kreatív gazdaságon belül a vizsgált területeken – Lisszabon (Portugália); São Paulo (Brazília); Panjim és Margao

(Goa, India) – azt, mit jelent a városi kreativitás a volt Portugál Birodalom városaiban, valamint a luzofón identitás miként van jelen ennek gyakorlati megnyilvánulásaiban. A luzofón identitás és a kreatív város koncepciójának összekapcsolása együttesen egy új minőséget hoznak létre. A dolgozat a geopolitikai, politikai földrajzi szemlélet mellett az urbanisztika és a kulturális földrajz felől közelíti meg a témát.

2. A kutatás célja, kérdései és hipotézisei

A kutatás célja feltárni és bemutatni, hogy a közös nyelven túl milyen más megjelenési formái vannak a luzofón identitásnak – miként van jelen a városi kreativitás gyakorlati példáiban –, létezik-e egyáltalán közös identitás, és a közösség a fenntartásához az egykori anyaország milyen formában járul hozzá a *soft power* (NYE, J.S. 2004) és a populáris geopolitika (DODDS, K. 2005, DITTMER, J., BOS, D. 2010 stb.) eszközeivel (ezekről részletesen a 4.4. fejezetben írunk). A lokális és globális szervezetek (pl. Portugálul Beszélő Országok Közössége) politikájukkal, döntéshozatali mechanizmusaikkal, programjaikkal miként befolyásolják a közös luzofón identitást. A területeken belüli történelmi-kulturális egymásra hatást, a közösségformáló identitást, a kreatív gazdaság kérdéseit a városi kreativitás, az ahhoz kapcsolódó intézményrendszerek és ösztönző mechanizmusok segítségével átfogó módon vizsgáljuk. Tanulmányozzuk a helyi politikákat (önkormányzati, állami, államközi) és azokat a tényezőket (pl. tolerancia), amelyek a vizsgált városok dinamikájának lényeges indikátorai. A megértéshez elengedhetetlen olyan főbb csomópontok feltérképezése, mint a fontosabb történelmi epizódok, a földrajzi elhelyezkedés, a gazdasági és politikai érdekek, a kultúra, a nyelv, az identitást képző tényezők, amelyek vizsgálata és bemutatása interdiszciplináris megközelítést igényel. A 21. század kreatív városai azok, ahol a tudás, az innováció felhalmozódik, és a technológia, tudás és tolerancia hármásának koncentrációjával (3T) hozzájárul a kreatív osztály kialakulásához és a városba vonzásához (FLORIDA, R. 2002). A kérdés az, ezekre a tényezőkre a közös történelmi múlt milyen hatással van. A kutatás célja bemutatni, az útfüggőség szempontjából miként segítette elő a portugál örökség, a történelmi-kulturális-gazdasági-társadalmi fejlődés a kreatív gazdaság kialakulását és megerősödését a vizsgált városokban (BOSCHMA, R. – MARTIN, R. 2007). Az útfüggőséget meghatározó dimenziók vizsgálatakor a város potenciálja, vonzereje, versenyképessége rajzolódik ki a történelmi beágyazottság függvényében. Az esettanulmányok vizsgálatakor a különböző dimenziók felvázolásával tekintjük át a kiválasztott városok fejlődéstörténetét, úgy mint gazdasági dimenzió, szocio-demográfiai dimenzió, intézményi dimenziók, az épített környezet valamint a város fejlődésének mérföldkövei (MUSTERD, S. et al. 2007). Kérdés továbbá, milyen identitásképző elemek hangsúlyosak a vizsgált városokban, és ezek a városi kreativitás gyakorlati példáiban miként jelennek meg, és hogyan befolyásolják a városimázst, a gazdaságot, turizmust, nemzetközi kapcsolatokat.

A luzofón területek identitásával, kreatív városainak geopolitikai, politikai földrajzi elemzésével és vizsgálatával újszerű megközelítést alkalmazunk, ami hozzásegíti a hazai érdeklődőt és szakmát a területek jobb megértéséhez politikai, kulturális, társadalmi és gazdasági értelemben egyaránt. A kutatás során a következő kérdéseket tettük fel:

- Létezik-e közös luzofón identitás? Ha igen, miben nyilvánul meg?
- A nyelvi-történelmi háttér miként befolyásolja a kreatív város fejlődését?
- Miként van jelen a luzofón identitás, a gyarmati múlt a kreatív gazdaságban, a városi kreativitás folyamataiban?
- A kormányzati szerepvállalás hogyan befolyásolja a városi kreativitás folyamatait?
- A kreatív osztály miként van jelen a vizsgált területeken?
- A városi kreativitásnak milyen jó gyakorlatai vannak?
- A városi kreativitás miként befolyásolja a turizmust, gazdaságot, nemzetközi kapcsolatokat?

A kérdések alapján az alábbi kutatási hipotéziseket fogalmaztuk meg:

H1: A választott városokban élő kreatívok esetében létezik közös luzofón identitás, melynek fontos eleme a gyarmati múlt történelmi öröksége.

H2: A városi kreativitás túlmutat a kulturális és kreatív iparágakon, folyamatai széles körű társadalmi és kultúraformáló, gazdasági, turisztikai hatással bírnak.

H3: A történelmi-kulturális folyamatok, a város útfüggősége (MUSTERD, S. et al. 2007) és társadalmi toleranciája (FLORIDA, R. 2002) befolyásolja a városról alkotott kreatív képet.

H4: A városi kreativitás hatással van a városlakók mindennapi életére, a városkép alakítására, a látogatók vonzására. Az intézményesült (top-down) városi kreativitás folyamatai legitimálják és dinamizálják a kreatív városimázst, amely vonzó tényező a kreatív osztály tagjai számára.

H5: A luzofón területekre jellemző a portugál befolyású közös identitás, amelynek alapja a közös nyelv és történelmi-kulturális háttér, de megtalálható a városi kreativitás jelenségeiben (SIEBER, R. T. 2001).

A következő fejezetekben előforduló idegen nyelvű szavak rövid magyarázata a mellékletben található Idegen szavak és kifejezések jegyzékében található.

3. A kutatás módszertana

A hipotézisek bizonyítása érdekében a disszertációban szekunder és primer anyaggyűjtést, feldolgozást és feltárást végeztünk. A szakirodalom feldolgozása mellett a kutatás első fázisában megtörtént a luzofón tér lehatárolása, a történelmi tényezők, csomópontok meghatározása. Ezt követte a vizsgált területek, városok kiválasztása, majd a vizsgált területeken működő luzofón szervezetek kiválasztása, megismerése. A következő lépésben a kreatív gazdaság sajátosságait mértük fel a lehatárolt területeken, továbbá a városi kreativitás hatásait a területfejlesztésre, helyi politikákra, a társadalmi reflexiókra.

3.1. Szekunder kutatás

A szakirodalom felkutatása és feldolgozása két megközelítésből zajlott. Egyrészt a portugál nyelvű területek, a volt Portugál Birodalom történelmi-kulturális viszonyait tanulmányoztuk, másrészt a kreatív gazdaság, a kreatív város szakirodalmát tekintettük át és elemeztük. A luzofón területek kapcsolataiban a magyar nyelven elérhető és megbízható történelmi források száma kevés (BIRMINGHAM, D. 1993; SARAIVA, J. H. 2000; RÁKÓCZI I. 2006; SZILÁGYI Á.J. 2009; SZILÁGYI I. 2009, 2015). A rendszerváltás előtti magyar nyelven kiadott irodalmat kritikával kell kezelni, mert az 1974-ig Portugáliában működő jobboldali rezsím miatt hajlamos a történelmi tények ferdítésére. Így a disszertáció a témában nagyrészt az angol és portugál nyelvű, interneten, továbbá a budapesti Camões Intézet illetve az empirikus kutatásban résztvevő területek könyvtáraiban fellelhető szakirodalom kritikai és elemző feldolgozásán alapszik. A luzofón témájú szakirodalmat számos aspektusból közelítettük meg. Egyrészt az egykori portugál gyarmatokon belüli javak, emberek áramlásán, gyarmatok felszabadulásán (MAKAI GY. 1960; WITTMAN T. 1971; SPÍNOLA, A. 1974; ARROTEIA, J.C. 1983; SALGÓ L. 1990; HORVÁTH GY. 1996; RÁKÓCZI I. 2002, 2009; LOPES, L. F., SANTOS, O.D. 2006; RODRIGUES, J. N., DEVEZAS, T. 2007; GODINHO, V. M. 2018; SZILÁGYI I. 2013, 2018), továbbá a portugál migráción (REIS, A. 1999; CORKILL, D., EATON, M. 1998; PIRES, R.P. 2003; ALMEIDA, J.F. et.al. 2007; FALEIRO, A. R. 2009; BAGANHA, M.I., MARQUES, J.C., GÓIS, P. 2009; CUNHA, I.F. 2012; MATOS, H. 2014; ALMEIDA, S. J. 2014) és a luzofón kozmopolitanizmus szakirodalmának kritikai feldolgozásán (CUNHA I.F. 2012) keresztül.

Ezekhez kapcsolódik a luzofón identitás (MATTOSO, J. 1998; LOURENÇO, E. 1998, 1999; MACEDO, J. B. D., MALTEZ, J. A., HENRIQUES, M. C. 1999; SIEBER, T.R. 2001, 2002; CUNHA P. F. D. 2005; ALMEIDA, O.T. 2008; SZILÁGYI Á.J. 2009; ARENAS, F. 2011) és multikulturalizmus irodalma (BASTOS J.G.P., BASTOS S.T.P., 1999; HANNERZ U. 1990), továbbá a luzotropikalizmus (FREYRE, G. 1940, 1985; BACKHEUSER, E. 1952) és annak kritikája (ALMEIDA, M. V. D. 1991; CRUZ, B.D.M. 1992; SOUZA, T.R.D. 2008).

A történeti megközelítés kiegészül a kulturális földrajz, kultúrrégió (TRÓCSÁNYI A. 1998, 2008) valamint a geopolitikai vizsgálódás (SZILÁGYI I. 2018; „civilizációk kultúrája” – HUNTINGTON, S. P., 1998; „nemzetközi társadalom” – BULL, H. 1966; „új típusú diplomácia” – KISS J. L. 2009; „soft power” – NYE, J. S. 2004; populáris geopolitika – DODDS, K. 2005; DITTMER, J., BOS, D. 2010; MAKSA GY. 2017) szakirodalmával.

A kreatív gazdaság szakirodalmát is több irányból dolgoztuk fel. Fontosnak tartjuk a kreativitás fogalmának tisztázását, így elsőként a kreativitás pszichológiai megközelítését (pl. CSÍKSZENTMIHÁLYI M. 2008; HOWKINS, J. 2002). A további megközelítésekhez a társadalmi tőke (JACOBS J. 1985, BOURDIEU, P. 2008; PUTNAM, R. D. 2000) valamint a globalizáció és tudástársadalom (FARKAS J. 2002; LENGYEL I. 2003; KAO, J. 1999) irányából haladtunk a kreatív gazdaság (pl. SÁGVÁRI B. 2005; SCOTT, A.J. 2000; EGEDY T. et al. 2018), a kreativitás és a város (pl. LANDRY C. 2000; FLORIDA, R. 2002, 2005, 2006; COSTA P. et al. 2009; MUSTERD S. et al. 2007), a kreatív város gazdasági szempontjai (SOLOW, R. 1998; GLAESER, E. 2012), a kritikai városkutatás (JELINEK CS. et al. 2013) és a floridai kritika (PRATT A. 2008, 2011; COLOMB C. 2011; PECK J. 2013; HARVEY, D.C. et al. 2012; WILSON, D., KEIL, R. 2013; MALANGA S. 2004; SAWICKI D. 2003) felé.

Az empirikus kutatás helyszíneinek elemzésénél felhasználtuk az adott ország statisztikai hivatalainak adatait és kiadványait, valamint a városi és országos fejlesztési stratégiák anyagait (pl. United Nations Creative Economy Report 2008; Lisbon Creative Economy 2013; INE Instituto Nacional de Estatísticas Portugal; Instituto Brasileiro de Geografia e Estatísticas; SINCRE Sistema Nacional de Cadastro e Registro de Estrangeiros; Smart City Baseline Report Lisbon 2016; British Council - The Brazilian Creative Economy 2018), továbbá a 4.4. fejezetben tárgyalt luzofón szervezetek kiadványait és honlapjait, amelyek képviselőivel interjú is készült.

3.2. Primer kutatás

A primer kutatás módszertanának a kvalitatív kutatást választottuk, amely terepi bejárást és dokumentációt, továbbá szakértői interjúval történő információszerzést jelent. Az empirikus kutatásokat Erasmus szakmai gyakorlat továbbá Campus Mundi ösztöndíjak tették lehetővé. A kutatást három országban, négy városban végeztük: Lisszabon, São Paulo, továbbá az indiai volt gyarmat, Goa tartománynak a fővárosa, Panjim, valamint második legnépesebb városa és kereskedelmi központja, Margao. A kutatási területek kiválasztásánál szempont volt, hogy lehetőség szerint az egykori Portugál Birodalom valamennyi érintett kontinensét lefedje, tehát nem feltétlenül portugál nyelvű terület, illetve nem a Portugálul Beszélő Országok Közösségének (CPLP) része. Ez a kitétel elsősorban Goa miatt szükséges, amely Indiának egy tagállama, a portugálok kivonulása óta (1961) a portugál már nem hivatalos nyelv, és a terület nem része a CPLP-nek. Ugyanakkor a mintavétel helyszínei stratégiailag fontos szerepet töltenek, töltöttek be a történelem során a birodalom szemszögéből (útfüggőség). Ezen túl tényező volt még, hogy a terület rendelkezzen stratégiával, aktív szereplőkkel és dinamikus háttérrel a kreatív város, kreatív gazdaság témakörében (erről részletesen a városok bemutatásánál a 6-7-8. fejezetekben írunk). Továbbá az empirikus kutatás helyszíneinek kiválasztásánál szempont volt a személyes (Lisszabon esetében) és az intézményi kapcsolat (São Paulo-ban az Universidade de São Paulo Cidade de Conhecimento elnevezésű, Dr. Gilson Schwartz professzor úr vezette kutatócsoport fogadott, míg Goában a Margaoiban található Parvatibai Chowgule College igazgatója, Dr. Nandkumar Sawant professzor úr) megléte.

Tervben volt még egy afrikai luzofón város kutatása (gazdasági növekedése és stratégia fejlettsége, valamint a Magyarországon elérhető hálózatai miatt Angola fővárosára, Luandára esett a választás), de a személyes terepbejárást a körülmények (egyrészt költséges mivolta, másrészt a szakmai kapcsolatok hiánya) nem tették lehetővé. Készült ugyan egy előzetes, az ottani szervezeteket feltérképező kutatás (*desk research*), valamint egy skype-interjú, de a helyismeret és személyes kontaktus nehézségei következtében a kutatás elakadt, nem sikerült megfelelő mintát találni. Így megfelelő összehasonlítható eredmények hiányában ezen a területen végzett vizsgálódás nem került be az esettanulmányok közé az értekezésben.

Összesen 37 db félig strukturált szakértői interjú készült – 2016 nyarán Lisszabonban 12 db, 2016 őszén São Paulo-ban 11 db, 2018 januárjában Goában 14 db – a helyi szinten meghatározó szereplőkkel, akiknek saját tapasztalata van a lokális kreatív gazdaság működésében, és floridai meghatározásban (FLORIDA, R. 2002) a helyi kreatív osztályhoz tagjai. Az ügy vagy szervezet, amit képviselnek, az 5. fejezetben tárgyalt városi kreativitás dimenzióihoz kapcsolódnak – kreatív városrészek, szomszédságok; alternatív vagy feltörekvő városrészek, területek, terek; kulturális és tudásközpontok; nagyszabású városi beruházások; társadalmi és kulturális projektek; kreatív társadalmi és szakmai osztályok (COSTA P. et al. 2009) –, a helyi kulturális élet fontos és meghatározó szereplői, az általuk képviselt projekt referenciának számít a kreatív gazdaság területén. Mindegyik helyszínen szerepel legalább egy, a városi kreativitás valamely dimenziójának is megfelelő luzofón szervezetet (a szervezetekről részletesen a 4. fejezetben írunk) képviselő szakértő a megkérdezettek között. A megkérdezettek szervezeteivel előzetes internetes kutatás során alakítottuk ki a kapcsolatot, illetve a terepen tartózkodáskor hólabdamódszerrel személyes ajánlásra, továbbá mindegyik helyszínen igyekeztünk hasonló profilú szervezetet találni. A szöveges értékelésben az interjúalanyok neveinek monogramjai szerepelnek.

Az interjúk készítésekor a nyelvi (elsősorban São Paulo-ban a brazil portugál nyelvjárás miatt) és a kulturális különbségek (elsősorban a nyelvi kódokban használt kifejezések) egyaránt nehézséget okoztak. A nyelvi nehézség elsősorban a São Paulo-ban készült interjúk során merült fel: a megkérdezett szakértők nagy része az interjúk során az angol helyett anyanyelvét részesítette előnyben, amivel az európai portugál nyelvtudásom kevésbé kompatibilis. Más szavakat, kifejezéseket használnak, más a kiejtés, hanglejtés, amelyek megismeréséhez és megszokásához a két hónapos kintlét kevésnek bizonyult. Voltak interjúalanyok, akik szépen, tagoltan beszéltek, ha valamit nem értettem, visszakérdeztem, vagy az írásbeli rögzítés során utánanézttem. Ugyanakkor előfordult olyan is, mikor elkezdtek az interjút brazil portugálul, de a szakértő annyira erős (fortalezai) nyelvjárással beszélt, hogy kérésemre áttértünk az angol nyelvre, amiben az illető kevésbé volt kifejező, mint az anyanyelvén. A kódolásnál részben nehézséget jelentett az angol és portugál nyelvű interjúk egyes kifejezéseit magyar nyelvbe átültetni, a megfelelő terminus technicusokkal.

A kutatás előkészítésekor felmerült, hogy a terepen tartózkodáskor a szakértői interjúkat egy szélesebb körben végzett kérdőíves felméréssel egészítjük ki. Ezt azonban a terepen tartózkodás

rövidsége miatt elvetettük. Ugyanakkor egy további kutatás módszertani alapját képezheti a nagyobb mintázatot és a nem-professzionális szereplőket megszólító felmérés.

A szövegfeldolgozás során kérdésként merült fel, hogy az eredeti nyelvű interjúkat a gépelést követően fordítsuk-e le magyarra, de a terjedelmi hosszúság (összesen kb. 300 oldal) valamint a kapacitáshiány miatt elvetettük. A szövegfeldolgozás során kérdésként merült fel, hogy a teljes interjúkat rögzítsük írásban vagy csak a kulcsszavakat. Annak függvényében, hogy a kódolás során egyfajta kiemelés, kivonatolás történik majd, az interjúkat teljes egészében rögzítettük.

A félig strukturált interjúk angol, illetve portugál nyelven folytak, a beszélgetéseket diktafonnal, majd írásban rögzítettük és elemeztük. Az elemzésnél, a kódok kialakításánál az atlas.ti tartalomelemző szoftvert használtuk. Az interjúkból kódokat alakítottunk ki – a kérdésekre adott válaszoknál előforduló kódot egyszer számítva, függetlenül attól, hogy a válaszban hány alkalommal hangzik el –, amelyeket csoportosítottunk. A kódcsoportok kialakításánál nehézséget jelentett, hogy több kódelem több kódcsoportba is illeszthető, így mérlegelés után kerültek be adott csoportba, ezt a szempontot az többi helyszínen készült interjúk kódolására is adaptáltuk. Az interjúk átlagosan másfél órák voltak, az általános adatok és a bemutatkozás után irányított kérdések folyamán haladtunk. A kérdések a kreativitás, az identitás és a gyarmati örökség köré csoportosulnak, ezek kapcsolatát vizsgálják. Az interjúk az alábbi kérdéssor szerint alakultak:

- Mit jelent számára a városi kreativitás? Mondjon rá példát az adott városban.
- A politikai döntéshozók rendszer-szinten miként ösztönzik a városi kreativitás fejlesztését a vizsgált városban?
- Milyen hatással van a városi kreativitás a gazdaságra, turizmusra, nemzetközi kapcsolatokra a vizsgált városban?
- Mit gondol, mi a kapcsolat a történelmi-gyarmati múlt és a városi kreativitás fejlődése között a vizsgált városban?
- A szervezet vagy az ügy, amit képvisel, miként befolyásolja a város fejlődését, a kreatív városképet, más helyi szervezetek működését?
- Miként jelenik meg a kreativitás a vizsgált város lakóinak identitásában?
- Mit jelent számára a luzofón identitás?
- A közös luzofón kulturális identitás és történelmi múlt miként van jelen a helyi városi kreativitásban?

- A közös luzofón identitás miként jelenik meg a rehabilitált, történelmi épületek tekintetében, amelyek új funkciót kaptak?
- Mit gondol, a történelmi múlt miként befolyásolja a kreatív osztály letelepedését a városban?
- A történelmi múlt miként befolyásolja a városi kreativitás folyamatait a vizsgált városban?
- Kreatív városnak tartja-e a vizsgált várost?

A Lisszabonban készített interjúk után a kérdéseket az interjúk során szerzett tapasztalatok alapján átszerkesztettük. A „Miként jelenik meg a kreativitás a lisszaboni identításban?” kérdés helyett a továbbiakban „Miként azonosítja magát a lakóhelyével? és „Az itt lakók milyennek látják Goa-t/São Paulo-t, milyen tulajdonságok jellemzik a helyieket és Goa-t/ São Paulo-t magát?” kérdés szerepel. Voltak olyan kérdések, amiket a későbbi helyszíneken nem használtunk, feleslegesnek tartottuk, mivel azt előzőkben már megválaszolták. Ilyen például „A közös luzofón identitás miként jelenik meg a rehabilitált, történelmi épületek tekintetében, amelyek új funkciót kaptak?” valamint a „Mit gondol, a történelmi múlt miként befolyásolja a kreatív osztály letelepedését a városban?” mondatok.

A Lisszabonban megkérdezettek mindegyike rendelkezik egyetemi végzettséggel. A megkérdezettek 58 százaléka férfi, a megkérdezettek átlagéletkora 40 év. A beszélgetések személyes találkozók eredményei. Részletek az interjúalanyokról az 1. táblázatban találhatóak.

1. táblázat: A Lisszabonban készült szakértői interjúk adatai név, szervezet, szervezet/személy profilja, település, beosztás, nem, életkor, végzettség típusa, végzettség, interjú nyelve szerint.

Név	Szervezet	Szervezet/személy profilja	Település	Beosztás	Nem	Életkor	Végzettség típusa	Végzettség	Az interjú nyelve
Joana Branco Gomes	LX Factory/ Mainside Investment	kreatív központ rehabilitált épületben/ ingatlanfejlesztés	Lisszabon	PR és kommunikációs menedzser, projekt menedzser	nő	30	építészet (MA)	egyetem	angol

Catarina Mendonca Ferreira	Time Out Market/Time Out Lisboa	piac rehabilitált épületben/ városi életmód magazin	Lisszabon	kurátor, kommunikációs vezető	nő	36	x	egyetem	angol
Bernardo Goeias	Fablab	makerspace önkormányzati fenntartásban	Lisszabon	igazgató	férfi	33	design és művészet	egyetem	angol
Miguel Fontes	Start up Lisboa	üzleti inkubátorház (részben önkormányzati és állami tulajdonban)	Lisszabon	igazgató	férfi	45	szociológia MA, üzleti menedzsment PhD	egyetem	angol
Mariana Mesquita	Underdogs Gallery	street art művészeti galéria rehabilitált épületben	Lisszabon	menedzser	nő	27	muzeológia (MA)	egyetem	angol
Kathi Stertzig	A vida portuguesa	portugál kézműves termékeket forgalmazó bolt	Lisszabon	művészeti vezető	nő	x	formatervezés és és belsőépítész	egyetem	angol
Hugo Martinez de Seabra	Gulbenkian Foundation, Human Development Program	alapítvány és múzeum, ösztöndíj-mecénás	Lisszabon	projekt menedzser	férfi	43	szociológia (MA)	egyetem	angol
Tiago Saraiva	Ateliernob	építész iroda szociális építészeti fókusszal	Lisszabon	társtulajdonos	férfi	39	építészet	egyetem	angol
Dr Arlinda Cabral	CPLP - Comunidade dos Países da Língua Portuguesa	Portugál Nyelvű Országok Közössége nemzetközi szervezet	Lisszabon	a szervezet kulturális és nyelvi osztályának vezetője	nő	39	szociológia (PhD)	egyetem	angol
Luis Pousinho	GAU - Galeria de Arte Urbana	street art alkotásokat lebonyolító szervezet önkormányzati fenntartásban	Lisszabon	rendezvény-szervező	férfi	40	földrajz	egyetem	angol
João Amorim	Fundação Oriente/ Museu Oriente	Keleti Alapítvány és Múzeum, ösztöndíj-mecénás, a volt keleti gyarmatok és Portugália	Lisszabon	igazgatósági tag	férfi	66	közgazdaságtan	egyetem	angol

		kulturális cseréjének fejlesztője							
Vasco Rodrigues	Street Art Lisbon	újságíró, street art szakértő, street art sétavezető	Lisszabon	újságíró, idegenvezető	férfi	44	geológus	egyetem	angol

Forrás: saját adatgyűjtésen alapuló saját szerkesztés (2019)

Egy kivétellel a São Paulo-ban megkérdezettek mindegyike rendelkezik egyetemi végzettséggel, egyikőjükéről pedig nincs adat. A megkérdezettek 73 százaléka férfi, a megkérdezettek átlagéletkora 43 év. A beszélgetések három kivétellel – AKP-vel, PP-vel, RR-rel skype-on keresztül készült az interjú – személyes találkozók eredményei. Részletek az interjúalanyokról a 2. táblázatban.

2. táblázat: A São Paulo-ban készült szakértői interjúk adatai név, szervezet, szervezet/személy profilja, település, beosztás, nem, életkor, végzettség típusa, végzettség, az interjú nyelve szerint.

Név	Szervezet	Szervezet/személy profilja	Település	Beosztás	Nem	Életkor	Végzettség típusa	Végzettség	Az interjú nyelve
Alex Kaleb Romano	street art művész	street art művész	São Paulo	képzőművész	férfi	35	x	x	angol
Baixo Ribeiro	Choque Cultural	művészeti galéria	São Paulo	alapító-igazgató	férfi	53	x	érettségi	portugál
Carlos Augusto Machado Calil	USP - Universidade de São Paulo	egyetemi tanár, a Virada Cultural, utcai fesztivál életre hívója, az önkormányzat Kulturális Titkárságának egykori vezetője	São Paulo	egyetemi tanár	férfi	65	fizika és mozgókép	egyetem	portugál
Artur Vasconcelos Cordeiro	Fab Lab Livre Sp – USP / Prefeitura de São Paulo	fablab, makerspace	São Paulo	technikai asszisztens	férfi	37	építészet	egyetem	portugál/ angol
Laura Sobral	A cidade precisa de você/ A Batata precisa de	köztéri intervenciók, mozgalom	São Paulo	alapító, vezető	nő	31	építészet	egyetem	angol

	voçê								
Lidia Ganhito	CPLP Audiovisual	televíziós műsor	São Paulo	művészeti vezető	nő	24	vizuális művészetek	egyetem	portugál
Lidia Goldenstein	Fundação Bienal de São Paulo	képzőművészeti biennálé	São Paulo	igazgató	nő	62	Közgazdaságtan	egyetem	portugál
Paulo Pereira	Condomínio Cultural	művészeti stúdió és központ	São Paulo	vezetőségi tag	férfi	38	fotográfia	egyetem	portugál
Fernando Velázquez	Red Bull Station	kreatív központ, makerspace	São Paulo	kurátor és művészeti vezető	férfi	46	divat, művészet, kultúra	egyetem	angol
Ricardo Ruiz	Cidades Sensitivas	városi fenntarthatósággal foglalkozó szervezet	São Paulo	kommunikációs vezető, tervező	férfi	40	fenntarthatóság	egyetem	portugál
Olegario Neto Machado	SESC	kulturális központ	São Paulo	főigazgató-helyettes	férfi	x	sport	egyetem	portugál

Forrás: saját adatgyűjtésen alapuló saját szerkesztés (2019)

A Goában megkérdezettek mindegyike rendelkezik egyetemi végzettséggel. A megkérdezettek 85 százaléka férfi, a megkérdezettek átlagéletkora 46 év. A beszélgetések egy kivételével – SR, skype – személyes találkozók eredményei. Az interjúalanyokról részleteket a 3. táblázat tartalmaz.

Az interjúk során, függetlenül attól, hogy Margaoban vagy Panjimban készültek, a megkérdezettek többnyire panjimi példákat említettek. A 8. fejezetben a kutatás eredményeinek összefoglalásakor alapvetően panjimi példák kerülnek említésre, amennyiben ettől eltérés mutatkozik (Margao, Old Goa), külön jelezzük.

3. táblázat: A Goában készült szakértői interjúk adatai név, szervezet, szervezet/személy profilja, település, beosztás, nem, életkor, végzettség típusa, végzettség, az interjú nyelve szerint.

Név	Szervezet	Szervezet/ személy profilja	Település	Beosztás	Nem	Életkor	Végzettség típusa	Végzettség	Az interjú nyelve
Nandkumar Sawant	Parvatibai Chowgule College	felsőoktatás	Margao	igazgató, egyetemi	férfi	x	népszerűség és településföldrajz	egyetem	angol

	(Autonomous)			tanár			(MA)		
Victor Hugo Gomes	Goa Chitra Museum	etnográfiai múzeum	Margao	alapító, tulajdonos	férfi	x	restaurátor (MA)	egyetem	angol
Daegal Godinho	Carpe Diem Art and Learning Centre	kulturális és művészeti központ	Margao	alapító, tulajdonos	férfi	41	szociológia (MA), mikrobiológia és kémia (BA)	egyetem	angol
Varun Hegde	Soul Travelling	városi séták	Margao	alapító, tulajdonos	férfi	26	elektronikai és telekommunikációs mérnök (MA)	egyetem	angol
Allen Vishal Priyanshu	91springboard	közösségi iroda	Panjim	közösség menedzser	férfi	22	kriminálpszichológia és jog (MA)	egyetem	angol
Prajal Sakhardande	egyetemi tanár (University of Goa), író, aktivista (Goa Heritage Action Group és Goa's Moment for Special Status)	felsőoktatás, örökségvédele mért és a goai speciális státuszért fellépő mozgalom	Panjim	egyetemi tanár, író, aktivista	férfi	x	történelem (MA)	egyetem	angol
Maria Ines Figueira	Fundação Oriente Goa	Portugália és Goa közötti kulturális kapcsolatokat elősegítő alapítvány, múzeum, kulturális központ	Panjim	igazgató	nő	42	kultúrpolitika és menedzsment (MA), média és kulturális tanulmányok (BA)	egyetem	angol
Arminio Ribeiro	Charles Correa Foundation	urbanisztikával, területfejlesztéssel, közösségi építészettel foglalkozó alapítvány	Panjim	bizottsági tag, építész	férfi	53	építészet (MA)	egyetem	angol
Datta Damodar Naik	író, ingatlanfejlesztő, sütőipari tulajdonos (New Millennium Bakers)	író, vállalkozó	Margao	tulajdonos	férfi	64	közigazgatás és statisztika matematika (MA)	egyetem	angol

Rajendra Talak	International Film Festival India	filmipar, nemzetközi filmfesztivál	Panjim	bizottsági tag IFFI, alelnök Goai Szórakoztatói pari Társaság, filmrendező	férfi	60	film (MA)	egyetem	angol
Norman Tagore	festőművész	képzőművészet (street art)	Margao	képzőművész	férfi	37	képzőművészet (MA)	egyetem	angol
Smriti Rajgarhia	Serendipity Arts Foundation	lakatlan épületeket, városi köztereket használó kulturális és művészeti fesztivál	Panjim	vagyon-igazgató	nő	35	dizájn és művészet (MA), filozófia és esztétika (MA), építészet (BA)	egyetem	angol
Maendra Jocelino Araujo Alvares	Bigfoot Educational Center for Preservation of Art, Culture and Environment	helyi hagyományok és tradicionális életmódot bemutató múzeum	Margao	alapító, tulajdonos, képzőművész	férfi	59	képzőművészet (BA)	egyetem	angol
Gerard Cunha	Houses of Goa/ Mario de Miranda Gallery	goai építészetet bemutató múzeum/ Mario de Miranda illusztrátor munkáit bemutató galéria	Panjim	alapító, tulajdonos, építész	férfi	62	építészet (MA)	egyetem	angol

Forrás: saját adatgyűjtésen alapuló saját szerkesztés (2019)

A következő, 4. fejezetben a luzofón területek történelmi kialakulását, sajátosságait, a területek közti átjárásokat tárgyaljuk.

4. A luzofón tér történeti és geopolitikai elemei

A portugál nyelvű, más néven luzofón világ egy olyan fogalomrendszert takar, melynek kereteit az egykori Portugál Birodalom (1415-1999) és gyarmatrendszer összefüggéseinek értelmezése adja. A rendszer kiindulópontja a mára gazdasági befolyását veszített kis ország Portugália, amely évszázadokkal ezelőtt a világ első globalizált birodalmát valósította meg. Az első alfejezet elsősorban portugál szemszögből mutatja be az egykori Portugál Birodalom jellemzőit, működését, csomópontjait. A második alfejezet a birodalom befolyásának elvesztésével, később széthullásával a nyelvi egységen alapuló közösséget tárgyalja. Továbbá a Freyre (1940; 1985) nevéhez kötődő luzotropikalizmust és a luzofón identitást vizsgálja. A harmadik alfejezetben tárgyaljuk az 1974 utáni luzofón területeken belüli migráció kérdését portugál szemszögből, amely segít megérteni a fokozatosan kialakuló intézményesített kulturális kapcsolatokat a volt gyarmatterületekkel. A negyedik alfejezet azon szervezeteket tárgyalja, amelyek meghatározó szereplői a globális luzofón közösség fenntartásának az 1990-es évektől napjainkig diplomáciai, kulturális-társadalmi, gazdasági eszközökkel.

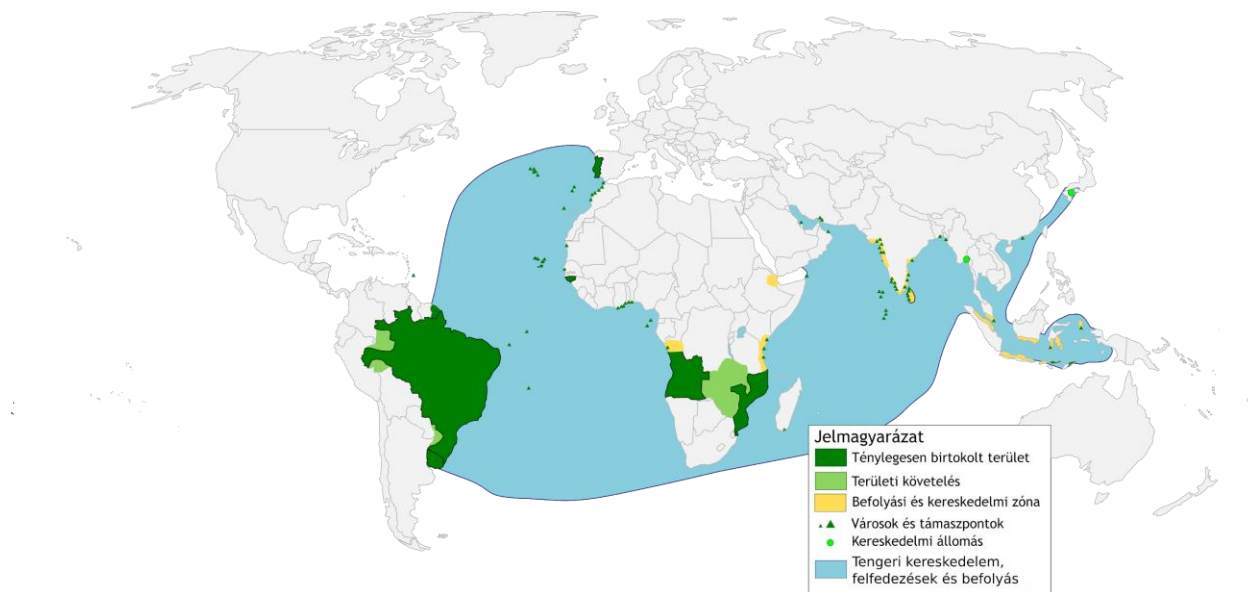
4.1. A Portugál Birodalom

A globális gyarmatbirodalmat kiépítő Portugáliának évszázadokon keresztül fő szerepe kimerült az egykori területekről származó természeti erőforrások, nyersanyagok és humán javak felhalmozásában és ezek újraelosztásában, egyfajta gyűjtőtégelye volt a különböző gyarmatairól származó kultúráknak. Ahogy arra többen is kitérnek (BIRMINGHAM, D. 1993; HUNTINGTON, S. P., 1998; SARAIVA, J. H. 2000; SZILÁGYI I. 2015), a portugál terjeszkedéseket az ország földrajzi és geopolitikai helyzete, valamint a tengeri hajózásban és navigációban bevezetett innovációk, eszközök tették lehetővé. Technológiai újítást jelentett a karavella típusú hajó, a portolánok, azaz parttérképek használata, a széleskörű csillagászati tudás, vagy az úgynevezett „nyílttengeri ív” vagy „guineai visszaút”. Ennek lényege, hogy a hajósok az anyaországi kikötő (Lisszabon vagy Lagos) szélességéig vitorláztak a nyílt tengeren, aztán egyenes szakasszal zárták le az utat (RÁKÓCZI I. 2006). A karavella – amely neve az arab al quarib-ból származik – megjelenésének kapcsán Rákóczi (2006) megjegyzi, hogy ez a hajótípus „nemcsak a portugál hajózások diadalmenetét jelképezi, hanem arra is utal, hogy a

legkülönbözőbb hajóskultúrák összehangolt egymásra épülése nélkül nemigen nyílhatott volna meg az európai ember számára a szélsébesen táguló világ” (RÁKÓCZI I. 2006. 88.o.). Az újító szemlélet, a nyitottság, a technológiák iránti fogékonyság és a fejlődéstörténeti út dimenziói hozzájárulnak a kreatív társadalmi osztály kialakulásához, amelyet részletesen az 5. fejezetben tárgyalunk.

Az Ibériai-félsziget kisebbik országa, Portugália volt az, aki „elsőként világkereskedelemmé formálta az általa felfedezett hatalmas kiterjedésű, eltérő civilizációs hagyományú térségeket” (RÁKÓCZI I. 2009. 385. o.). A gyarmatbirodalom közel hatszáz éven keresztül fennállásáról Ceuta elfoglalásától (1415) egészen Makaó (1999) és Kelet-Timor (2002) függetlenségéig beszélhetünk. Ahogy Szilágyi (2015) rámutat, a birodalom évszázados fenntartása többek között azért volt lehetséges, mert első modern nemzetállamként szárazföldi határai 1297 óta változatlanok, így Európa egyik legrégebb és térszerkezetileg legstabilabb állama. Ennek és a később tárgyalt szövetségi rendszerekbe való tagozódásnak köszönhetően korán „hátat fordított” Európának, hogy a felderítetlen tengerentúli területekre koncentrálhasson. A birodalmat az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra: Portugália és egykori gyarmatterületei 1415-1999.

Forrás: BIRMINGHAM, D. (1993) alapján szerkesztette PIRISI G. (2020)

Az idők során kiépített gyarmati rendszer nem csak anyagi és természetbeni javakat és erőforrásokat biztosított az anyaországnak, hanem a kultúrák beáramlását, keveredését is előidézte. Ennek alapját ország földrajzi, geopolitikai múltja, az évszázados tekintélyuralmi, birodalomépítő retorika, a világtörténelmi civilizációs küldetés és kivételesség hirdetése jellemzi (SZILÁGYI I. 2013). A folyamat már jóval a gyarmatosítás előtt elkezdődött, mikor az egykori Római Birodalom gazdag tartománya, Luzitánia iszlám kézbe került 711-ben (BIRMINGHAM, D. 1993). A mórok kiűzésével Afonso Henriques (1128-1185) uralkodására az Ibériai-félsziget önálló királyságáról beszélhetünk. A folyamatos spanyol fenyegetettség ellensúlyozásaként I. Jánosnak Nagy-Britanniával kötött *örökös szövetség* megállapodását (1386) a *Methuen*, más néven bor-gyapjú egyezményvel erősítették meg 1703-ban. Ennek következtében az Angliával való stratégiai szövetség fenntartása prioritás volt az évszázadok során, amelynek köszönhetően a kontinentális erőviszonyok változásai Portugáliát alig érintették (SZILÁGYI I. 2015). A szövetség erős kereskedelmi-védelmi együttműködést hozott az országnak, világhírű hagyatékaik egyebek mellett a portói bor és az Algarve-i üdülőparadicsomok. Az 1494-ben kötött Tordesillasi Szerződés, melyet a világ első felosztásaként emlegetnek, az Európán kívüli területek felosztását jelentette Spanyolország és Portugália között (SZILÁGYI I. 2013). Ennek előtörténete a Ceuta elfoglalásával (1415) kezdődő portugál terjeszkedő politika, amely kapcsán Saraiva úgy fogalmaz, hogy „olyan állam formálódik, amely a tengerre figyel, és hátat fordít az ország belsejének” (SARAIVA, J.H. 2000, 128.o.). Az expanzív terjeszkedési politika következtében megnyílt az út a nyersanyagokkal és fűszerekkel teli Ázsia, az évszázadokon át prosperáló és nagy profitot jelentő rabszolgakereskedelmet biztosító, gyapotot termelő Afrika, a cukornád ültetvényektől, aranyláztól majd kávétól fűtött Brazília irányába (HORVÁTH GY. 1996). Hogy ez a terjeszkedési ambíció miből is bontakozott ki, arra különböző válaszok születtek. Saraiva (2000) úgy foglalja össze, hogy fontos szempont a földrajzi elhelyezkedés, a demográfiai növekedés, valamint a belső források közötti egyensúly hiánya. Ez kiegészül a part mentén élő népek hajózási tapasztalatával, a polgárság kereskedő szellemével, a természeti erőforrások megszerzésének igényével és Tengerész Henrik uralkodó személyes ambícióival. A hajózás állami kezdeményezésre történt, a terjeszkedés a kisembereknek a jobb élet reményét, a nemeseknek és papoknak a hódítást és a hit terjesztését, a kereskedőnek új üzleti lehetőségeket és a magas haszonnal kecsegtető nyersanyaglelőhelyeket, a királynak új bevételi forrást jelentett (SARAIVA, J.H. 2000).

Az egykori Portugál Birodalom alapvetően négy befolyási övezetből állt: az európai szárazföldi rész és a hozzá tartozó szigetek (Azori-szigetek és Madeira), az afrikai területek (Angola, Mozambik, Zöld-foki Szigetek, Bissau-Guinea, São Tomé és Príncipe), Brazília, illetve az ázsiai területek (Portugál India, Makaó és Kelet-Timor) (CUNHA I.F. 2012). A rendszeren belüli javak eloszlása kereskedelmi háromszöggént működött (*comércio triangular*) (WITTMAN T. 1971). Keletről fűszerek érkeztek Lisszabonba, Brazíliából cukor, Afrikából pedig arany és rabszolgák. A Portugáliában feldolgozott késztermékek felvevőpiacai a gyarmatok voltak. A birodalom hanyatlását a gyarmatokkal történő kereskedelemről szerzett extra jövedelem felélése valamint külső tényezők idézték elő (MURÁNYI K. 2017b). Salgó (1990) rámutat, hogy az angol gyarmati rendszerrel ellentétben, ahol az anyaországot a kolóniák fejlettségben nem előzték meg, a portugál (és a spanyol) rendszer is több száz év elmúltával is a gyarmati területekről beáramló kincseket konzerválta és felélte, nem forgatta vissza a fejlesztésekhez. Gyarmatai fejlesztéséhez képest az anyaország elmaradott, fejletlen agrárország maradt, a 16. századtól „agro-merkantil monarchia” (MATTOSO, J. 1998), ahol még a 20. század második felében is magas volt az írni-olvasni nem tudók száma. Folyamatosan nőtt azok aránya, akik elhagyni kívánták Portugáliát. Ígéretesnek bizonyult a gyarmatokon való letelepedés, ahol az anyaország támogatásával a telepések vezető funkciót tölthettek be, nagy birtokkal, rabszolgákkal rendelkeztek. 1500-1580 között 280 ezren – papok, katonák, funkcionáriusok, kereskedők – hagyták ott az 1,1 milliós Portugáliát, 1580 és 1640 között már 360 ezer kivándorlóról beszélhetünk (TÓTH V. 2004, 9.o.). A munkaerőhiány miatt egyre égetőbbé vált a rabszolgák behozatala. Az első rabszolgák 1444-ben érkeztek Szenegálból Lisszabonba, házi szolgaként, mezőgazdasági munkásként dolgoztatták őket. 1551-ben a főváros lakosságának tíz százaléka afrikai rabszolga volt (MAKAI GY. 1960, 51.o.). A Pombal Márki vezette rendszer ideje alatt kialakultak az első nagy afrikai kolóniák. A drágakő és aranybányák miatt egyre nőtt azok száma, akik igyekeztek szerencsét próbálni valamelyik gazdag gyarmaton, 1700-1730 között az ő számuk harminc ezer főre tehető (SARAIVA, J.H. 2000, 75.o.). A napóleoni megszállás, a brazil függetlenségi törekvések, a portugál forradalmak hatására ez a szám a 19. század első felében évi ötezer főre csökkent. Aztán az 1800-as évek második felére nőtt a kilátástalanság (pl. a filoxéra járvány hatására), Brazíliába kezdetben évente hétezeren vándoroltak, ami a század végére növekedett (ARROTEIA, J.C. 1983, 15.o.). Portugália nyersanyagban szegény ország, mezőgazdaságilag elmaradott

termeléssel, a 18. századtól folyamatos külkereskedelmi mérleghiánnyal küzdött. Ezért is alakulhatott úgy, hogy gazdaságilag megérte a szaktudás exportálása a gyarmatokra, hiszen a telepések lojálisak voltak a lisszaboni vezetéshez és a gyarmatokon megszerzett javakat hazajuttatták (TÓTH V. 2004). A Portugáliát és gyarmatainak viszonyát érintő fontosabb történelmi eseményeket egészen napjainkig az 4. táblázat szemlélteti.

4. táblázat: Történelmi mérföldkövek Portugália és egykori gyarmatainak viszonyában 1415-től napjainkig (évszám, esemény).

Évszám	Esemény
711-1492	Reconquista
1297 -	Szárazföldi határok változatlanok (Madeira, Azori-Szigetek)
1386	Spanyol fenyegetettség hatására örökös szövetség Angliával
1415-1999 (2002)	Négy kontinenst átfogó gyarmati rendszer kiépítése (Ceuta elfoglalása - Makaó visszaadása, Kelet-Timor függetlensége)
1494	Tordesillasi Szerződés
1580-1640	Perszonálunió Spanyolországgal
1822	Brazília függetlensége
1926	Az Első Köztársaság bukása, majd katonai, később nemzeti diktatúra
1932 - 1968	Estado Novo (Új Állam), Salazar diktatúrája
1930	Gyarmati Okmány - a gyarmatok elválaszthatatlanok az anyaországtól
1933	Alkotmány: a gyarmatok tengerentúli területek, Portugália többkontinensű hatalom
1951	Az alkotmányból kikerül a gyarmat és a birodalom szó
1968	A tengerentúli tartományok megnevezése állammá módosul
1961 - 1974	Gyarmati háborúk
1974	Szegfűs forradalom - a diktatúra vége Portugáliában

1986	Portugália csatlakozik az Európai Közösséghez
1996	CPLP - A Portugálul Beszélő Országok Szövetsége
2017	Lisszabon az Ibero-Amerikai Kultúra Fővárosa

Forrás: Szilágyi I. (2015), Murányi K. (2016) alapján saját szerkesztés (2019)

Brazília függetlenségének kikiáltása (1822) után az anyaország célja maradt az afrikai területeken hatalmát növelni és megszilárdítani, Ázsiában megtartani Portugál Indiát (Daman, Diu, Goa), Makaót és Kelet-Timort. Az 1920-as évek végére a pénzügyi válság árnyékában egyre inkább kezdett kirajzolódni az a politika, amit később Salazar is folytatott, miszerint Portugália ragaszkodik tengerentúli területeihez. 1930-ban a *Gyarmati Okmányban (Acto Colonial)* deklarálják a gyarmatok elválaszthatatlanságát az anyaországtól. Ekkor Portugáliához tartozik az Azori-szigetek, Madeira, a Zöld-foki szigetek, Guinea, São Tomé és Príncipe, São João Baptista de Ajuda, Cabinda, Angola, Mozambik, Portugál India, Makaó, Kelet-Timor (SZILÁGYI I. 2015, 56.o.).

Az *Estado Novo*, az *Új Állam* külpolitikáját a gyarmati célok határozták meg. Az 1933-as alkotmány tartalmazza, hogy az afrikai gyarmatokra, mint tengerentúli területekre és az anyaországi áruk belső piacára tekintenek. Szilágyi (2015) rámutat arra, hogy Portugália nem gyarmati, hanem többkontinensű hatalom. A második világháború befejezése után a nemzetközi integrálódás ellenére Portugália nem kívánta feladni gyarmatbirodalmát, habár fogalmilag egy lazább szövetség képe jelent meg, mikor az 1951-es alkotmányból kikerült a gyarmat és a birodalom szó. A nemzetközi politika központjában a *mindent a nemzetért* elképzelés valósult meg (SZILÁGYI I. 2013, 160.o.).

Annak ellenére, hogy 1968 után az *Estado Novo* új irányítójának, Marcelo Caetanonak a politikája jóval megengedőbb volt az elődjéhez képest – leszámolt a kontinentális pluralizmussal és államnak, tehát nem tengerentúli provinciának nevezte a kolóniákat –, a felszabadító mozgalmak elutasították azt a berögződést, mely szerint Portugália és a gyarmatok megbonthatatlan egységet alkotnak. Salazar igyekezett önellátásra ösztökélni a gyarmatokat, miközben nagy hasznot húzott az ott termelt árucikkek eladásából. Mivel létfontosságú volt az ország számára a gyarmatbirodalom, nem vette figyelembe egyebek mellett az ENSZ-határozatot sem a gyarmatok önrendelkezésének megadásáról (1960), helyette tartományokká szervezte át a

területeket (SZILÁGYI I. 2015).

Az 1960-as évektől kezdődő gyarmati háborúk az ország méretéhez képest is rengeteg emberi és anyagi erőforrást emésztettek fel, amibe a rendszer belerokkant (1974). A gyarmati háborúk közvetlen kirobbantó okai a rabszolgaság és kényszermunka, azaz a „történelmi civilizációs küldetés” (SALGÓ L. 1990, 6. o.) elleni fegyveres felkelések és az azt követő luandai per (1960. március), amikor 51 fekete-afrikait és 6 európaít ültetnek a vádlottak padjára, akiket azzal vádolnak, hogy tagjai az MPLA-nak (*Movimento Popular de Libertação de Angola - Angola Felszabadításának Népi Mozgalma*), továbbá az erről szóló, Portugáliát fő bűnösnek tituláló felhívás a „Drapeau Rouge” belga kommunista napilapban 1960. március 10-én. A harcok előzményei a felszabadító mozgalmak Ghánában, Belga-Kongóban, Guinea-ban és Nigériában. A felélénkülő összecsapásokat a helyi, minimálisan ellátott adminisztráció nem tudta kezelni. Amilcar Cabral, a Bissau-Guinea-i felszabadító erők vezetője 1967-ben már úgy nyilatkozott, hogy „a gyarmatok, Bissau-Guinea népének nemzeti felszabadító harca egyben hozzájárulás lesz ahhoz is, hogy Portugáliában megbuktassák a fasiszta rendszert és hozzájáruljanak az ország demokratizálásához” (SALGÓ L. 1990, p. 215.).

Salazar úgy döntött, hogy az ENSZ és a NATO tiltakozása ellenére minden áron megakadályozza a gyarmatok felszabadulását, és rengeteg erőforrást fektetett abba, hogy a portugál haderő jelentős részét (1974-re mintegy 80 százalékát, kb. 140 ezer főt) Afrikába helyezve fenntartsa a rendet. Ezt az állam több szempontból is megsínylette. A háború a GDP csaknem felét felemésztette, 1958-74 között 1,5 millió ember emigrált (csupán 1973-ban 123 ezer) leginkább a rurális területekről, ennek hatására kezdett elnéptelenedni a vidék, öregedni a társadalom. Ennek következtében munkaerőhiány lépett fel, így kivándorlást tiltó intézkedéseket vezettek be (ettől függetlenül 1974-ben 71 ezren hagyták el az országot illegálisan) (TÓTH V. 2004).

1974-ben megjelent António de Spínola tábornok, a hadsereg helyettes vezérkari főnökének Portugália és a jövő (*Portugal e o futuro*) című könyve, amelyben egyértelműen kirajzolódik, a rendszer elvesztette a gyarmatokkal vívott háborút (SPÍNOLA, A. 1974). Spínola kezdetben sikeres harcokat vitt a gyarmati területeken, 1972-re azonban elismerte, fegyveres úton nem vívható meg a háború, ezért a politikát kell bevetni: fekete zsoldosokat alkalmazott a portugálokhoz hű mulattok helyett, és a de Gaulle-i Franciaország példáját követve a Caetano-rendszer a gyarmatokat tengerentúli területnek deklarálta. Kiemelt státusszal Bissau-Guinea,

Angola és Mozambik választás útján nyert autonómiát is kapott. Hamar világossá vált, hogy a PAIGC-t (*Partido Africano da Independia da Guiné e Cabó Verde - Guinea és a Zöld-foki szigetek Afrikai Függetlenségi Pártja*) vezető Amilcar Cabral nem elégszik meg egy neokolonista ál-autonómiával, hanem valódi függetlenséget akar. Spínola ennek hatására egy utolsó offenzívába kezdett. 1973. január 20-án Conakryban a PIDE (portugál titkosszolgálat) emberei megölték Cabralt. Ennek hatására a válság egyre mélyült az anyaországban (SALGÓ L. 1990).

Az Afrikában szolgált katonákból szerveződött „kapitányok mozgalma” célul tűzte ki a rendszer megdöntését. Szerintük a diktatórikus rendszer nem volt képes politikai megoldást találni a gyarmati háborúk befejezésére, ezért 1974. április 24-ről 25-re virradó éjjelén a rezsim által betiltott két dal, az „E depois do Adeus” (Paulo de Carvalho előadásában) és a „Grândola, vila morena...” (Zeca Afonso szerzeménye) sugárzása jelentette a jeladást a Lisszabonba induló harcokosoknak (MURÁNYI K. 2018a). Sorsfordító volt a „szegfűs forradalom”, amely nemcsak a jobboldali diktatórikus rezsime, hanem az évszázadok óta biztonsággal fenntartott gyarmati rendszert döntötte meg (SALGÓ L. 1990). A forradalom hatására megkezdődött a bel- és külpolitikai átrendeződés, a politikai vákuumban elkezdődött az útkeresés időszaka. Ahogy Pap (2001) fogalmaz, „Portugáliában a birodalomközponti jelleg fokozatos elvesztése, a gyarmatokra való támaszkodás szűkülő lehetőségei a modernizáció, az európai struktúrákba való beilleszkedés szükségességét vetette fel” (PAP N. 2001, 63. o.). Ugyanakkor hozzáteszi, hogy az ország európai integrálódását – amely 1986-ban realizálódott – a gyarmataihoz való kötődés is nehezítette.

A következő alfejezetben Portugália és gyarmatainak 1974., az átrendeződés utáni viszonyának változását mutatjuk be.

4.2. Luzofón tér és identitás

Az 1974. április 25-i „szegfűs” forradalom hatására – amely egyrészt az 1961-ben induló függetlenségi mozgalmak által életre hívott gyarmati háborúk és egyben a gyarmati rendszer végét eredményezte, ezzel egyidejűleg a diktatórikus rezsime megdöntését Portugáliában – megindult a migráció az országba a portugál nyelvű területekről. Az ország, amelyik eddig a homogenitását tartotta a béke és a nemzeti identitás megőrzésének garanciájának, hirtelen

multikulturális országgá vált (BASTOS J.G.P. – BASTOS S.T.P. 1999). A kulturális sokszínűség – amelyben jelentős szerep jutott a volt gyarmatokról érkező hatásoknak – alapvető kérdéssé nőtte ki magát. A luzofón, tehát a portugál nyelvű területekkel, egykori befolyási övezetekkel fenntartott kapcsolat politikai-stratégiai és kulturális szempontból is jelentős részét képezte és képezi a portugál nemzetközi kapcsolatoknak. A rendszer alapját a közös történelmi-kulturális hagyományok, elsősorban a közös nyelv és így a közös irodalmi hagyományok jellemzik. Azt már Huntington is kiemelte, hogy a „történelem folyamán a nyelvek megoszlása a világon mindig is a hatalom megoszlását tükrözte” (HUNTINGTON, S. P. 1998. 88.o.), ez jelenti a luzofónia legitimitációját. A luzofón tér olyan formális kultúrrégióként értelmezhető, amelyben a kultúra, az innováció diszlokációs módon terjedt szét a centrum Portugáliából. A kultúrcentrumtól távolodva, a földrajzi távolság növekedésével a távolságidő gyengül (TRÓCSÁNYI A. 1998).

Saraiva (2000) rámutat arra, hogy a portugálok a hódítások lefolytatásában a civilizációs-vallási küldetéstudat európai mintájú kulturális terjeszkedését hirdették. Portugália nem csupán a kereskedelem, hanem a művészetek, oktatás, nyelv közti átjárhatóságot is biztosította a kontinensek közt. A gazdasági és a kulturális kapcsolatok is nemzetközivé váltak, amely hozzájárult egy olyan állam kiépüléséhez, ahol „a kultúra az országhatáron kívül születik” (SARAIVA, J.H. 2000, 157.o.). A portugál gyarmati, felfedező tapasztalatok a luzofón kozmopolitanizmus elemi részét képezik (CUNHA I.F. 2012). Hannerz (1990) magyarázata szerint a kozmopolita jelleg nem feltétlenül jelenti a multikulturális kompetenciák meglétét, és a kulturális hibridizáció ösztönzését, különösen akkor, ha azt az állam támogatja. Klimt (2000) értelmezésében a portugál európaizálódás újonnan megerősítette az alapvető nemzeti, regionális és helyi identitásokat.

A luzofónia fontosságáról Portugáliában Sieber (2002) kiemeli, hogy 1974 után lényeges kérdéssé vált a világkultúrák közötti dialógust és kommunikációt előmozdító transzkulturális és mediatív szerep, csakúgy, mint a tágabban értelmezett portugálul beszélő világ hangsúlyozása. Ennek eredményeként született meg a CPLP, a Portugál Nyelvű Országok Közössége (*Comunidade dos Países de Língua Portuguesa*) 1996-ban, továbbá olyan szervezetek, mint a Camões Intézet (*Instituto Camões*), a Keleti Múzeum és Alapítvány (*Museu e Fundação Oriente*) vagy a Gulbenkian Alapítvány (*Fundação Gulbenkian*), amelyek a luzofón kultúrán és nyelven keresztül képviselik és népszerűsítik a luzofón kultúrkört az egész világban. Portugál

nyelvterületen fontos identitásképző nemzetközi szervezetként tekinthetünk a CPLP-re, amely működése a közös nyelvi-kulturális és civilizációs hagyományokon alapszik. A szervezet tagjai Portugália és egykori, hivatalosan portugál nyelvű gyarmatai valamint egyéb, a kooperációban érdekelt országok. A CPLP tevékenysége a kulturális-nyelvi területre összpontosít, hiszen a civilizációs-kulturális tényezők egyre nagyobb befolyással vannak a külpolitikára. Portugália stratégiája a közös nyelven, történelmen, kulturális háttéren alapuló együttműködések ösztönzésére érthető. Gazdasági kapacitása és versenyképessége korlátozott, és ezeken a területeken képtelen felvenni a versenyt egy brazil vagy feltörekvő angolai gazdasággal. Ugyanakkor nem szeretne teljesen kiszorulni a volt gyarmatokon játszó hatalmi újraszerveződésekből. Az említett szervezetekről bővebben a 4.4. alfejezetben lesz szó.

A politikai és intézményi szint mellett a luzofónia egyéb formái is felfedezhetőek. Példa erre az 1998-as lisszaboni EXPO, amely témája Vasco da Gama alakja és a portugál felfedezők köré szerveződött annak érdekében, hogy népszerűsítsék az ország portugál nyelvű világban betöltött mediációs szerepét. Ahogy arra Sieber rámutat (2001), a felfedezések a portugál kultúrában, irodalomban és történelmi emlékezetben voltak és vannak, gondoljunk csak a nagy nemzeti eposzra, a Luziádákra Camões-tól. Ugyanígy fontos szerepet töltek be a Salazar-féle Új Államban, ahol a civilizációs küldetéstudatot folyamatosan hangsúlyozták (SZILÁGYI, 2015). Az EXPO eseménysorozatára jellemző, hogy a kulturális események mellett új típusú városfejlesztés alakult ki. A *Parque das Nações* városrész kialakításával felszámolták az addig slum-ként emlegetett környéket, és infrastrukturális fejlesztésekkel (metro, vasútállomás, a Vasco da Gama híd), nagyberuházásokkal (bevásárlóközpont, irodaházak), szórakozási és rekreációs lehetőségeket (ócenárium, színház, függőkabinok) kialakítva a város kedvelt és szimbolikus részévé vált, amely a centrumból is könnyen elérhető. Ahogy Sieber fogalmaz (2001), az EXPO fejlesztésének célja Portugália múltját, jelenlegi és jövőbeli szerepét a feltörekvő európai és globális gazdaságokban, az Európa, Afrika, Ázsia közti kölcsönhatásokban összpontosítani, hangsúlyozva a kozmopolita megnyilatkozás és Lisszabon történelmi szerepét. Klimt (2000) értelmezésében a portugál európaizálódás újonnan megerősítette az alapvető nemzeti, regionális és helyi identitásokat. Bodnar (1994) az EXPO kapcsán rámutat arra, hogy mint 1998-ban Lisszabonban, a történelem legtöbb vitájának alapja nem igazán a múlt, hanem a gazdasági és a politikai hatalom eloszlása a mai társadalomban.

Geopolitikai szempontból meg kell említeni a brazil Freyre (1940) és Backheuser (1952) kutatásait a *luzotropikalizmus* elméletének megalapozásában. Szilágyi (2009) a portugál és brazil erősen nacionalista *Estado Novo* alkotmányát – António de Oliveira Salazar és Getúlio Vargas rendszerét – összehasonlító, Alkotmány, hatalomlegitimáció, nemzetépítés Salazar és Vargas Új Államában című tanulmányában kifejti, hogy a kolonializmus a salazari rendszer fontos, nacionalista tényezője, „alapeleme a meghódított népekkel szembeni faji és civilizációs felsőbbrendűségi tudat” (SZILÁGYI Á.J. 2009. 28.o.), amelyet a Gyarmati Okmány is tartalmaz. Ugyanakkor a Tolerancia vagy pragmatizmus? Gondolatok a portugál Új Állam tipológiájához című tanulmányban hozzáteszi (2009), a salazari rendszer ellentmondásos, hiszen „merevségében is hajlékony” (SZILÁGYI Á.J. 2009. 85.o.). A szerző példaként említi, hogy a „zsidóság diszkriminálása nem tartozott a rendszer lényegéhez, az ideológia szintjén sokkal inkább a portugál lélekhez közelebb álló anti-rasszizmus dominált, a pragmatikus tolerancia” (SZILÁGYI Á.J. 2009. 85.o.). Freyre (1985) szerint ez a tolerancia az etnikai mássággal szemben a portugál nép kevertségéből eredeztethető. A portugál meghatározhatatlan nép Európa és Afrika között. Afrikai hatás terjed a felszín alatt, fűszerezi az ételeket, jellemzi a vallásukat, szexualitásukat. Az afrikai szellem oldja a „germán keménységet az intézményekben és a kultúra különböző megnyilvánulásaiban” (FREYRE G. 1985. 49.o.). A luzotrópusi civilizáció az európai és trópusi karakter különleges egységét jelenti, amely más európai entitások esetében sosem ért el hasonló szimbiózist. Ez a civilizáció „nem más, mint közös kultúra és társadalmi rend, mely az emberek és különböző etnikai és kulturális eredetű csoportok révén hozzájárul bizonyos magatartási módok belsővé tételéhez és elfogadásához az európaiak és trópusi leszármazottaik között – a közös alapot a luzitán tapasztalatok és várakozás képezik” (SZILÁGYI I. 2013. 161. o.). A luzotropikalizmus elmélete fenntartja a látszatot, hogy a portugál gyarmatosítás kivételes volt minden európai vagy a latin kolonizációs folyamatok formái közül. Ennek az elméletnek megfelelően a portugál gyarmatosítás egyenlőségre törekvő, nem rasszista és nem kizsákmányoló jellegű, és ezek a tulajdonságok láthatóak voltak Brazíliában az európaiak és az afrikaiak közötti nyílt keveredésben (FREYRE, G. 1940). Brazília kapcsán Huntington (1998) megjegyzi, egyedül a nyelvi szubcivilizációs különbségek akadályozzák meg abban, hogy Latin-Amerika mag állama legyen. Ugyanakkor „a Nyugat és Latin-Amerika közti különbségek eltörpülnek a Nyugat és más civilizációk nézeteltérései mellett” (HUNTINGTON, S. P., 1998, 408.o.). A luzotropikalizmus elméletét számos kritika érte. Almeida (1991) értelmezésében az

imperializmus érdekeit képviseli. Bastos (1998) kiemeli, hogy a portugál nyelvű közösség ünneplése újratermelte a császári nosztalgiát. Cruz (1992) megfogalmazásában a 19-20. század legmodernebb portugál nacionalizmusa olyan nacionalizmus volt, amely mély gyarmati gyökerekkel rendelkezett. Souza (2008) éles kritikával illeti a luzofónia rendszerét, szerinte ez egy újfajta luzotropikalizmus, amelyben Portugália az egykori gyarmatok kizsákmányolására törekszik.

A luzofónia ebben a tekintetben átfogó értelmezést kap, összetettebb és nagyobb léptékű, minthogy csak a nyelvi és irodalmi közösséget jelentse. Sieber (2002) szerint a közös nyelv és a kapcsolódó kulturális kifejezések formái összekapcsolják Portugáliát a portugál nyelvű országokkal, és a luzofónia olyan egyéb kifejezési formái is hangsúlyosnak mondhatók, mint a zene, a gasztronómia, az építészet, a képzőművészetek, a mozgókép és mozi, a táncművészet, a design és formatervezés, a fotó-, színházművészet vagy a divat. Lourenço (1998) rámutat a luzofón tér fontosságára, amely kölcsönös konfrontációt jelent és ugyanazokat a nyelvi ajtókat osztja meg, amelyek különleges követelményeket alakítanak és új identitásokat erősítenek. Almeida (2008) megerősíti a nyelvnek a kulturális gondolkodásra gyakorolt hatásának fontosságát, amely a hálózatokat formálja és megteremti az interakciót azok között, akik ebben a hálózatban párbeszédet folytatnak. Arenas (2011) rávilágít arra, hogy a társadalmi és politikai struktúra megértése érdekében fontos megvizsgálni a zene, a képzőművészetek, a tánc, az irodalom és a kulturális kifejezések más formáinak termelését és fogyasztását, mivel ezek az eszközök egy speciális nyelvet használnak és segítenek a közös identitás megteremtésében, és a globalizációhoz, a gyarmatosítás és a marginalizáció örökségeihez, a politika alulreprezentáltságához és a neoliberális gazdasághoz kapcsolódnak, így létrejön a globális és a helyi politikák közötti kölcsönhatás. A kulcsfontosságú témákkal kapcsolatos képek, hangok és elbeszélések szervezésével és koordinálásával a kulturális alkotók hozzájárulnak a kortárs valóság megértéséhez.

A következő fejezetben tárgyaljuk az 1974 utáni luzofón területeken belüli migráció kérdését portugál szemszögből, amely segít megérteni a fokozatosan kialakuló intézményesített kulturális kapcsolatokat a volt gyarmatterületekkel.

4.3. A luzofón migrációs rendszer 1974 után

1974 után Portugália a demokrácia megszilárdítására, a gazdaság helyreállítására, a gazdasági fejlődés beindítására és a dekolonizáció biztosítására koncentrált és hogy kialakítsa földrajzi, biztonsági, gazdasági és kulturális határait. Ezt az időszakot nevezik „3D” – nek, úgy mint *democratização* (demokratizáció), *descolonização* (dekolonizáció), *desenvolvimento* (fejlődés). Már a gyarmati háborúk előtt – az 1960-as évektől megjelenik a helyettesítő migráció elsőként a Zöld-foki Szigetektől érkeznek munkások az építkezésekre – és alatt elkezdődött a beáramlás az országba. 1986-ban, az Európai Közösséghez való csatlakozás után a gazdasági élénküléssel együtt felgyorsult a vissza- és bevándorlás az országba, így az ország társadalmának multikulturális jellege ismét megerősödött. Ekkor vált világossá, hogy „Portugália földrajzi határait Észak-Afrika, biztonságát a NATO szervezete, gazdasági és politikai határait az Európai Közösség, kulturális térségét a portugálul beszélő népek közössége jelenti” (SZILÁGYI I., 2009, 67.o.). A Portugáliát érintő migrációs hullámokat szemlélteti az 5. táblázat.

Az 1961 és 1974 között zajló gyarmati háborúk során több százezer menekült el az anyaországba az afrikai területekről – elsősorban Angolából és Mozambikból – a véres harcok elől. Az 1974. április 25-i, a jobboldali rezsimet megdőntő „szegfűs forradalom” hatására számos, addig száműzetésben élő portugál tért haza, valamint az eredetileg portugál telepesként számontartott visszavándorlók (*retornados*) menekültek az országba az afrikai gyarmatokról. Az évtizedek alatt fokozatosan erősödött a volt afrikai gyarmatokról érkezők jelenléte elsősorban a fővárosban és annak vonzáskörzetében.

Az új rezsim első, forradalmi szakaszára jellemző (1974-1976), hogy az alkotmányos rendbe szinte minden intézkedés belefért, a cenzúra eltörlésétől kezdve a közigazgatási reformon át a sztrájk, a válás vagy az abortusz engedélyezéséig. Az ideológiai, gazdasági és világszintű gazdasági válságot (Portugália elveszti piacait, esik a termelés, nő az infláció, a munkanélküliek aránya kilenc százalék az aktív lakosság körében) a migrációs hullám tetézte (REIS, A. 1999). Az angolai és mozambiki véres függetlenségi harcok elől 1974-75 során a portugál állam segítségével az országba menekülő telepesek – hivatalos becslések szerint ötszázezer, más adatok alapján egymillió ember – olyan vákumba érkeztek, amely egy kaotikus, elmaradott ország képét festette (CORKILL, D., EATON, M. 1998). Salgó (1990) szerint az elmaradottságot jól érzékelteti, hogy az 1981-es népszámlálás adatai szerint a 30 év feletti

harmada analfabéta. Egyebek mellett ennek a légkörnek, illetve a visszatelepülők (retornados) magas szintű képzettségének, nyitott hozzáállásának és kulturális tradíciójának köszönhető a gyors és sikeres integrációjuk.

Ahogy Matos (2014) fogalmaz, a visszatelepülők megítélése nem mindig egyértelmű. A kezdeti időszakban sokan rabszolgatartó, a salazari rezsimet kiszolgáló telepéseknek tartották őket, bosszús menekülőknek. Később aztán megítélésük javult, hiszen nagyban hozzájárultak a modern Portugália megteremtéséhez. 1975 után ragasztották rájuk a „retornados” (visszatérő) nevet, addig migránsoknak, menekülteknek, dekolonizáltaknak hívták őket (MATOS, H. 2014). Angolából 61 százalék, Mozambikból 33 százalék, a Zöld-foki szigetekről 6 százalékuk érkezett, elenyésző részük São Tomé és Príncipe-i, illetve Bissau-Guinea-i területekről (ALMEIDA, J.F. et.al. 2007, 59.o.). Az országba lépésükkor először azt kellett tisztázniuk, gyarmatokon élő telepések, tehát visszatelepülők-e. Ha nem volt portugál földön második generációs felmenőjük, akkor bevándorlónak minősültek (CORKILL, D., EATON, M. 1998). Elsősorban Lisszabonban és környékén, valamint Setúbal régióban telepedtek le, vagy pedig ott, ahonnan az ősök származtak. Új lakóhelyükön hálózatokat, közösségeket alapítottak (ALMEIDA, J. F. et.al. 2007). Identitásukban erősen jelen volt az afrikai kultúra, a szabadság, a nyitottság a portugál zárt társadalommal szemben, hisz a volt gyarmatokra a diktatorikus rendszer szigora, cenzúrája nem jutott el. 1980-ban ők adták népesség 8 százalékát (ALMEIDA, S. J. 2014).

Faleiro (2009) kitér a különböző segélyalapokra, amelyek támogatták a visszatelepülők letelepedését az országban. Az IARN, a Nemzeti Visszatelepülők Segítésének Szervezete (*Instituto de Apoio ao Retorno de Nacionais*) 1975-től 1981-ig működött és gondoskodott a visszatérők elszállásolásáról – hotelekben, irodákban, panziókban, lakókocsikban stb. – és Afrikából való kimenekítéséről. Mindemellett az Európai Befektetési Bank 180 millió dollárral támogatta az országot a visszatelepülők megsegítésében, a kölcsönök juttatásába az UNDRO (*United Nations Disaster Relief Organization*) is beszállt. 1976-ban bizottság alakult (*Comissariado para os Desalojados*), amely 7 milliós hitelt folyósított vállalkozások létrehozására. Ezeknek az intézkedéseknek köszönhetően másfél év alatt összesen 8350 projekt, 65 ezer új munkahely született és kis- és középvállalkozások jöttek létre (FALEIRO, A. R. 2009).

5. táblázat: Portugáliát érintő migrációs hullámok a 20. század második felétől (évszám, esemény).

Évszám	Esemény
1958-1974	1,5 millióan hagyják el az országot
1960-as évek	Helyettesítő migráció (bevándorlók a Zöld-foki Szigetekről)
1974-1976	Gyarmati háború elől menekülők, visszatelepülők
1980-as évek	PALOP országokból, Brazíliából, Kelet-Európából, Ázsiából érkező bevándorlók
1986	Csatlakozás az Európai Gazdasági Közösséghez

Forrás: Murányi K. (2016) alapján saját szerkesztés (2019)

A visszatérők megjelenése felfrissítette a portugál társadalmat. Nem csupán azért, mert zömében fiatalokról beszélhetünk, hanem mert új típusú ismeretekkel rendelkeztek a mezőgazdaságban, vállalkozások alapításában, vezetésében, az étkezési szokásokban, a portugál átlagnál magasabban kvalifikáltak voltak, mérnökök, professzorok, orvosok, tanárok, vezető beosztású tisztségviselők. Ugyanakkor a gyarmatokon katasztrofális helyzetet idézett elő az elvándorlásuk.¹Pires (2003) a visszatelepülők visszaáramlását a következő szempontokat figyelembe véve véli sajátosnak:

- nemzeti és nemzetközi gazdasági válság idején történt;
- a visszavándorlók nagy mértékben hatással vannak a célország populációjára;
- nagy részük első generációs visszatérő;
- háborús helyzet miatt menekülők, nem gazdasági bevándorlók;
- minden szempontból gyors beilleszkedésről beszélhetünk.

Az 1980-as évekre a PALOP² országokból érkezők mellett megnőtt a brazil, a kelet-európai (román, ukrán, moldáv), az ázsiai bevándorlók száma (ALMEIDA, J. F. et.al. 2007; SZILÁGYI

¹ Az analfabétizmus aránya Angolában 90 százalékos, az infrastruktúra, termelő szektor, rádió, iskola a portugál telepesek irányításával működött. Az elvándorlásnak miatt Mozambikban mintegy 40 orvos jutott a 9 millió lakosra. (SALGÓ L. 1990)

² PALOP: Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa - Portugálul Beszélő Afrikai Országok, tagjai Angola, Mozambik, Zöld-foki Köztársaság, São Tomé és Príncipe, Bissau-Guinea, később Egyenlítői Guinea. A szervezetet 1992-ben alakult, együttműködési platform a hasonló kulturális örökséggel, nyelvvel, identitással rendelkező országoknak (FONSECA, M.L. et al. 2008).

I. 2019). Ezzel az ország egyszerre mutatja a centrum és periféria sajátosságait, amennyiben képzett munkaerőt importál és képzetlent exportál (TÓTH V. 2004). A PALOP országokból érkező bevándorlókra jellemző, hogy elsősorban Lisszabon peremkerületeiben telepedtek le, új városrészeket alapítva, sokszor nehéz lakhatási körülmények közepette (ALMEIDA, J. F. et. al. 2007). Ugyanakkor kulturálisan erősen hatottak és hatnak a mai napig is a város életére, társadalmára. Olyan művészeti formákban jelenik ez meg erősen, mint a zene, a tánc (az Angolából származó kizomba, kuduro stb.), az irodalom, rap, slam, hip-hop, vagy a street art (MURÁNYI K. 2016).

Cunha (2012) kitér arra, hogy a portugálul beszélő területek belül jellemző az emberek, javak és a kultúra szabad áramlása, ezt nevezhetjük egyfajta *luzofón kozmopolitanizmusnak*. Ezek alapján a luzofón migrációs rendszer alappillérei a következők (BAGANHA, M. I. et al. 2009):

- hálózatiság – történelmi, koloniális, kulturális kapcsolatok;
- bilaterális megállapodások a portugálul beszélő országokon belül az igazságügy, oktatás, telekommunikáció, kereskedelem, határok, biztonság terén;
- emberi mobilitás;
- társadalmi mobilitás, turizmus;
- technológiai mobilitás.

A legutóbbi, a 2011-es census alapján is jól látható, hogy túlnyomó többségben a volt gyarmatokról érkezők tartózkodnak az országban (lásd 6. táblázat), az ő számuk csaknem kétszer annyi, mint a nem portugál nyelvű területekről érkezők száma (lásd 7. táblázat). Ehhez hozzájárul a poszt-koloniális kapcsolatok fenntartása, a portugál állampolgárság megszerzésének terén működő gyakorlat. Az 1981. október 3-án hatályba lépett 37. törvény alapján mindenkinek joga van a portugál állampolgárságra, aki valamelyik volt portugál területen született, vagy szülei ott születtek (PIRES, R. P. 2003).

6. táblázat: A Portugáliában élő legnépesebb nemzetiségek származás és állampolgárság szerint (2011).

Ország	Származás szerint (fő) 2011	Állampolgárság szerint (fő) 2011	Különbség (nem állampolgárai a származási országnak)	Állampolgárság (%) (állampolgárai a származási országnak)	Különbség (%)
Angola	162 604	24 723	137 881	15,2	84,8
Brazil	139 703	101 991	37 712	73,01	26,99
Franciaország	94 484	10 446	84 038	11,06	88,94
Mozambik	73 084	3 515	69 569	4,81	95,19
Zöld-foki	61 953	37 081	24 872	59,85	40,15
Ukrajna	33 172	32 014	1 158	96,51	3,49
Bissau-Guinea	29 578	15 632	13 946	52,85	47,15
Németo.	28 000	8 112	19 888	28,97	71,03
Venezuela	25 157	2 448	22 709	9,73	90,27
Románia	23 689	22 816	873	96,31	3,69
Egyesült Királyság	19 131	14 461	4 670	75,59	24,41
São Tomé és Príncipe	18 645	9 764	8 881	52,37	47,63
Svédország	16 842	1 543	15 299	9,16	90,84
Spanyolország	16 489	8 873	7 616	53,81	46,19
Kína	10 887	11 017	-130	101,19	-1,19

Forrás: INE Portugal, 2001 és 2011 közti népszámlálási adatok alapján (2011) saját szerkesztés (2018)

7. táblázat: A Portugáliában élő CPLP és nem CPLP országokból érkezők száma a 2011-es census alapján.

CPLP	485 567
Nem CPLP	267 851
Összesen	753 418

Forrás: INE Portugal, 2001 és 2011 közti népszámlálási adatok alapján (2011) alapján saját szerkesztés (2018)

A bevándorlók integrációjának sikerességét tagállomokként monitorozó nemzetközi Migráns Integrációs Szakpolitikai Index (MIPEX) mérése alapján (www.mipex.eu) 2014-ben Portugália a második helyen szerepel, ami köszönhető a bevezetett intézkedéseknek, családgyesítésnek, az EU-n kívülről érkezők magas szintű integrációjának, a munkavállalás ösztönzésének stb. Ebből is kitűnik, hogy a tolerancia – köszönhető a gyarmatok színes kultúrájának, a luzofón kooperációnak, az újkori történelem eseményeinek, az 1974-es forradalomnak és hozományainak, a visszatérők gyors beilleszkedéséből szerzett tapasztalatoknak – fontos eleme a portugál kultúrának, és egyben az egyéni és a társadalmi kreativitást serkentő tényező, amelyre az 5. fejezetben részletesen kitérünk. A következő alfejezetben azokat a szempontokat vesszük végig, amelyek meghatározóak Portugália és a portugálul beszélő országok diplomáciai kapcsolatában 1990 után.

4.4. Luzofón diplomácia az 1990-es évek után

A globalizáció és az ezzel párhuzamos civilizációs fejlődés a nemzetközi rendszert és annak együttállásait, a vesztfáliai békerendszer hagyományait alapjaiban változtatta meg. A külpolitikai vizsgálódások középpontjában az 1970-es évek végétől már a preferenciák, az érdekek, az identitások változásai álltak, megjelent a „nemzetközi társadalom” (BULL, H. 1966) fogalma. Az 1980-as évektől a technikai újítások hatására olyan új nézőpontok és fogalmak jelentek meg és kaptak teret, mint az „új típusú diplomácia” (KISS J. L. 2009), a *soft power*, illetve *smart power* (NYE, J.S. 2008), és kialakult a transznacionális nemzetközi rendszer. Ennek az új rendszernek a sajátosságaként az államok közti határok veszítenek jelentőségükből, ugyanakkor „a gazdasági és társadalmi szereplők közvetlenül érintkezésbe kerülnek egymással, a határokat átlépő

interakciók leegyszerűsödnek, mennyiségükben megnövekednek, minőségükben intenzívvé válnak" (KISS J. L. 2009, p. 107.). A különböző érdekcsoportok határokat átívelő hálózatokba rendeződnek, befolyásolva az államok és a nemzetközi szervezetek politikáját. A transznacionális szereplőknek három csoportját különböztetjük meg: területiális, ideológiai-kulturális, gazdasági szereplők (KISS J. L. 2009). A globális tudat jegyében nem csupán a tőke, a termékek és a javak, szolgáltatások áramolnak könnyebben, hanem a munkaerő, így a különböző civilizációk értékei is. A konstruktivista megközelítés értelmében a kulturális tényezők szerepe felértékelődik (SZILÁGYI I. 2009). A kemény hatalommal, az ország gazdasági és katonai kényszerítő erejével ellentétben a *soft power*, azaz a *puha hatalom* fogalma az ország kultúrájából, politikai eszméiből és stratégiáiból fakadó vonzó mivoltát tartja szem előtt (NYE, J.S. 2008).

A *soft power*, a tér és a hatalom kérdésének tárgyalása kapcsán kívánunk kitérni a populáris és a média geopolitikájának fogalomkörére, amely megközelítés az 1980-as években kialakuló és elterjedő kritikai geopolitika (DODDS, K. 2005) részeként alakult ki a kommunikációs médiumok fejlődésével, vizsgálódásának középpontjában a hatalomnak a kulturális közvetítő folyamatai állnak (MAKSA GY. 2017). Amíg a tradicionális geopolitika vizsgálódási körébe olyan témák tartoznak, mint a nemzeti szuverenitás, az államhatalom, geopolitikai blokkok és erőviszonyok, addig a kritikai geopolitika a globalizáció, a szimbolikus határok, hálózatok és virtuális környezet (O TUATHAIL, G., DALBY, S. 1998) problematikáját tárgyalja.

A kom-mu-ni-ká-ció, a média és az iden-ti-tás po-li-ti-ká-já-nak egy-be-fo-nó-dá-sá-val fog-lal-ko-zó (MEZŐ F. 2006) populáris geopolitika Dittmer és Bos (2010) meghatározásában a geopolitikai diskurzusnak azt a rétegét érinti, amelyben az állampolgárok nap mint nap elmerülnek. Saunders és Strukov (2018) kiemeli, hogy a populáris geopolitika interdiszciplináris jelleggel felöleli a tömegkultúra, a nemzetközi kapcsolatok és a geopolitika által tárgyalt problémákat. A média minden formáját magában foglalja, legyen szó hírmédiáról (újságok, TV stb.), könyvekről, vagy a populáris kultúráról (pl. képregények, filmek, zene, internet stb.). Dittmer és Bos (2010) a *Popular Culture, Geopolitics, and Identity* című kötetben a nemzettudat reprezentálásaként példaként tanulmányozzák a Labdarúgó Világbajnokságok által transzmittált nemzeti szimbólumok szerepét (DITTMER, J., BOS, D. 2010, 17-18.o.) vagy a Brit Birodalmat (DITTMER, J., BOS, D. 2010, 69.-94.o.).

A tömegfogyasztás könnyen elérhető értékeire épülő tömegkultúra (populáris kultúra)

kialakulása a nyomtatás technológiájának (15.század) megjelenésével egyidejű, ahol a kulturális termelés új lábakra állt, már nem csupán a kiváltságos rétegé volt (DITTMER, J., BOS, D. 2010). Létrejöttek az Anderson (2006) elnevezésében *elképzelt közösségek*, melyek kialakulását a nyomtatás, mint technológiai újítás alapvetően határozta meg. A regionális dialektusok egységesítésével létrejött egy közös kulturális jellemzővel, azaz nyelvvel rendelkező csoport. Széles tömegek számára is hozzáférhetővé váltak a vallási és politikai szempontból érzékeny szövegek, így az újonnan létrejövő médiumon keresztül a kultúrafogyasztók rálátást kaptak a közösség, a nemzet kérdéseit érintő ügyekre.

Mező (2006) megfogalmazásában a „populáris kultúra bűnrészes a hegémónia fenntartásában, nem csak a geopolitikai terek ábrázolása miatt, hanem azáltal, hogy gyakorlatban olyan szubjektivitásokat hoz létre, amelyeket politikailag mozgósítani lehet a „mi” terünk védelmére az „ő” terük ellenében” (MEZŐ F. 2006).

A disszertáció 5., városi kreativitást tárgyaló fejezetével összhangban kitérnénk arra a megállapításra, miszerint a populáris geopolitika egy részéhez kapcsolódva megjelenik a „nyilvánosság, az új kommunikációs technológiák és a média kérdéskörére érzékeny városkutatás” (MAKSA GY. 2017, 20.o.). Szijártó (2011) a Pécs Európa Kulturális Fővárosa cím háttér tanulmányaként megjelent KÖZ/TÉR. A megfigyelő lehetőségei című kötetének megjelenése kapcsán hangsúlyozza azt az újszerű, a kritikai városkutatáshoz köthető látásmódot, amely a városi nyilvánosság és a nyilvános városi terek vizsgálatának különböző szempontú – társadalom- és kultúratudományi, kommunikáció- és médiatudományi, művészettörténeti – bemutatására fókuszál. Az A közterek és parkok újjáélesztése című EKF-program pont kapcsán megjegyzi, hogy „ez tűnt a legdemokratikusab program elemnek, amely túlmutatott a kulturális elit ízléspreferenciáján, kultúrafogyasztási szokásain, a politikusok reprezentációs szükségletein, s széles körű helyi részvétel lehetőségét teremthette meg.” (SZIJÁRTÓ ZS. 2011. 2.o.). A demokratizáció kapcsán Jenkins (2012) participációs (*bottom-up*) kultúra értelmezésében kiemeli, a fogyasztók interakcióba lépnek a különböző rétegekkel és médiatartalmat hoznak létre. A részvételi kultúrának gyakorlati példái a helyszínen végzett kutatás során is megjelennek a 6-7-8. fejezetekben, úgy mint a mozgalmiság (São Paulo), mozgalmak (Goa), vagy a részvételi büdzsé (Lisszabon) példáin keresztül.

A médiavárosok meghatározásában jelentős az átfedés az 5. fejezetben tárgyalt kreatív város

fogalomkörével. Médiaváros egyrészt, ahol a médiatermelés koncentrálódik, erre példa São Paulo. A másik megközelítés szerint a nagyvárosi/világvárosi funkciókat betöltő települések is médiavárosok, hiszen a termelést tekintve koncentráltak, továbbá pénzügyi, gazdasági, szellemi-kulturális központok, ahol a magasan képzett munkaerő koncentrálódik (migrációs hatások), továbbá jellemző rájuk a felsőoktatási képzőhely jelleg, az informális hálózatok megléte és a kulturális sokszínűség (MAKSA GY. 2017). Az empirikus kutatás során (a 6-7-8. fejezetekben) a populáris geopolitika és a média geopolitikájának jelentőségének kérdését a gyakorlati példák mutatják, amelyek a kódok minőségében és gyakoriságában is megmutatkoznak. A médiaváros és populáris geopolitika összefüggésében is beszélhetünk az empirikus kutatás során megjelenő gyakorlati példákról. São Paulo-ban az egyik interjúalany a CPLP Audiovisual nevű szervezetnél dolgozik (lásd 7.2. fejezet), amely misszója a CPLP-országok (lásd 4.4.1. fejezet) közötti médiatartalom előállítására. Lisszabon esetében a média és a street art közötti kapcsolatot említjük példaként (lásd a Vhils street art művész által készített spotok a nemzeti televízió csatornájára a 6. fejezetben). Goa esetében a filmipar jelentősége az International Film Festival India (IFFI) filmfesztiválon keresztül van jelen (lásd 8. fejezet).

A gyarmati háború elvesztése után (1974), az 1990-es évektől Portugáliában felerősödik a „luzofón tér” eszményének politikai-gazdasági-kulturális promotálása, elsősorban olyan *soft power* (NYE, J. 2004) eszközökön keresztül, mint a közös nyelv, a kulturális és történelmi egyezések és hasonlóságok (CUNHA, I. F. 2012). A gyarmatok függetlenné válásával és az új, baloldali-liberális politikai berendezkedéssel az addigi nemzetközi elszigeteltség kezdett feloldódni. Portugália nyitott az európai és atlanti országokra, és a közös érdekeken, értékeken, nyelven, kulturális örökségen alapuló szoros partnerségre az egykori gyarmatországokkal. 1974 után Portugália a dekolonizáció és a demokrácia megerősítésére és biztosítására összpontosított, hogy megerősítse földrajzi, biztonsági, gazdasági és kulturális határait (SZILÁGYI I. 2013). Önazonosság és emlékezet című esszéjében Lourenço (1999) megfogalmazásában a portugál önazonosság alapja egy sajátos tér-idő felfogásban gyökerezik, amely pillérei a nyelv, a történelem, a kultúra, a vallás, a szigetként való beágyazódás Európa szövetébe, valamint „a társadalom szerkezetének egy szélsőséges archaizmusa, ami másrészt múltunkban való mélyesleges meggyökerezésünkre utal” (LOURENÇO, E. 1999. 11.o.).

Lényeges a közös luzofón világ elképzelésének fenntartása nemzeti szinten, amely a közös nyelvet, kultúrát és történelmet alapul vevő országok közötti kapcsolatokat jelenti, Portugália közvetítő szerepével. Így a luzotropikalizmus és az Új Állam (*Estado Novo*) korszakának civilizációs küldetéstudata még mindig politikai szinten jelen van a portugál nyelvű kultúrán keresztül. Souza (2008) ennek kapcsán kiemeli, minősülhet ez egy olyan stratégiának, amelyben Portugália fenntartja a gyarmatok kihasználását és hangsúlyozza saját vezető szerepét. A továbbiakban azon szervezetek kerülnek bemutatásra, amelyek fontos szerepet töltenek be egyrészt a portugál nyelv és kultúra népszerűsítésében a világon, valamint az egykori gyarmatbirodalom országainak együttműködését ösztönzik, portugál – lisszaboni – központon keresztül.

4.4.1. Comunidade dos Países de Língua Portuguesa (CPLP) – A Portugálul Beszélő Országok Közössége

A Portugál Nyelvű Országok Közössége (*CPLP, Comunidade dos Países de Língua Portuguesa*) egy nemzetközi multilaterális szervezet, amely az alapító tagok közti közös barátság és együttműködés elmélyítésére jött létre 1996. július 17-én. A szervezet központja Lisszabonban található. Az együttműködés a luzitán világ új típusú szervezete, melynek alapja a közös történelemre, hagyományokra, nyelvre, kollektív emlékezetre, demokratikus politikai elkötelezettségre épül, amelynek történelmi hátterét a Portugál Gyarmatbirodalom biztosította. A CPLP megalakulása óta több politikai krízist is segített megoldani, például São Tomé és Príncipeben valamint Bissau-Guineában, mikor puccsal ragadta magához a hatalmat a katonaság. São Tomé esetében a szervezet a gazdasági reformok bevezetéséhez nyújtott támogatást, míg a másik esetben a politikai élet demokratizálódását felügyelte. Ezen kívül Kelet-Timor függetlenségének elnyerésében is jelentős szerepe volt. Legfontosabb feladatai közé tartozik a portugál nyelvű fejlődő országok segítése és felzárkóztatása az oktatás, a nyelvtanulás, a vállalkozásfejlesztés, az egészségügyi fejlesztések stb. eszközeinek segítségével. A portugál nyelvű országokban több mint 285 millió ember él világszerte. A CPLP-országok összes területe 10,7 millió négyzetkilométer, több, mint Kanadáé (lásd 8.táblázat).

8. táblázat: A CPLP országok jellemzői 2016-2018 terület, népesség, népsűrűség, GDP alapján.

CPLP (Angola, Brazília, Zöld-foki Köztársaság, Bissau-Guinea, Mozambik, Portugália, Sao Tomé és Príncipe, Kelet-Timor, Egyenlítői-Guinea)			
Terület összesen (km²)	10 725 115		
Adatok	2016	2017	2018
Népesség (fő)	278 112 213	281 677 880	285 264 929
Népsűrűség (fő/km²)	80,9	82,2	83,6
GDP (millió USD)	2 131 129	2 436 283	2 265 325

Forrás: Világbank (databank.worldbank.org) adatok alapján saját szerkesztés (2020)

Az alapító tagok közt van Portugália, Brazília, Angola, Zöld-foki Köztársaság, Bissau-Guinea, Mozambik és São Tomé és Príncipe. Kelet-Timor 2002-ben, függetlensége elnyerését követően csatlakozott. A 15. és 18. század közötti portugál gyarmat, Egyenlítői-Guinea 2014-ben kapott tagságot. Az állandó tagok mellett társult megfigyelőként több ország csatlakozott a szervezet munkájához, köztük hazánk is. Megfigyelői státuszt kapott Mauritius (2006), Szenegál (2008), Georgia (2014), Japán (2014), Namíbia (2014), Törökország (2014), Magyarország (2016), Csehország (2016), Szlovákia (2016), Uruguay (2016). Az utolsó államfői csúcsot követően (2018) további országok csatlakoztak megfigyelőként a szervezethez – Luxemburg, Andorra, Egyesült Királyság, Argentína, Kína, Franciaország, Olaszország, Szerbia –, így számuk meghaladja a tagországokét.

A szervezet megalapításának ötlete egy olyan közösség létrehozását célozta meg, amely egyesíti a portugál nyelvű népeket, akik testvérm nemzetek a történelmi örökség, a közös nyelv, a fejlődés és a demokrácia közös elképzelése által. 1983-ban, a zöld-foki-szigeteki hivatalos látogatása során Portugália akkori külügyminisztere, Jaime Gama kijelentette, a legmegfelelőbb folyamat arra, hogy a három kontinens – Európa, Afrika, Amerika – hét portugál nyelvű országa között következetes és decentralizált dialógus alakuljon ki, ha az állam- és kormányfők kétévenkénti csúcstalálkozót tartanak rotációs rendszerben, a külügyminiszterek évente üléseznek, a politikai vezetők gyakran találkoznának az ENSZ vagy más nemzetközi szervezet ülésein, valamint ha elősegítik egy portugál nyelvű csoport létrehozását az Interparlamentáris Unióban. A folyamat jelentős lendületet kapott az 1990-es években, leginkább a lisszaboni brazil nagykövet, José

Aparecido de Oliveira elkötelezettségének köszönhetően. Az első konkrét lépés a CPLP létrehozásának folyamatában São Luís do Maranhão-ban történt 1989 novemberében, a portugál nyelvű országok állam- és kormányfőinek első ülésének alkalmából, ahol a brazil elnök, José Sarney meghívására Angolából, Braziliából, a Zöld-foki Köztársaságból, Bissau-Guineából, Mozambikból, Portugáliából és São Tomé és Príncipe-ről érkeztek az első emberek. Az ülésen úgy döntöttek, létrehozzák a Portugál Nyelv Nemzetközi Intézetét (IILP, Instituto Internacional da Língua Portuguesa), amely a közösség közös nyelvének előmozdításáért és terjesztéséért felelős. Később ennek folytatásaként megalakult a CPLP (www.cplp.org).

Ahogy az a 9. táblázatból is látható, a CPLP országokra jellemző, hogy nem csak területileg vagy demográfiailag, de a fejlettségi szint alapján is jelentősen eltérő területekről van szó. Az egyes országok más-más integrációs szerveződések (Európai Unió, MERCOSUR stb.) tagjai. A CPLP-tagság egy lazább típusú közösséget jelent. A lisszaboni helyszíni vizsgálat során a szervezet egyik vezető beosztású munkatársával készült interjú.

9. táblázat: A CPLP országok főbb jellemzői (2018).

	Angola	Zöld-foki Köztársaság	Bissau- Guinea	Mozambik	São Tomé és Príncipe	Kelet- Timor	Brazília	Egyenlítői -Guinea	Portugália
Terület (km ²)	1 246 700	4 033	36 125	786 380	1 001	14 954	8 515 767	28 050	92 225
Népesség (fő)	30 809 762	543 767	1 874 309	29 495 962	211 028	1 267 972	209 469 333	1 308 974	10 283 822
Népsűrűség (fő/km ²)	24,7	134,9	66,7	37,5	219,8	85,3	25,1	46,7	112,3
Születéskor várható élettartam (év)	60,8	72,8	58	60,2	70,2	69,3	75,7	58,4	81,7
GDP (millió USD)	105 750	1 976	1 458	14 717	442	1 568	1 885 482	13 278	240 674
Oktatásra fordított állami költség (GDP-ben, %)	4,9	5,2 (2017)	2,1 (2013)	5,6	5,1	4,1	6,2 (2015)	n.a.	4,9 (2015)
Írástudás (lakosság % 15 évét betöltött)	66 (2014)	86,8 (2015)	45,6 (2014)	60,7 (2017)	92,8	68,1	93,2	94,4 (2010)	96,1
Egészségügy - re fordított állami költség (GDP-ben, %)	2,8 (2017)	5,2 (2017)	7,2 (2017)	4,9 (2017)	6,2 (2017)	3,9 (2017)	9,5 (2017)	3,1 (2017)	9 (2017)

Orvosok száma (1000 főre jutó)	0,2 (2017)	0,8 (2015)	0,1 (2016)	0,1	0,1 (2017)	0,7	2,2	0,4 (2017)	5,1 (2017)
Nők munkavállalása összes munkavállaló arányában (%)	76,1	53,1	65,8	77,5	41,6	61,9	54,4	54,7	54,5

Forrás: Világbank (databank.worldbank.org) adatok alapján saját szerkesztés (2020)

4.4.2. Instituto Camões – Camões Intézet

Az Instituto Camões-t (Camões Intézet) 1992-ben intézményi átalakulások után hozták létre a portugál nyelv és kultúra terjesztésének céljából. Működése hasonló a spanyol Cervantes, a német Goethe, a brit British Council vagy a francia Alliance Française szervezetekhez. A független szervezet a portugál Külügyminisztérium felügyelete alatt működik, összesen 5 kontinensen, 71 országban. Az intézet Portugál Nyelvi Központként (*CLP, Centros de Língua Portuguesa*) működik, amely feladata a portugál nyelv terjesztése és az országokkal való együttműködések erősítése elsősorban az oktatás területén. Ebbe beletartoznak a portugálul beszélő területek is. Az intézet Magyarországon 1998 óta működik, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Romanisztikai Intézetének Portugál Nyelvi és Irodalmi Tanszékén. Az intézet Portugál Kulturális Központjainak (*Centros Culturais Portugueses*) feladata a kulturális kapcsolatok erősítése Portugália és az adott ország között. Itt olyan országokról beszélünk, amelyekhez Portugáliát erős történelmi és kulturális kapcsolatok fűzik, és ahol a portugál nyelv széles körben elterjedt (<http://www.instituto-camoes.pt>).

4.4.3. Museu Fundação Oriente – Keleti Múzeum és Alapítvány

A Museu Fundação Oriente (Keleti Múzeum és Alapítvány) 1988. március 18-án jött létre közfeladatokat ellátó non-profit szervezetként. Ezt a feladatát mind a portugál, mind a makaói jog elismeri (Portugáliában *Diário da República*, n°. 10, II Série, 1989. március 6. Makaóban a 16/89/M számú törvényrendelet, 1989. március 8.). Az alapítványt a húsz legnagyobb európai alapítvány között tartják számon, központja Lisszabonban található, delegációi vannak Makaóban, Indiában és Kelet-Timorban. A szervezet célja a kultúra, az oktatás, a művészetek és tudományok eszközeivel erősíteni, a kulturális és történelmi kapcsolatokat fejleszteni Portugália

és egykori ázsiai gyarmatai között, különös tekintettel Kínára (<http://www.foriente.pt/>). A terepen végzett vizsgálatok során a szervezet lisszaboni központjának és goai delegációjának vezetőivel is készült interjú.

4.4.4. Fundação Calouste Gulbenkian – Calouste Gulbenkian Alapítvány

A Fundação Calouste Gulbenkian (Calouste Gulbenkian Alapítvány) alapítvány 1956-ban jött létre Calouste Sarkis Gulbenkian örmény származású üzletember végrendeletéből. A szervezet eredeti célja a tudás előmozdítása és az életminőség javítása a művészetek, a jótékonyság, a tudomány és az oktatás eszközein keresztül. Székhelye Lisszabonban van, kirendeltségei Londonban és Párizsban. A megalakulást követő években az alapítvány négy fő területre fókuszált – művészet, jótékonyság, oktatás és tudomány – a portugál társadalom legfontosabb igényeinek figyelembevételével.

Az ország fejlődésével összhangban az alapítvány szerepe is változott. Mostanra a prioritások nem csak Portugália vagy a portugál nyelvű országok, hanem nemzetközi keretek között mozognak, összefüggésben olyan globális kérdésekkel, mint például a kultúrák közötti párbeszéd, a migráció, a mobilitás vagy a környezetvédelem. Ez a kontextus tükrözi a jelenleg kialakított Gulbenkian programok hátterét, valamint a Calouste Gulbenkian Alapítvány által közvetlenül vagy más szervezetekkel partnerségben megvalósított projekteket és kezdeményezéseket, amelyek a mai társadalomban uralkodó témákra hatnak, azáltal, hogy innovatív válaszokat keresnek világunk jelen problémáira. Az alapítvány átfogó megközelítést alkalmaz, amely öt tevékenységi területre terjed ki: művészetek, oktatás, tudomány, társadalmi fejlődés és globális kezdeményezések.

Az alapítvány a Fejlesztési Partnerségek, Emberi Fejlődés, Aktív Állampolgárság projektek támogatásán keresztül olyan, nemzeti szintű programok megvalósítását ösztönzi, amelyek a veszélyeztetett csoportok (idősek, veszélyeztetett gyermekek és fiatalok, migránsok és a fogyatékossgal élő személyek) befogadását segítik elő az önszerveződés, az innovatív megoldások, társadalmi kísérletek eszközeivel. Nemzetközi szinten, kifejezetten a PALOP (*Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa*, Portugálul Beszélő Afrikai Országok) országokra és Kelet-Timorra összpontosítva az emberek és intézmények kapacitásának megerősítése a cél (www.gulbenkian.pt). A lisszaboni helyszíni vizsgálat során a szervezet egyik

vezető beosztású munkatársával készült interjú.

A következő fejezet fókuszába a kreatív gazdaság tényezői, az ahhoz kapcsolódó állami szerepvállalás, a kreatív gazdaság társadalomra és városi kultúrára gyakorolt hatásai kerülnek.

5. A kreativitás megközelítései

Mielőtt rátérnénk a kreativitás jelen kutatást érintő vetületeire, elengedhetetlen maga a kreativitás fogalmának meghatározása. A kreativitásnak azt a megközelítését használnánk, amely szerint társadalmi elismerés és tér nélkül nem létezhet kreatív teljesítmény. Ennek alapján Howkins (2002) megállapításában kreatív jelzővel illethetjük azt, „aki valami újat alkot vagy eszel ki” (HOWKINS, J. 2002, 9. o.). Ezt a meghatározást egészíti ki Csíkszentmihályi (2008) magyarázata, miszerint egy dolog, az egyéni teljesítmény, legyen az alkotás, termék vagy szolgáltatás, akkor válik kreatívvá, ha a társadalmi mező (*field*) és a kulturális közeg (*domain*) azt befogadja. A társadalmi mező szakértői köre – befolyásos intézmények és/vagy személyek – határozza meg, hogy az egyén mely ötlete kerülhet bele a kulturális közegbe. Ennek értelmében az egyénnek el kell merülnie a kulturális közeg szimbolikus tartományában, hogy azt valamilyen új tartalommal megtöltse, amely képes átjutni a társadalmi mező szakértőinek rostáján. Tehát a kreativitás az adott kulturális közegben meghatározó társadalmi szereplők és az alkotó egyén közös terméke.

Costa et al. tanulmányában (2009) felhívja a figyelmet, hogy a kreativitás individualista és társadalmi folyamatként való felfogása hozzájárul egy bizonyos urbánus környezet és bizonyos területek fejlesztésének előmozdításáért. A kreativitás átszövi a gazdaságot, a társadalmat és így a városi életet, és erősen értékteremtő hatása van a 21. század gazdaságaiban. A kreatív tevékenység a kulturális és kreatív iparágakon alapszik, a kreatív tartalmak (esztétikum, szimbólumok stb.) pedig minden tevékenységre kihatnak.

Ságvári (2005) a fentieket összefoglalva és adaptálva a kreatív gazdaság és kreatív ipar rendszerét tekintve úgy fogalmaz, hogy a kreativitás önmagában egy szélesen értelmezhető attribútum, megjelenik, „mint az emberi lét alaptulajdonsága (...), mint értékteremtő gazdasági tevékenység (...), mint a kultúra és a művészetek alapja, a kreatív iparágak, illetve a mindezeket jótékonyan egyesítő kreatív gazdaság” (SÁGVÁRI B. 2005, 3. o.) rendszerében. „Ha a gazdaság működési mechanizmusai felől közelítjük meg ugyanezt, akkor arról van szó, hogy a kreatív iparágak esetében a végső szót a piac, azaz a fogyasztók mondják ki” (SÁGVÁRI B. 2005, 5. o.). A kreativitáshoz köthető, városfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak az 1990-es évek közepén kezdtek el széles körben elterjedni a tudományos kutatások és diskurzusok szempontjából. A kreatív város koncepciót Charles Landry vezette be a *The Creative City* című, Franco

Bianchinivel közösen írt, 1995-ben megjelent tanulmányban (LANDRY, C. – BIANCHINI, F. 1995). A 2000-ben megjelent könyve, a *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators* a megelőző tanulmány továbbgondolása (LANDRY, C. 2000). A kreatív város fogalomrendszere az ezredfordulón kiegészült a kreatív gazdaság, kreatív ipar, kreatív osztály fogalmaival, amelyek által széles körben kezdtek elterjedni a kreativitás köré épült fogalmak, életérzések, jelenségek, a hozzá kapcsolódó kreatív városi életstílus. Richard Florida 2002-ben megjelent bestsellere, a *The rise of the creative class* című könyv már egy új típusú városról, tértermelésről beszél, amelyben az új ipari forradalom utáni város lakóinak igényeit, problémáit és az azokra adott válaszokat summázza, többnyire egyesült államokbeli példákon keresztül. A kreativitás jelensége egyre inkább beépül a városlakók életébe, életstílusába, és olyan új kezdeményezésekben manifesztálódik, mint például a tudományos-ismeretterjesztő TED-előadásorozatok, a start-up kultúra, a co-working irodák stb. Bár a világgazdasági válság után és részben annak hatására a városok kreativitáson alapuló fejlesztési koncepciójának népszerűsége alábbhagy és átveszi helyét egy IT-vezérelt, a technikai innovációk által a lakosság igényeit jobban kielégítő okos város (*smart city*), vagy a városi környezettudatos és zöld életmódot hangsúlyozó zöld város (*green city*) koncepció, a városi kreativitás gyakorlataiban rejlő lehetőségek még mindig kiaknázatlanok. Mivel a városi kreativitás egy összetettebb koncepció, képes a város fejlődésének, hitelességének és politikai-gazdasági-társadalmi kérdéseinek szélesebb és mélyebb megértésére és elemzésére. A városi kreativitás (*urban creativity*) koncepciója nem csak a *street art*, a murálok (azaz a nagy méretű tűzfalfestmények) és a *public art* gyakorlataira terjed ki, hanem olyan urbanisztikai, komplex megoldásokra, mint a használaton kívüli ipari vagy raktárépületek kreatív csomópontokká való átalakítására, a közterületek kreatív módon történő hasznosítására, a kerékpárutak biztosítására, amely folyamatoknak fontos eszköze a lakók összetartó, önszerveződő közösségének építése, a városkritika által kérdések megfogalmazása például a köztérhasználattal kapcsolatban. Ezek a kezdeményezések főként olyan közösségekből származnak – alulról felfelé (*bottom-up*) építkezve, számos esetben később a szakpolitikákba is beépítve – ahol erős igényt támasztanak egy adott hiány kielégítésére (lásd 7. fejezet brazil példák urbanizációra). Ugyanakkor sokat elmond a politikai vezetésről, ha a városi kreativitás, kreatív stratégiák koncepcióját a politikai vezetés szintjén jelölik ki, felülről irányítva (*top-down*). Ezekre a későbbi, az esettanulmányokat tartalmazó fejezeteknél (6.,7.,8. fejezetek) térünk ki részletesebben, gyakorlati példákon

keresztül. Jelen kutatás célja bemutatni és összehasonlítani, hogy a vizsgált városok kreatív koncepcióiból és gyakorlataiból milyen összefüggéseket lehet levonni a társadalmi befogadásra, a politikai berendezkedésre, és egy tágabb értelemben vett luzofón identitásra vetítve, amelyben a köztér, mint politikai tér van jelen (ahogy erre kitértünk a 4.4. fejezetben SZIJÁRTÓ ZS. 2011 tanulmánya kapcsán is). A következő alfejezetekben a kreativitás gazdasági megközelítését, a politikai döntéshozatalba és szakpolitikákba való beépülését, a társadalmi osztályokban és csoportokban betöltött jellemzőit, és a városfejlesztésre és a városi kultúrára gyakorolt hatásait mutatjuk be. Ez a négy megközelítés egy olyan komplex rendszert alkot, amelyet kreatív ökoszisztémaként jellemezhetünk (lásd 2. ábra).

2. ábra: A kreatív ökoszisztéma.

Forrás: SZOKOLAI ZS. (2011) alapján saját szerkesztés (2017)

5.1. Kreativitás a gazdaságban

A kreatív gazdaság elmélete viszonylag új tudományterület, megközelítései, vizsgálatai és magyarázatai rendkívül szerteágazók. Fejlődése a globalizáció mentén történt, amely hatására kialakult tudástársadalom megjelenésével az olyan régiók élvezhetnek versenyelőnyt, ahol az információ és az innováció magas szintű koncentrációjáról beszélhetünk. Egyre több kormányzat, állami szereplő, államközi szervezet (pl. UNESCO), integráció (pl. Európai Unió), önkormányzat fedezi fel a benne rejlő potenciálokat, és hosszútávú stratégiákat dolgoz ki a témában. A kreatív gazdaság számos területet, iparágat foglal magába, legyen szó tudományról,

technológiáról, kultúráról vagy gazdaságról és iparról. Ami közösen jelen van ezekben, az a kreativitás.

A kreatív gazdaság elméletei már az 1980-as években megjelentek, egyebek mellett Törnqvist (1983) és Andersson (1985) munkáiban. A globalizáció és az ezzel párhuzamos civilizációs fejlődés hatására a városok új kihívásokkal néznek szembe. A nehézipar hanyatlásával és az információs társadalom kialakulásával és fejlődésével, a társadalom átrendeződése és a gazdaság szerkezetváltása nyomán a térhasználat struktúrája is átalakul, számos terület funkcióváltáson ment keresztül, az elhanyagolt (ipari) ingatlanokat elkezdtek hasznosítani (FARKAS J. 2002). Az informatika és technológia fejlődésével nem csak a társadalom szerkezete alakult át, hanem a munka világa is: a multinacionális vállalatok felbukkanása mellett a lokális előnyök más típusú előnyök előtérbe kerülésével átértékelődnek. A helyi tudásbázis és az informális kapcsolatok, az innovációs fejlesztések dinamikája, az alacsonyabb tranzakciós költségek, a speciális versenyelőnyt nyújtó, a humán- és tudástőke kitermelésében szerepet játszó intézmények jelenléte (pl. egyetem) a környezeti és társadalmi tőke fontosságának szempontjából olyan szintézist alkotnak, melyekből lokális előnyök származnak (LENGYEL I. 2003). A lokális előnyöket csoportosító városokban a tudástársadalom kifejezése kiegészül a kreativitással, amely megnöveli a tudás hasznosságát és értékét (KAO, J. 1999). Florida (2002) szerint a városok igazi versenyelőnye abban a kreatív társadalomban rejlik, amely az információt és a tudást, mint eszközöket használja, amely keresztmetszetében a kreatív iparágak állnak. Gazdaságilag új kitörési irányokat mutatnak a városok számára a tudásalapú társadalmon, az innováción, a művészeti kooperációkon, átfogólag a kreatív gazdaságon alapuló együttműködések.

A 2008-as világgazdasági válságot követően a kreativitás gazdaságban betöltött szerepe válaszként hathatott a bizonytalan helyzetben. Az Európai Unió a 2009-es évet hivatalosan is a *kreativitás és innováció* évének nevezte (europa.eu). Az Egyesült Nemzetek Szervezete állásfoglalása szerint a kreativitásnak a gazdaságban jövedelemteremtő, munkahelyteremtő hatása van, hozzájárul a kulturális sokszínűség és az emberi fejlődés elősegítéséhez (United Nations, Creative Economy Report 2008).

Scott (1997) rávilágít arra, hogy a kreatív gazdaság kifejezést a kulturális gazdaság kifejezés előzte meg. A kulturális szolgáltatások és termékek együttesen alkotják a kulturális gazdaságot, ezek általában az állam által fenntartott szolgáltatások. Ugyanakkor Trócsányi (2008) megjegyzi, hogy ahhoz, hogy „a kulturális gazdaság meghatározó lehessen egy város életében, szükségesnek

látszik az ágazat átalakulása, olyan feltételek között, ahol a kultúra nemcsak az állam, illetve az önkormányzatok által fenntartott és támogatott szolgáltatás, hanem olyan – bár természetesen speciális – piac, ahol valódi kínálat és kereslet mellett verseny alakulhat ki, amely minőségi szolgáltatásokra kényszeríti az ágazat szereplőit” (TRÓCSÁNYI A. 2008. 234.o.).

A kreatív iparágak egy tágabb halmaz, amibe a kulturális iparágak is beletartoznak. Olyan iparágak, termékek és szolgáltatások ezek, amelyek társadalmi igényre válaszul jöttek létre, ugyanakkor kreatív és gazdasági tartalommal is bírnak. Az alábbi ábra a kreatív gazdaság, a kreatív és kulturális ipar összefoglalását ábrázolja (lásd 3. ábra).

3. ábra: A kreatív gazdaság: A kulturális és kreatív ipar.

Forrás: MUSTERD, S. et al. (2007) alapján saját szerkesztés (2016)

Összességében elmondható, hogy a kulturális szolgáltatások és termékek együttesen alkotják a kulturális gazdaságot, ezek általában az állam által fenntartott szolgáltatások. A kreatívipar egy tágabb halmazt jelent, amelybe a kulturális iparágak is beletartoznak. Olyan iparágak, termékek és szolgáltatások ezek, amelyek társadalmi igényre válaszul jöttek létre, ugyanakkor kreatív és gazdasági tartalommal is bírnak. Tehát a kreatív iparágakat jellemzi: a kulturális iparnál bővebb, azt magába foglaló iparágak halmaza; kreatív (művészi) tartalommal, de ugyanakkor gazdasági értékkel is bírnak; a társadalom által termelt és fogyasztott kreatív termékek és szolgáltatások létrehozását és elosztását végzik; elsődleges inputjuk a kreativitás és a szellemi tőke.

5.2. A kreatív gazdaság és az állam

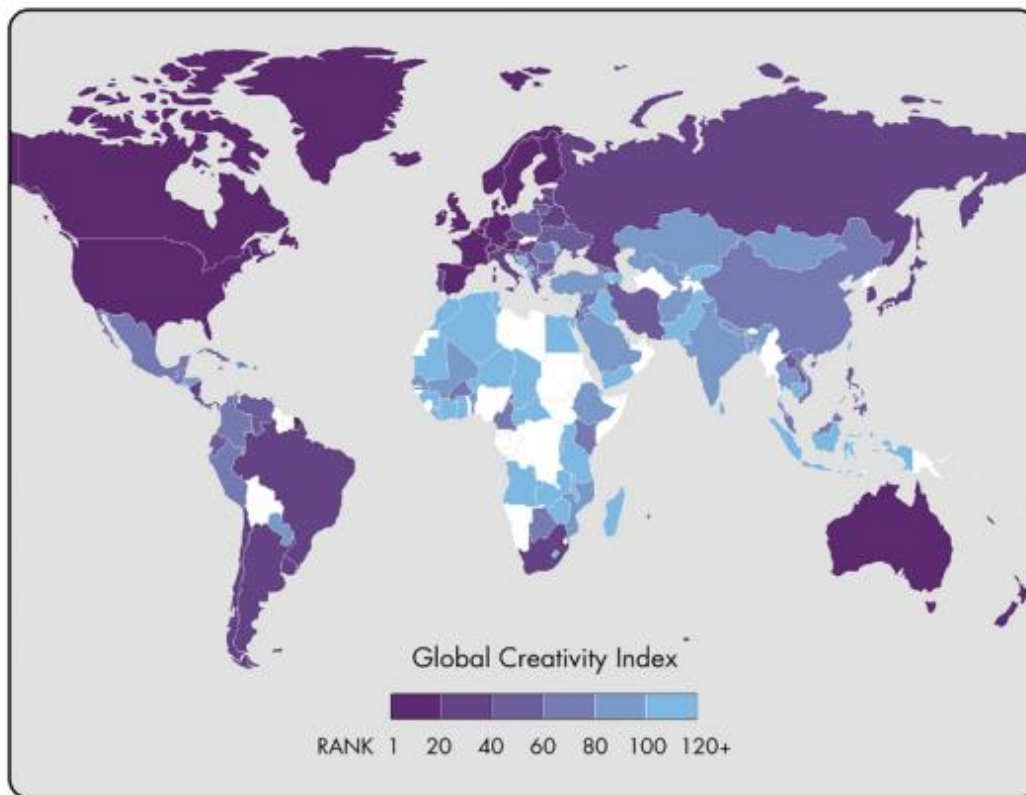
Az 1980-as évekre az információtechnológiai forradalom, a globalizáció és a hálózatiság felgyorsulásának hatására Európában főként Nagy-Britanniában a piac újraértelmezésével a kulturális iparágak új felfogása került előtérbe. Számos, hanyatló iparral rendelkező egykori bányászvárosban elkezdtek alkalmazni a „kreatív iparág” koncepciót. Ennek hatására az állami kultúrpolitika hatóköre is kibővült. Európában elsőként 1998-ban, Nagy-Britanniában jött létre a kreatív iparágak első meghatározása egy ezek támogatásfejlesztését célba vevő minisztériumi munkacsoport (*Creative Industries Task Force*) által, amely meghatározásában a kreatív iparágak azon tevékenységek, amelyek gyökere az egyéni kreativitásban, képzettségben és képességekben rejlik, és amelyek képesek a szellemi tulajdon létrehozásán és felhasználásán keresztül jólétet és munkahelyeket teremteni (www.culture.gov.uk). Ennek alapján a kreatív ipart 13 szektorban határozták meg: reklám, hirdetési ipar, építészet, művészeti és antik piac, kézművesség, dizájn, divattervezés, szoftverfejlesztés, film, játékfejlesztés, zene, televízió és rádió, előadóművészet, könyvkiadás. Ez a definíció azóta többször is változott, bővült, illetve országonként eltérést mutat ennek meghatározása.

Goldenstein (2014) rámutat arra, hogy helyi és nemzeti szintű kormányzatok, állami szervek és vállalkozások elfogadták és átvették azt az új gazdasági stratégiát, amely azon a paradigmán alapszik, mely szerint a kreativitás és a kultúra gazdasági hangsúlyozása hozzájárul a növekedéshez, munkahelyteremtéshez, az idegenforgalom és a külkereskedelem fellendítéséhez, és a társadalmi befogadás előmozdításához.

A kreatív gazdaság témájában számos könyvet jegyző Florida a *The rise of the creative class* című kötetében (2002) arra mutat rá, hogy a kreativitás hajtóereje a tudás és az információ, amely innovációt állít elő, és a nagyvárosokban kumulálódik. Ebből is kitűnik, hogy a kreatív gazdaság jóval átfogóbb, mint a kulturális megközelítés. Szerinte felértékelődik a lokalitás, ezzel együtt a nagyvárosok sikere az úgynevezett 3T – a technológia, a tehetség, és a tolerancia – triumvirátusában rejlik. A technológia a gazdasági-technológiai fejlettséget, a tehetség a rendelkezésre álló humán erőforrás minőségét, a tolerancia a befogadó társadalmi-kulturális környezetet jelöli. Florida az empirikus alátámasztások érdekében létrehozta a globális kreativitási indexet. Az index alapján Portugália 2005-ben dobogós helyet szerzett, 2015-ben

benne van a legjobb 25-ben (FLORIDA, R. 2015). Ezt az állapotot a 4. ábra szemlélteti.

4. ábra: A globális kreativitási index (2015).

Forrás: FLORIDA, R. et al. (2015)

Amennyire úttörőek Florida elméletei, annyira sok kritika is éri azokat. Pratt (2008) szerint Florida a kulturális fogyasztásra helyezi a hangsúlyt, mely mellett a termelés jelentéktelenné válik, hamisan azt a látszatot keltve, hogy a kreatív gazdaság a fejlődés következő szintjét jelenti, amelyben a kreativitást képviselő osztály erősen elitista (PRATT, A. C. 2011). Pontosan ezt a trendi osztálydefiníciót, ki is számít valójában a kreatív osztály tagjának, és a hozzá köthető leszivárgás gondolatát – miszerint a szegény rétegeket az emelheti fel, ha a kreatív osztály kultúrája eljut hozzájuk – tartja Colomb (2011) kérdésesnek. Ebben a rendszerben „a kreatív egyének a vezetők, a lumpen kétharmad csak utas” (PECK, J. 2013, 300. o.). Florida alapvetően a (nagy)városi terekre összpontosít, mit sem törődve a vidék kreativitásának vizsgálatával (HARVEY, D.C. et al. 2012). Peck (2013) a floridai tanok több elemét is kritikával illeti. A kreatív osztály városon belüli helyválasztása dzsentrifikációs folyamatot indít el, amely

ingatlanpiaci spekulációkhoz vezet. Ezzel jellemzően a szegényebb társadalmi réteg szorul ki, földrajzilag is perifériára. Ehhez kapcsolódik Wilson és Keil (2013) meglátása, szerintük ugyanis a valódi kreatív osztály valójában a szegényebb osztályt jelenti, akik talpraesettséggükkel és találékonyságukkal hozzájárulnak a városok gazdaságának működéséhez. A városok rangsorolására, a várostérségek kreativitásának mérésére és minősítésére megalkotott indexek –, úgy mint „bohém”, „meleg” stb. – tudományosan nehezen elfogadhatók (PECK, J. 2013). Ezzel összefüggésben Malanga (2004) hangsúlyozza, hogy gazdaságilag valójában nem a kreatív városnak kikiáltott San Francisco vagy New York a sikeres, hanem az alacsony adókulcsokat biztosító és vállalkozásbarát Las Vegas. Ez alapján belátható Sawicki (2003) megfigyelése, hogy hiányzik a kapcsolat indoklása a kulturális nyitottságot mérő számok és a gazdasági fejlődés között. A városok összehasonlításával és rangsorolásával, a nagy változások nélkül megvalósítható városimázs újragondolásával Florida olyan fejlesztési irányra ösztönzi a városvezetőket, amely „egyfajta cappuccino-várospolitiká, sok tejszínhabbal” (PECK, J. 2013, 306.o.).

5.3. Kreativitás a társadalmi osztályokban

A kreatív osztály elmélete előtt érdemes kitérni annak bázisára, a társadalmi tőke elméletére. Az 1980-as évektől kezdve a regionális fejlesztések hagyományos felfogása az volt, hogy a vállalatok, cégek és iparágak ösztönzik a regionális innovációt és növekedést, és így a hangsúly a helyszínválasztásra és a klaszterekre kerül (FLORIDA R. 2006). A klaszterek, tehát a bizonyos iparágak koncentrációját jelentő földrajzi csoportosulások lényege, hogy képesek gyorsan mozgósítani a tehetséges, tanult munkavállalókat, ami óriási versenyelőnyt jelent (pl. IT-szektor a Szilícium-völgyben).

A francia szociológus Bourdieu társadalmi tőke elméletét (2008) az amerikai Putnam fejleszti tovább. A *Bowling Alone* c. könyvében (2000) az amerikai társadalmi tőkét és annak leépülését vizsgálja az 1950-es évektől. Szerinte a regionális gazdasági növekedés szorosan összefüggő közösségekhez kapcsolódik, ahol az emberek és a cégek szoros kapcsolatokat alakítanak ki és osztják meg ezeket egymással. Ugyanakkor a személyes kapcsolatok minden formája csökkent, amellyel az amerikaiak a társadalmi életük alapját képezik, oktatják és gazdagítják. Úgy vélekedik, ez aláássa az aktív polgári szerepvállalást, amelyet az erős demokrácia megkövetel

polgáraitól. A szoros, kohéziós közösség és a társadalom hagyományos elképzelései gátolják a gazdasági növekedést és az innovációt. A gyenge kapcsolatok hatékonyabbak, a lazább hálózatokkal rendelkező helyek nyitottabbak az újonnan érkezők számára, és ezáltal elősegítik az erőforrások és ötletek új kombinációjának kibontakozását. A hagyományos nézettel – mely szerint bizonyos helyek azért fejlődnek, mert kereskedelmi útvonalakon fekszenek vagy természeti erőforrásokban gazdagok – ellentétben a kulcs a magasan képzett és produktív munkaerőben rejlik. Jacobs (1985) úgy véli, a gazdasági növekedés és a humántőke együtt jár, amelyben nagy szerepe van a városok vonzerejének, hogy mennyire képesek a kreatív embereket odavonzani.

Florida (2002) szerint a gazdaság fő hajtóereje a kreatív munkaerő, a kreatív emberek, az úgynevezett kreatív osztály. Ők olyan munkában vesznek részt, amelynek feladata új formák létrehozása, amelyek könnyen transzferábilisak és széles körben hasznosak. Florida azt vizsgálja (2005), egyes emberek vagy csoportok lakóhelyválasztását mi befolyásolja, és ez a folyamat miként viszonyul a társadalmi diverzitás kérdéséhez, és milyen hatással van a városrész gazdasági és innovációs folyamataira. Egyrészt megalkotta a kreatív mag fogalmát. Ide sorol minden olyan kreatív szakembert, aki új gondolatokat, formákat, technológiát, szolgáltatást hoz létre, egyebek mellett a filmkészítőket, a szoftveriparban dolgozókat, a kutatókat, művészeket, az írókat, az építészeket stb. A másik megközelítés szerint beszélhetünk úgynevezett kreatív szakemberekről, akik tudásalapú iparágakban dolgoznak, és jellemző rájuk a problémamegoldás, nagyfokú önállóság, magas képzettség. Ők elsősorban a high-tech szektorban és pénzügyi szolgáltatások piacán tevékenykedő szakemberek. A kreatív osztály tagjai folyamatosan távolodnak el a hagyományos vállalati közösségektől, a munkásosztálybeli központoktól a kreatív központok felé. Ezek az úgynevezett kreatív központok korunk gazdaságának nyertesei, hiszen kiemelkedően magas a kreatív osztály tagjainak koncentrációja, a kreatív gazdasági eredmény, az innováció és a magas iparági növekedés formájában. A kreatív ágazatokban tevékenykedő vállalatokra jellemző, hogy ott telepednek le, ahol magas a kreatív osztály tagjainak koncentrációja, tehát követik a munkavállalókat. Ez jellemzően egy integrált ökoszisztéma. A kreatív osztály tagjai nem fizikális elemek, látványosságok miatt (bevásárlóközpont megléte, stadionok stb.) költöznek adott helyre, ezek a tényezők számukra nem vonzóak. Kiváló minőségű élményeket, nyitottságot és sokszínűséget keresnek, és

lehetőséget kapnak arra, hogy önmagukat mint *kreatívokat*, a kreatív osztály tagjaiként hitelesítsék.

A kreatív tevékenységet végzők számára a legfontosabb szempontok, tényezők, melyeket az adott városban történő letelepedéskor mérlegelnek, a következők (FLORIDA R. 2002):

- környezetének minősége;
- inspiráló kulturális közege;
- imázsa és attraktivitása;
- gazdag történelmi hagyományai;
- a lakó- és munkakörnyezet sokszínűsége és változatossága;
- életminőség, szolgáltatások színvonala;
- a városban élők toleranciája, a helyi társadalom nyitottsága és befogadókészsége.

A fenti szempontok közül számos (multikulturalizmus, gazdag történelem, sokszínűség, nyitottság stb.) alapvető eleme a 4. fejezetben tárgyalt luzofón világnak.

Florida osztályelméletének vizsgált területe az Egyesült Államok nagyvárosai, amelyek komplexitása eltér például az európaiaktól. Miközben Florida a kreatív osztály odacsábításában látja adott város sikerének a kulcsát, addig az európai tapasztalatok szerint a kreatív vállalkozások a legfőbb indikátorai ennek a folyamatnak (EGEDY T. et al. 2018). A következő fejezetben kitérünk arra a kutatásra is (*Accommodating Creative Knowledge*, MUSTERD S. et al. 2007), melyben európai nagyvárosi régiókat vizsgáltak a kreativitás szempontjából.

5.4. Kreativitás a városi kultúrában

A korábban említett kritériumok – mint az információ, az innováció, hálózatiság, az informális kapcsolatok koncentrációja – miatt Florida szerint (2002) a kreatív gazdaság területén végzett tevékenységek ideális terepe a nagyváros, amely sikere a technológia, a tehetség, és a tolerancia koncentrációjától függ. A Nobel-díjas közgazdász, Solow (1998) értelmezésében a technológia a gazdasági növekedés hajtóereje, a tehetség a rendelkezésre álló humán erőforrás minőségét jelenti. Az amerikai közgazdász, Glaeser vélekedése szerint (2012) a nagyobb humán tőkével

rendelkező helyek gyorsabban növekednek a kevesebb humán tőkét összpontosító társaiknál. A tolerancia, a befogadó társadalmi-kulturális környezetet jellemzi és lehetővé teszi a technológia és a tehetség faktorok mobilizálását és odavonzását. A három faktor egymásra hatással van, és egy bizonyos koncentráció felett (*kreatív centrumok*) áttérjed a jótékony hatása más helyszínekre, városrészekre, városokra is (*spillover*). Florida (2002) arra a következtetésre jutott, hogy a várospolitikai prioritásoknak elsősorban a városi élet jobb minőségére (vagy akár kiválóságára) kell összpontosítaniuk, legalábbis egyes meghatározott területeken, az úgynevezett kreatív központokban. Ezért a város sokszínűségét és toleranciáját bővíteni kell, nemcsak a környezeti normákat, hanem a városi, kulturális és szociális szolgáltatásokat is.

A kreatív városok koncepciójára az UNESCO is felfigyelt. A *Creative Cities Network* (Kreatív Városok Hálózata) elnevezésű nemzetközi hálózatának immáron 72 ország 246 városa a tagja.

Pályázni hét kategóriában lehet, amelyek a következők (<https://en.unesco.org/creative-cities/home>):

- Kézművesség és népművészet;
- Design;
- Film;
- Gasztronómia;
- Irodalom;
- Zene;
- Médiaművészet.

A hálózatot 2004-ben hozták létre, és célja azon városok közötti együttműködés előmozdítása, melyekben a kreativitás, mint stratégiai tényező van jelen a fenntartható városfejlesztés érdekében. A hálózatot alkotó városok közös célja, hogy a kreativitás és a kulturális iparágak a fejlesztési tervekben lényeges helyet foglaljanak el helyi és nemzetközi szinten egyaránt. Érdekes, hogy Budapest 2015 óta tagja a hálózatnak Design kategóriában, Veszprém pedig 2019 óta zene kategóriában. A hálózatnak Portugáliából kilenc, Brazíliából tíz város a tagja. Az afrikai területekről egy város (Praia - Zöld-foki Köztársaság), viszont az ázsiai területekről egy helyszín sem szerepel a tagok között. A Kreatív Városok Hálózatát az 5. ábra szemlélteti.

5. ábra: Az UNESCO Kreatív Városok Hálózata.

Forrás: unesco.org (2019)

A kulturális és kreatív tevékenységek gazdasági jelentősége és ezek viszonya a városfejlesztésre és versenyképességre mind olyan aspektusok, amelyek mentén a városi kreativitást vizsgálni lehet (Costa et al., 2009). Romein és Trip (2009) a *Key elements of creative city development: An assessment of local policies in Amsterdam and Rotterdam* című tanulmányában arra jutott, a kreatív városnak való megfelelés kulcselemeihez – szociális közeg; reprezentáció; munkaerőpiac és munkavállalás; hangulat; épített környezet; kényelmi szolgáltatások; klaszterek és inkubátorházak; irányelvek; szakpolitikák; önkormányzati politikák – bizonyos tulajdonságok egyaránt tartoznak, csakúgy, mint a termelési vagy fogyasztási közegnek való megfelelés. A kreatív város fogalmának kulcselemeit és tulajdonságait a 10. táblázatban felsorolt szempontok tartalmazzák.

10. táblázat: A kreatív város fogalmának kulcselemei és tulajdonságai.

Kulcselemek	Tulajdonságok	Termelési vagy fogyasztási közeg
Szociális közeg	Az uralkodó értékek és attitűdök; társadalmi tolerancia; a sokféleség iránti nyitottság (pl. szexuális hovatartozás, külföldön született népesség, szubkultúrák)	mindkettő
Reprezentáció	Imázs; a kulturális örökség szimbolikus értéke; történetek	mindkettő

Munkaerőpiac és munkavállalás	A tehetséges munkavállalók különböző csoportjai; szakképzés; széles munkaerőpiac	mindkettő
<i>Buzz</i> (hangulat)	Informális hálózatok; hallgatólagos tudás; utcai élet; a nem tervezett találkozásokra lehetőséget biztosító helyek	mindkettő
Épített környezet	Változatos stílusú és méretű épületek; élénk utcai élet; változatos, gyalogosbarát közterek; autentikus városrészek	mindkettő
Kényelmi szolgáltatások	Kulturális fesztiválok; szabadtéri sportlétesítmények; parkok; oktatási létesítmények; szakkönyvtárak; szaküzletek; kávézók és éttermek sokszínűsége	fogyasztási
Klaszterek, Inkubátorházak	Megfizethető helyek; régi ipari épületek; hitelesség	termelési
Irányelvek, szakpolitikák, kormányzati politikák	Inkább a feltételek megteremtése, mint részletes megtervezés; a helyi önkormányzatok, a cégek és a vállalkozások közötti együttműködés	mindkettő

Forrás: ROMEIN, A., TRIP, J. J. (2009) alapján saját szerkesztés (2017)

A korábban említett szempontok miatt – tudásintenzív tér, információ, innováció, hálózatosodás, informális kapcsolatok stb. koncentrációja – a kreatív gazdasági tevékenységek ideális helyszíne a nagyváros (KERESNYEI K. – EGEDY T. 2015).

A floridai vizsgálattal szemben, amely észak-amerikai nagyvárosokra fókuszált, a 2006 és 2010 között végzett nemzetközi *Accommodating Creative Knowledge* (ACRE) kutatásban Európa 13 nagyvárosi régióját vizsgálták. A kutatás legfőbb célja az volt, hogy összegyűjtsék és vizsgálják azokat a tényezőket, amelyek alapján a kreatív gazdaság szereplői egy bizonyos városban, illetve városrészben letelepednek (MUSTERD, S. et al. 2007). A legfontosabb tényezők a következők:

- Útfüggőség: a gazdasági helyzet megértéséhez meg kell vizsgálni az adott terület, város vagy városrész fejlődéstörténetének útjait (BOSCHMA, R. – MARTIN, R. 2007). Elősegíti a kreatív ipart, ha a terület nemzetközi történelmi-kulturális vagy felsőoktatási-képzési központ elismertséggel bír, ha politikai-gazdasági döntéshozói funkcióval rendelkezik, ha jelen vannak benne a magas képzettséget igénylő gazdasági tevékenységek, vagy ha már a korai szakaszban a (nehéz)ipar alárendelt szerepben van a

szolgáltatásokkal szemben (ECKERT, D. et al. 2010);

- Klaszterelmélet: a kreatív iparágak egyik jellemzője a cégek és a munkaerő klaszteresedése, amely összefüggésben van a regionális fejlődéssel (SCOTT, A. J. 2000). A klaszterek létrejötte kiemelkedő a versenyképesség szempontjából, egymással szorosan összekapcsolódó iparágak, vállalkozások, intézmények és szolgáltatások földrajzi koncentrációját jelentik (PORTER, M. E. 2000). A klaszterek és a városfejlődés történeti útja között szoros összefüggés mutatható ki (MASKELL, P. – MALMBERG, A. 2007);
- Telephelyelméletek: a nyersanyagforrás, a megfelelő munkaerő, az elérhetőség, az infrastruktúra, a tőke, az intézmények, a szabályozás megléte. A klasszikus telephelyelméletek hibája, hogy nem vesznek figyelembe olyan, a versenyképességhez elengedhetetlen tényezőket, mint a lokalizáció, a humán erőforrás, a technológia vagy az innováció (LENGYEL I. – RECHNITZER J. 2004);
- Puha tényezők: az új gazdasági berendezkedés sokkal inkább alapul az ötleteken (KERESNYEI K. – EGEDY T. 2015). A kreatív gazdaság fejlődése nagy mértékben a puha tényezőktől függ, mint a városi környezet minősége, a lakó- és munkakörnyezet, a városimázs és életminőség, a kulturális élet és annak sokszínűsége és színvonala, a szellemileg inspiráló közeg, a tolerancia és befogadókészség (FLORIDA, R. 2006);
- Individuális tényezők, hálózatelméletek: személyes kötődések, tapasztalatok, szervezeti kapcsolatok, hálózatok megléte (BONTJE, M. et al. 2011).

Ennek alapján elmondható, hogy az európai nagyvárosokban a leginkább kreatív városrészeknek kifejezetten magas a társadalmi és funkcionális változatossága. Ugyanakkor, egy ponton túl, az elhelyezkedésük miatt ugrásszerűen nőnek az ingatlanárak az adott környékeken, amely a szimbolikus tőkéjük növekedésének tudható be, amely dzsentrifikációs trendet mutat és hozzájárul a társadalmi-gazdasági szegregáció növekedéséhez (MUSTERD, S. 2006). Kutatásunkban a luzofón tér vizsgálatokor elsősorban az útfüggőség dimenziói a meghatározóak, amelyek kialakulásának fejlődését a vizsgált területen a 4. fejezetben tárgyaltuk.

A városi kreativitás dimenzióit vizsgáló *From 'Creative Cities' to 'Urban Creativity'? Creativity and Governance in the Contemporary City* c. tanulmányukban Costa et al. (2009) a Lisszabont, Barcelona-t és São Paulo-t hasonlítják össze alapvetően három fogalom mentén, melyek

meghatározóak a kreativitás urbánus aspektusainál. Ezek a *városi vitalitás (urban vitality)*, a *városi versenyképesség (urban competitiveness)* és a *városi kreativitás (urban creativity)*.

A városi vitalitás az urbánus energiák és mozgalmak folyamatosan változó dimenziója. Ahogy azt Guerra et al. (2006) kifejti, az urbánus energiákat termelő és felépítő összetevők a városfejlesztés szempontjából is lényegesek. A revitalizált városi tér ebben a keretrendszerben úgy értelmezhető, melyet a következő szempontok alakítanak:

- **Tevékenységek:** a tevékenységek megfelelnek a gazdaság vitalitásának (beruházások pl. egy területre, foglalkoztatásra, tulajdonjogi tranzakciókra), a társadalmi vitalitásnak (a közterületek használata) és a kulturális vitalitásnak (események, előadások).
- **Tranzakciók:** gazdasági cserék (fogyasztás, tulajdonosi tranzakciók), társadalmi cserék (kapcsolatok, kötelezettségvállalások és részvétel) vagy kulturális cserék (hálózatok, információcsere és ötletek cseréje stb.).
- **Diverzitás:** gazdasági (tevékenységek, létesítmények, lakóhely), társadalmi (a város, mint a kreatív individualizmus kifejezője) és kulturális sokszínűség (multi-identitás, toleráns város).

Costa et. al. (2009) a kreativitás és vitalitás kapcsolatában kitérnek arra, a kreatív városokban jellemző a kis léptékű, és nem a nagyszabású események és rendezvények magas száma. A városok bizonyos részeit területi dinamika jellemzi. Ez egyrészt a központi fekvésű kulturális negyedek, továbbá a romos vagy elhagyatott területek (kihasználatlan ipari üzemek) köré csoportosul. A városi kreativitás és a kreatív tevékenységek hozzájárulnak egyes városrészek fejlesztéséhez, az elhanyagolt vagy használaton kívüli területek revitalizációjához (kikötők, ipari létesítmények, akár a városközponttól távol eső területek).

A városi vagy területi versenyképesség alapvetően az életminőség és a jólét megteremtését szolgálja a „felhasználók”, a területen élők számára, és fenntartható fejlődési dinamikát mutat. Egyebek mellett vonzó lakóhellyé teszi a területet, hozzájárul a foglalkoztatottság növeléséhez, biztosítja a felhasználók számára nyújtott szolgáltatások és életszínvonal magas minőségét, miközben az erőforrások fenntarthatóságát biztosítja, erősíti a kulturális identitást stb. Ugyanakkor a kreativitás és a versenyképesség előmozdítása nem feltétlenül halad egymás mellett (a versenyképességet előmozdító perspektívák közül sok nem járul hozzá automatikusan

és közvetlenül a városi kreativitás fellendítéséhez – és fordítva). Azonban a versenyképesség szélesebb körű megközelítései – amelyek magukban foglalják a mai napig egyre inkább alapvető fontosságúvá városi értékeket, mint a méltányos fejlődés, az életminőség, a környezeti fenntarthatóság, az állampolgárság és a kulturális identitás fogalmainak garanciáját – jelentősen hozzájárulnak a városi kreativitás megteremtéséhez és egymást kiegészítő jellegzetességeket és dinamikát hoznak létre. A városi versenyképesség általában nem tekinthető hozzáadott értéknek. A versenyképes városnak nem feltétele, hogy kreatív legyen. Ugyanakkor a „kreatív” város előmozdítása szükségszerűen ösztönzi a fenntarthatóságot és a versenyképességet (COSTA, P. et al. 2009).

A városi kreativitás tekintetében az elmúlt évek koncepcióinak és dimenzióinak sokfélesége a kreativitás eszméjét és annak a városra való alkalmazását körvonalazta (KUNZMANN, K. 2004). Ahogy arra Costa et al. (2009) rávilágítanak, a fogalomnak használatkor jelentős esetben szinonimák jelennek meg, mint pl. „kreativitás”, „kreatív város”, „kreatív terek”, „kreatív tevékenységek”, „kreatív iparágak”, „kreatív eszközök”. A városi kreativitás a kollektív tevékenységek és a városban zajló projektek eredménye, és így minden lényeges esemény, történés, tevékenység beletartozik, nem csak a nagyobb fejlesztési beavatkozások vagy vállalkozások. Más megközelítésben a kreativitás lényegében az emberekkel (nem pedig a városokkal) kapcsolatos, és magában foglalja a nyilvánosság részvételét a társadalmi folyamatokban. A két megközelítés fedi egymást, amelyek középpontjában a kreativitás áll. Az első, személyes dimenziót egy második, kollektív megközelítés követ, amely kapcsolódik a városhoz és a kollektív tervezéshez, és arra utal, egy város miként képes vonzóvá válni a kreatív osztályt alkotó egyének számára. A kreativitás koncepciójának kiterjesztése az eszmei és immateriális javak felé egy absztraktabb definícióhoz vezet, amely nem felel meg semmilyen konkrét térnek, kerületnek, városrésznek vagy kreatív zónának. Az immateriális kreativitás, könnyed, rugalmas és minden rendszeren, viselkedésmintán vagy cselekvési területen túlmutat. Egy másik megközelítésben pedig azon ágazatok példáján keresztül mutatható be, ahol a kreativitás megtalálható. Ilyen az innováció az iparban és a vállalkozásokban, a tudományos kutatásban, a technológiában vagy az oktatásban. Még gyakoribb felfogás, hogy a kreativitás világosan kapcsolódik a kultúrához és a művészetekhez. Ezeket a szempontokat a luzofón területek megközelítésében a 4. fejezetben részben vagy egészben érintettük. Továbbá a város

többdimenzióságának (városi, kereskedelmi, művészeti stb.) hangsúlyozása és a dimenziók kölcsönhatása is előkerül. Costa et al. (2009) az alábbi főbb jellemzők szerint különböztetik meg a városi kreativitás dimenzióit:

- Kreatív városrészek, szomszédságok: ezekben magas a szimbolikus tőke szintje, jelentős az idegenforgalom és a „bohém tényezők” (FLORIDA, R. 2002) mellett erős kulturális összetevők jellemzik. Ilyenek a Bairro Alto Lisszabonban, vagy a Vila Madalena negyed São Paulo-ban.
- Alternatív vagy feltörekvő városrészek, területek, terek: olyan részek, amelyeket bizonyos társadalmi csoportok használnak. Ezeket nagyfokú differenciálódás (művészek, bevándorlók stb.), és alacsony bérleti díjak jellemezzék. Az önkormányzatok érdeklődését hamar felkeltik, mivel a kulturális differenciálódás és a kreatív tőke magas szintje jellemzi ezeket.
- Kulturális és tudásközpontok: a kulturális, edukációs szolgáltatással és tudásátadással foglalkozó intézmények a legtöbb esetben erős szervezeti kapacitással és jelentős pénzügyi és humán erőforrással rendelkeznek. Ilyenek a híres kulturális alapítványok, mint a lisszaboni Calouste Gulbenkian Alapítvány, a neves egyetemek, vagy a városi struktúrákban mélyen gyökerező társadalmi-kulturális intézmények, mint a társadalmi-oktatási központ, São Paulo esetében a SESC.
- Nagyszabású városi beruházások: olyan beruházások, melyeknek erős a politikai prioritásuk, magas társadalmi és szimbolikus láthatósággal rendelkeznek. Ilyen az erős nyilvánosságot kapott kormányzati megrendelés, a Projecto 22 @ Barcelonában, vagy a São Paulo-ban található Cidade Itaú, amelyet egy privátbank tervezett és fejlesztett. Ezek mind nagy kiterjedésű projektek, amelyek fontos látnivalót jelentenek a metropoliszok városi dinamikájában.
- Társadalmi és kulturális projektek: a lokális eredetű és a legváltozatosabb városi hálózatokból eredő társadalmi és kulturális projektek szinte kizárólag magán- vagy közösségi kezdeményezésre jönnek létre. A város fejletlenebb területein olyan projektek valósulnak meg, amelyeket a legkülönbözőbb csoportok vagy egyesületek hajtanak végre, miközben egyedi lehetőségeket mutatnak a differenciálódásra és a kreativitásra. Ebbe a körbe tartoznak a városrészek szimbolikus-kulturális – például Santos Design District Lisszabonban –, a nagyváros méretéből és problematikáiból születő

beavatkozások és think-thank mozgalmak (mint például a Nossa São Paulo-ban), valamint a legváltozatosabb kreatív és művészeti projektek és rendezvények, mint az Experimenta Design Lisszabonban vagy a Sonar Fesztivál Barcelonában.

- Kreatív társadalmi és szakmai osztályok: a kreativitáshoz leginkább kapcsolódó társadalmi és szakmai osztályok nagyon közel állnak az e téren meghatározott szakmai tipológiákhoz (FLORIDA, R. 2002). Ugyanakkor a kutatásból kiderül, hogy például São Paulo-ban nagy hangsúlyt fektettek a szegényebb osztályokra, vagy az üzleti/ vállalkozói szereplőkre, utalva ezzel arra, hogy túlélésük mindenekelőtt saját kreatív képességeiken alapult.

A következő fejezetekben (6-8.) a kutatás tárgyát képező városokat – Lisszabon és São Paulo, Panjim és Margao a volt portugál gyarmati területen, Goában – az ott készült szakértői interjúk alapján, a városi kreativitás, kreatív város ismérveit szem előtt tartva elemezzük és értékeljük.

6. Kreativitás az egykori birodalmi fővárosban – Lisszabon, Portugália

A fejezet a Lisszabonban végzett kutatást és annak eredményeit mutatja be és foglalja össze. A lisszaboni kreatív gazdaság sajátosságainak áttekintése után a kutatási eredmények ismertetése és összefoglalása következik.

6.1. A kreatív gazdaság helyzete Lisszabonban

A 2011-es népszámlálás alapján Lisszabon nagyvárosi területén, 3015,24 négyzetkilométeren 2 821 876 lakos él (INE, Anuário Estatístico da Área Metropolitana de Lisboa 2015). Ebből a főváros önállóan 100,05 négyzetkilométert tesz ki, lakossága 551 978 fő (INE, 2015). Florida Lisszabont a világ negyven megarégiójának egyik központjaként értelmezi (FLORIDA, R. et al. 2008). Ennek értelmében Lisszabon fontos helyet foglal el az európai megarégiók rendszerében, és az Ibériai-félsziget kiemelkedő gazdasági motorja. Lisszabon nagyvárosi területén 22 000 fő dolgozik a kreatív iparban, amely az országban dolgozó összes kreatív munkaerő 30 százalékát jelenti – hivatalosan összesen 38 287 munkahelyről beszélhetünk (Lisbon Creative Economy, 2013).

A főváros kreatív gazdaságának szempontjából mérföldkő a Lisszabon Önkormányzatának Gazdasági és Innovációs Igazgatóságának Innovációért és Stratégiáért felelős részlegének 2013-ban publikált átfogó tanulmánya a város kreatív iparáról, amelyben 2020-ig lefektették a stratégiai irányokat (Lisbon Creative Economy, 2013). A tanulmányban részletezik a kreatív gazdaság szereplőinek és a hozzájuk kapcsolódó gazdasági és turisztikai fejlesztéseknek dinamizmusát, kiemelve, hogy Lisszabon egy multikulturális, befogadó és toleráns város. Portugáliában elsőként ebben a tanulmányban határozzák meg a kreatív iparágakat és annak hármas felosztását (lásd 11. táblázat).

11. táblázat: A kreatív iparágak rendszerezése Portugáliában.

Kreatív Szolgáltatások	Kulturális Iparágak	Művészeti és Kulturális Tevékenységek
<ul style="list-style-type: none"> • Reklámtevékenység; • Építészet; • Design (tervezés, formatervezés és divat). 	<ul style="list-style-type: none"> • Mozi; • Videó; • Zene; • Rádió és televízió; • Kiadói tevékenység (könyv, újság, magazin); • Nyomtatás és sokszorosítás, grafikai munkák. 	<ul style="list-style-type: none"> • Művészeti tevékenység, irodalmi és kulturális alkotások (beleértve fotográfiát és előadó-művészeteket, kézművességet), kulturális örökség.

Forrás: Lisbon Creative Economy (2013) alapján saját szerkesztés (2018)

A portugál főváros a történelmi épületei között uralkodó kreatív légköre miatt is kedvelt desztináció az utazók számára, egy olyan kivételes helyszín, amely fejlődésére a 2008-as gazdasági világválság láthatóan jó hatással volt. Ekkor kezdett el fellendülni a régi raktárak, gyárak kreatív- és kulturális központként történő hasznosítása, az autentikus környezet (például egykori nyomdaipari gépek) megtartásával, de funkciójának átértelmezésével napjaink igényeihez igazították (lásd LX Factory). Átalakult a városvezetés szemlélete a köztér, az utcakép, a városimázs fejlesztésével és a művészetten keresztüli neveléssel, közösségépítéssel kapcsolatban, amelyben kiemelkedő szerep jut az önkormányzat által felkarolt és igazgatott street art kezdeményezéseknek. Ahogy Lourenço *Európa és mi című* esszéjében is fogalmaz, Lisszabon „nyitott város” (LOURENÇO, E. 1999. 63.o.), a befogadó, innovatív és konstruktív önkormányzatiságnak vannak előzményei. A közös értékek megóvására elsőként a városvezetés dolgozott ki nagy ívű programot. 2008-ban, a történelmi *Bairro Alto* negyed rehabilitációja kapcsán létrehozták az Örökségvédelmi és Kulturális Osztály alá közvetlenül tartozó *Galeria de Arte Urbana*, röviden a GAU szervezetét, amely a street art kezdeményezéseket tartja kézben. Első körben megtisztították az utcákat, bárokat, padokat, kirakatokat a nem kívánt feliratoktól. Ezzel párhuzamosan felállítottak egy, a mai napig sok látogatót vonzó, több panelből álló kültéri kiállítóhelyet a *Calçada da Glória* utcácskában (lásd 6. ábra), azóta pedig a város több pontján születtek hasonló kiállítóhelyek. Ilyen például az Alcântara kerületben, a folyóparti régi

gyárnegyedben létrejött több kezdeményezés, mint az Alcântara-Mar vasútállomást beborító, folyamatosan frissülő alkotások, 2014-ben a forradalom negyven éves emlékére életre hívott *40 anos 40 murais* című projekt falai, a *25 de Abril* híd pilléreit díszítő munkák a *Natureza Viva* projekt keretében, vagy a Lisszabon kreatív iparát sűrítő LX Factory területén létrejött alkotások (lásd 7. ábra) (MURÁNYI K. 2017a).

6. ábra: A Calçada da Glória-n, a Galeria de Arte Urbana (GAU) által életre hívott kültéri galérián rendszeres időközönként cserélnek helyet a legális street art munkák.

Forrás: a szerző saját felvétele (2016)

Az évente nagyjából hetven projektet levezénylő GAU a hajtómotorja a folyamatnak, hogy minél több legális, a városhoz méltó street art alkotás szülessen, amelyeket nagyrészt a városvezetés támogat és finanszíroz. A projektek között előfordulnak edukációs workshopok nyugdíjasoknak és gyerekeknek, nemzetközi konferenciák (például a *Street Art and Urban Creativity* konferencia), kampányok a történelmi, a forradalom ideje alatt született graffitik megőrzésére, de a városban található street art alkotásokat összegző könyveket, kiadványokat is megjelentetnek. A GAU-n kívül számos vállalkozás szervez street art tematikájú városi sétákat, melyek rendkívül népszerűek a turisták körében (MURÁNYI K. 2017b).

7. ábra: Street art alkotás az egykoron gyárépület, ma kreatív központként emlegetett LX Factory területén.

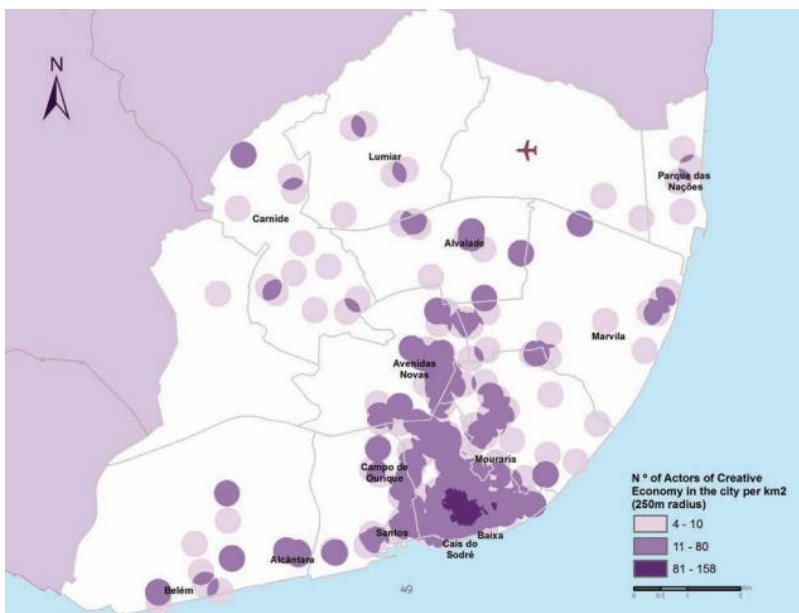
Forrás: a szerző saját felvétele (2016)

A korábban ismertetett, a kreatív gazdaság alapját adó floridai (2002) technológia-tehetség-tolerancia hármasságára (3T) a fővárosban egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek, tanulva az ország több évszázados történelemmel rendelkező nemzetközi kapcsolataiból, kihasználva ezek innovációs fontosságát, amelyben a közös nyelvnek, a megértésnek, a hasonló értékrendszereknek fontos szerep jut (MURÁNYI K. 2019). Tehetség alatt a városvezetés a felsőoktatást és a speciális képzést nyújtó oktatóhelyek diverzitását és számát emeli ki. A több, mint száz felsőoktatási intézménnyel a város széles lehetőséget kínál a fiataloknak a különböző tudományok elsajátítására és tehetségük kibontakoztatására. Évente 30 ezer hallgató szerez diplomát, és évente nagyjából 1800 fő szerez képzést a kreatív vagy művészeti szektorban. A külföldi hallgatók körében is népszerű a város, a 2010/2011-es tanévben több, mint 4000 diák tanult Lisszabonban Erasmus-ösztöndíjjal (Lisbon Creative Economy 2013). A tolerancia faktor meglete alapvetően a történelmi háttérből vezethető le, melyről részletesen a 4. fejezetben írtunk. Lényeges pont, hogy a főváros az Európai Unió Interkulturális Városok hálózatának tagja (www.coe.int). Technológia szempontjából mind az infrastruktúra fejlettségében, mind a telekommunikációs hálózatok terén Lisszabon rendelkezik a szükséges erőforrásokkal, hogy képes legyen a kreatív klaszter dinamizálására. Emellett a városvezetés szorosan együttműködik

az IT szektorban tevékeny vállalkozásokkal. Az egyik, ebből a kooperációból született kezdeményezést, a Lisbon Big Apps-et (lisboa.bigapps.com) 2014-ben indították útra, amely egy verseny a szoftverfejlesztők és start-up vállalkozások számára. A verseny célja megtalálni, fejleszteni és elismerésben részesíteni azokat a legjobb mobiltelefonos alkalmazásokat, amelyek megkönnyítik a városban élők, dolgozók, vagy a Lisszabonba látogatók mindennapjait (Lisbon Creative Economy 2013).

Ahogy azt korábban Florida (2002) megállapításai kapcsán kiemeltük, a kreatív gazdaság szereplőinek, a kreatív osztály tagjai számára kiemelkedően fontos a lakó- és munkakörnyezet minősége. Lisszabon esetében (lásd 8. ábra) erős belvárosi koncentrációról beszélhetünk – Baixa, Cais do Sodré, Mouraria, Campo de Ourique kerületek –, továbbá jelentős, elsősorban a központtól nyugatra, a folyópart mentén – Santos, Alcântara, távolabb Belém városrészek –, ahol egykori ipari épületeket alakítottak ki irodáknak. Ezeknek a beruházásoknak jelentős spillover és dzsentrifikációs hatásuk van az érintett kerületekben.

8. ábra: A kreatív gazdaságban tevékeny vállalkozások, szervezetek számának sűrűsége Lisszabonban.

Forrás: Lisbon Creative Economy, p. 49. (2013)

Főleg a 2008-as válság után kiemelt figyelmet kapott a történelmi ipari épületek rekonstrukciója és átalakítása. Példa erre az önkormányzati kezdeményezésre született *Mercado do Forno do Tijolo* (lásd 9. a, b, c ábra), amely az elsők között teremtett lehetőséget co-working irodának és FabLab-nek, vagy a StartUp Lisboa cégnév alatt működő belvárosi inkubátorház. Magánbefektetői kezdeményezésre, egykori ipari épületek területén jöttek létre olyan kreatív központok, mint az LX Factory Alcântara kerületben a nyugati, a *Fábrica do Braço de Prata no Poço do Bispo* a keleti városrészben. Továbbá olyan szórakozóhelyeket alakítottak ki egykori belvárosi gyárépületekben, mint a *Pensão Amor* vagy a *MusicBox*. Városrehabilitáció szempontjából meg kell említeni a belváros nyugati peremén kialakított *Santos Design District* kezdeményezést. Egyéb példák az egykori belvárosi bank épületében helyett kapott divat- és dizájnmuzeum, a *MUDE (Museu do Design e da Moda)*, a kétévente megrendezésre kerülő *Experimenta Design* dizájn hét eseményei, az építészeti triennálé (*Trienal de Arquitetura*), a *Moda Lisboa* divathét, a *Lisboa & Estoril Film Festival*, a *Time Out* magazin nemzetközileg is referenciaként emlegetett hírszterpiaca vagy a dzsentrifikálódó Intendente téren a *Casa Independente* szórakozó- és vendéglátóhely. Ezek a példák referenciaként szolgálnak a kreativitást hangsúlyozó mozgalomban nem csak építészeti, urbanisztikai szempontból. Hozzájárulnak a kreatív városimázs növeléséhez, turisztikai desztinációk lehetőségének kiterjesztéséhez, a kereskedelem fellendítéséhez (MURÁNYI K. 2018a).

9. a, b, c ábra: Az egykori piac, mára FabLab közösségi alkotóműhely épületének számos részletében megőrizték az eredeti elemeket (bejárat felirata, azulejo csempe), vagy újraértelmezték azokat (azulejo csempe hatású arckép ragasztószalagból).

Forrás: saját felvétel (2016)

6.2. A Lisszabonban végzett empirikus kutatás tudományos eredményei

Az interjúk feldolgozásakor összesen 224 kód született, amelyeket a következő kategóriákba soroltunk: urbanisztika és építészet; intézmények; köztéri művészet; kulturális és művészeti események; élhető város; történelmi, kulturális, társadalmi tényezők; luzofón világ; identitás; kormányzati szempontok; turisztikai szempontok. A legtöbb említést (139) az identitás

kódcsoportba tartozó elemek kapták, ezt követik az intézmények (58), az urbanisztika és építészet (49), a köztéri művészet (48), a történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (42), a kormányzati szempontok (28), a luzofón világ (15), a kulturális és művészeti események (10), turisztikai szempontok (9), az élhető város (7). A kategóriákat és a kódokat kategórián belüli leggyakoribb előfordulás szerint a 12. táblázat mutatja. Az idegen nyelvű kódok magyar nyelvű értelmezése az egyes kérdések megválaszolásánál található. A kategóriák és kódok mellett zárójelben az említési gyakoriság áll. A szöveges elemzésnél csak azok mellett tüntetjük fel a gyakoriságot, amelyekre egynél több említés érkezett.

12. táblázat: A Lisszabonban készült interjúk alapján a kódolás eredményeinek bemutatása kategória (említés darabszám) és kód (említés darabszám) szerint.

Kategória (említés darabszám)	Kód (említés darabszám)
Lisszabon identitás (139)	zene (12), közös nyelv (8), Vhils-street art művész (8), tánc (6), közelség (kulturális, emberi) más portugál nyelvű területekkel (4), gasztronómia (4), fado (4), eredeti, különleges dolog (4), hagyományok újrafelfedezése (kézművességben stb.)(3), multikulturális környezet növeli a kreativitást (3), street art művészek gyarmati háttérrel (3), nyitott és toleráns város (3), <i>kuduro</i> zene és mozgalom (2), kozmopolitanizmus - jellemző a portugálokra (2), a kreatív emberek teszik kreatívvá a várost (2), klasszikus halkonzerves doboz dizájn (2), migráció (volt afrikai gyarmatok, Brazília)(2), irodalom (2), <i>batocadeiras</i> - ütőhangszeren játszó nők csoportja (2), performansz (2), kettős állampolgárság (1), öltözködés (afrikai tradíciók), afrikai gyökerű zenék népszerűsége (1), Beleza szórakozóhely Zöld-foki szigetieknek (1), luzofón multikulturalizmus Lisszabon utcáin (1), fuvola hangszer (1), capoeira tánc (1), afrikai zenék (1), luzofón utcazenészek a Rua do Ouro-n (1), toleranciát javító projektek (1), lokalitás erősödése (1), Lisszabon vonzó a városi kreativitás miatt (1), az identitás kontraproduktív (1), <i>parafa</i> újrafelfedezése (1), divat (1), Alentejo-i kézműves csizmák (1), Príncipe zenei előadókát tömörítő márka - <i>kuduro</i> (1), Musicbox szórakozóhely - <i>kuduro</i> (1), rasszizmus (1), Buraka som Sistema zenekar (1), brazil művészet (1), afrikai művészet (1), portugál márkák (1), Delta kávé (1), Superbock sör (1), Renova papíráru (1), portugál illusztrátorok (1), Compal üdítő (1), Ibicho - mesélt történetek Bissau-Guineából (1), válogatott focisták a volt gyarmatokról (1), művészet (1), bevándorlók (1), kultúra (1), zeneiség (1),

	<p>emlékezet (1), orális emlékezet (1), tárgykultúra (1), késés kultúrája (1), grafikai tervezés (1), hangszerek (1), történetmesélés (1), Nomen street art művész (1), Vhils által készített spotok a nemzeti televízió csatornán (RTP) (1), Tamara Alves street art művész (1), otthonos érzés (1), a város kreatív központ (1), a kreativitás értéke növekszik (1), Calçada Portuguesa macskakő (1), rap stílus (1), videóművészet (1), installáció (1), szobrászat (1), Addfuel street art művész-azulejo újraértelmezése (1), mozi (1), a múltba révedés portugál sajátosság (1), Galo de Barcelos kakas (1), portugál zászló (1), portugál identitás mint divat (1), nyelvjárás - Zöld-foki szigetek (1), gyökerek, szülőföld - Zöld-foki szigetek (1)</p>
Intézmények (66)	<p>LX Factory (9), Underdogs galéria (6), FabLab (4), Time Out Market (4), GAU (4), Fábrica do Gelado (3), Terras da Costa közösségi konyha (3), MUDE múzeum (3), Cozinha Popular da Mouraria (2), A vida Portuguesa (2), konzerveket felszolgáló bisztrók (2), Start up Lisbon (2), kikapcsolódás helyszínei (1), makerspace (1), Igreja de São Cristóvão (1), A Avó veio trabalhar (1), Fábrica Braço de Prata start up beruházás (1), Park Bar (1), Cortiço e Netos csempeüzlet (1), Rede Azulejo - csempe adatbázis (1), kulturális központok (1), múzeumok (1), ARCO iskola (1), Carpe Diem művészeti központ (1), Casa Independente (1), Casa Alentejo (1), volt gyarmatokról érkező diákok (1), Museu Oriente (1), Village Underground (1), Ubuntu Academy (1), Képzőművészeti Egyetem - korábban kolostor (1), CCB múzeum (1), MAAT múzeum (1), Uniplaces start up külföldi sikere (2)</p>
Urbanisztika és építészet (49)	<p>épületrehabilitációk-régi és új részek ötvözése (pl. homlokzat megtartása) (6), azulejo megőrzése épületeken (5), bevándorlók lakta városrész (5), Mouraria városrész (3), Alcântara városrész (3), volt gyarmatokról származók közösségei a városban (3), koloniális építészet (2), történelmi emlékművek újrapozicionálása (2), építészet (2), Bairro Alto rehabilitációja (2), EXPO-Parque das Nações (2), épített örökség történelmének megértése (1), Madragoa városrész (1), Intendente (1), várostervezés (1), Alfama (1), Graça (1), felfedezések szimbólumai az építészetben (kereszt, azulejo) (1), templomok (1), kioszkok (1)</p>
Köztéri művészet (42)	<p>street art murálok (7), street art séták (4), Quinta do Mocho település (4), Lata 65 projekt (3), graffiti (3), közösség aktiválása street arttal (2), street art művészek (2), street art marketing (2), Amilcar Cabral street art alkotásokon (2), alkotás szabadsága a köztéren (2), Gulbenkian street art projekt (1), Galo de Barcelos kakas installáció régi csempékből (1), street art mint üzleti vállalkozás (1), Blue Wall projekt (1), street art szponzoráció (1), Calçada da Glória szabadtéri galéria (1), Eusebio halála street art alkotásokon (1), Agostinho Neto street art</p>

	alkotásokon (1), Alcântara Mar aluljáró graffiti (1), graffitik rongálják az örökséget (1), Os Gemeos murál (1)
Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (40)	kultúrák keveredése (5), spill over hatás (4), start upok fejlesztése (3), kulturális örökség (2), hagyományosan multietnikumú város (2), kreatív iparágak népszerűsége (2), gyarmatosítás brutális (2), szakértők hiánya a kreatív gazdaságban (1), lehetőségek (1), közös történelem és kultúra (1), együttélés évszázadok óta (1), kreativitás gazdasági értéke (1), a kreativitás mozgalmisság (1), a kreativitás underground ami széles körben el tud terjedni (1), a gyarmati múlt tabu (1), Lisszabon öreg város (1), portugál anyanyelvűek integrálása (1), kultúra újraalkotása (1), tér a multietnikumú kultúra bemutatásának (1), városi kreativitáson keresztül (1), Lisszabon nyitott a volt gyarmatok művészeinek (1), kulturális érzékenység (1), gazdasági válság hatása (1), a közös nyelv szerepe az üzleti életben (1), angolai és brazil befektetők portugál vállalatokba (1), történelmileg a város befogadója a luzofón világból érkezőknek (1), gyarmati idők újragondolása (1)
Kormányzati szempontok (28)	önkormányzat aktív szerepvállalása (9), önkormányzati részvételi büdzsé (Orçamento Participativo) (4), jó városmarketing (3), street art legalizálása (2), városimázs (2), közösségi részvételi projektek (2), tolerancia-integrációs politika (MIPEX) (1), szomszédsági projektek támogatása (1), street art törvénymódosítás GAU (1), örökségvédelem (1), BipZip (1), legalitás-illegalitás (1)
Luzofón világ (15)	Műemlék Belém Jardim do Imperio gyarmatokra emlékezve (3), CPLP kreatív gazdaság stratégia (1), CPLP tagállamok kultúrája (1), frankofón területek példája (1), szociolingvisztikai szempontok CPLP (1), empátia más portugál nyelvű területekkel (1), a luzofón identitás nagyon vegyes (1), globális trend-nincs köze luzofón identitáshoz (1), művészeti projektek a portugál nyelvű területeken (1), Portugália jó gyakorlatokat visz a CPLP-be (1), luzofón identitás mint potenciál (1), a luzofónia bennük van és magától értetődik (1), fociban szurkolás a más portugál nyelvű országoknak kivéve Brazília (1)
Kulturális és művészeti események (10)	kulturális események (3), kulturális tevékenységek (2), Web Summit (1), Építészeti Triennálé (1), fesztiválok (1), 40 anos 40 murais (1), kulturális programok széles választéka

Turisztikai szempontok (9)	turizmus fejlesztése új igények szerint (3), sokszínűség miatt sok turista (1), Lisszabon a kreatív alkotók térképén (1), fenntartható turizmus (1), tuk-tukok (1), turizmus mint veszély (1), turizmus növekedése miatt történelmi belváros problémás (1)
Élhető város (7)	közösségi kertek (pl. Travessa do Monte)(3), kerékpárutak (2), éjszakai élet problémás (1), zöld környezet hiánya (1)

Forrás: saját adatgyűjtésen alapuló saját szerkesztés (2019)

Annak érdekében, hogy egyértelműbbé váljon, melyek a leghangsúlyosabb elemek, két módszert alkalmaztunk. Az elsónél (lásd 13. táblázat) az egyes kategóriákon belül csoportosítottuk az elemeket. Ahol kettő vagy több kód rendezhető össze, egy csoportot alkotnak. Ezek alapján az urbanisztika és építészet kategórián belül a következő csoportosítások alakultak ki: városrészek (44,9%), szimbólumok (22,45%), épületek (22,45%). Az intézmények kategória elemei 9 csoportba sorolhatók: kreatív és kulturális központ (24,24%), street art (15,15%), közösségi szomszédsági vállalkozás (13,64%), múzeumok (10,61%), makerspace (7,58%), vendéglátóhely (7,58%), startup (7,58%), oktatás (6,06%), azulejo (3,03%). A köztéri művészet kategóriában a a street art mint üzlet (35,71%), street art projektek (26,19%), street art és luzofón örökség (9,52%) kapcsolódó fogalmak csoportosíthatók. A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők kategória elemei a gazdaság (33,33%), gyarmatosítás (9,52%), kreativitás (7,14%) csoportokba oszthatók. A lisszaboni identitás kategóriába tartozó elemek csoportosítása összetettebb az előzőeknél. A legtöbb elemet magába foglaló csoportosítás a művészet (29,5%). Ezt követi a luzofón területek kulturális hatása (14,39%), a portugál szimbólumok (11,51%), a street art-hoz köthető példák (10,79%), a portugál sajátosságok (10,07%), a nyelv (8,63%), kreativitás (5,76%), migráció (2,88%), emlékezet (2,16%). A luzofón világ kategóriában a CPLP (26,67%) tevékenységéhez köthető elemek csoportosíthatók. A kormányzati szempontok kategóriában a vonzó város stratégiát (50%) és a demokratizációt (42,86%) lehetett csoportosítani. A turisztikai szempontok kategória elemeit az új típusú (55,56%) és a tömegturizmus (22,22%) kategória mentén lehet csoportosítani. Nem lehetett csoportosítani az élhető város és a kulturális események kategóriába tartozó elemeket.

13. táblázat: A Lisszabonban készült interjúk alapján a kódelemek csoportosítása kategória, kategórián belül hangsúlyos kódok, kategórián belüli említések közvetlen tartalmakkal (darabszám), kategórián belül kódcsoport aránya (%), kódcsoport elemei szerint.

Kategória	Kategórián belül hangsúlyos kódok csoportosítása	Kategórián belüli említések közvetlen tartalmakkal (darabszám)	Kategórián belül kódcsoport aránya (%)	Kódcsoport elemei
Urbanisztika és építészet	városrészek	22	44.90%	Alfama, Graça, Madragoa, Intendente, Mouraria, Alcântara, Bairro Alto, EXPO-Parque das Nações, bevándorlók lakta városrész, volt gyarmatokról származók közösségeinek koncentrációja
	szimbólumok	11	22.45%	azulejo, történelmi emlékművek megőrzése és újraértelmezése, felfedezések szimbólumai (kereszt, azulejo), templomok, kioszok
	épületek	11	22.45%	épület rehabilitációk, koloniális építészet, épített örökség és annak megértése
Intézmények	kreatív és kulturális központ	16	24.24%	LX Factory, Time Out Market, kulturális központok, Carpe Diem, Village Underground
	street art	10	15.15%	Underdogs, GAU
	közösségi szomszédsági vállalkozás	9	13.64%	Fábrica do Gelado, Terras da Costa, Cozinha Popular da Mouraria, A Avó veio trabalhar
	múzeumok	7	10.61%	CCB (Centro Cultural de Belém), MAAT (Museu de Arte, Arquitetura e Tecnologia), Museu Oriente, MUDE (Museu do Design e da Moda), múzeumok
	makerspace (közösségi alkotóműhely)	5	7.58%	Fablab, makerspace

	vendéglátóhely	5	7.58%	halkonzerves bisztrók, Park Bár, Casa Independente, Casa Alentejo
	start up	5	7.58%	Start up Lisboa, start up beruházás Fábrica do Braço de Prata, Uniplaces
	oktatás	4	6.06%	ARCO, Képzőművészeti Egyetem, Ubuntu Academy, iskolákban ex-gyarmatokról diákok
	azulejo	2	3.03%	Cortiço e Netos, Rede Azulejo
Köztéri művészet	street art mint üzlet	15	35.71%	murálok, street art tematikus séták, street art marketing, street art mint üzleti vállalkozás, szponzoráció, street art mint üzlet
	street art projektek	11	26.19%	Quinta do Mocho, Lata 65, Gulbenkian projekt, Blue Wall projekt, Calçada de Glória, Alcântara Mar aluljáró
	street art és luzofón örökség	4	9.52%	Amilcar Cabral, Eusebio, Agostinho Neto
Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők	gazdaság	14	33.33%	spill over hatás, start upok fejlesztése, kreatív iparágak népszerűsége, kreatív gazdaság szakértők hiánya, kreativitás gazdasági értéke, gazdasági válság hatása, közös nyelv az üzletet is megkönnyíti, befektetők portugál vállalatokba Angolából és Braziliából
	gyarmatosítás	4	9.52%	gyarmatosítás brutális, tabu a gyarmati múlt, gyarmati idők újragondolása
	kreativitás	3	7.14%	a kreativitás mozgalmiság, a kreativitás underground, ami széles körben el tud terjedni, városi kreativitás mint közvetítő
Lisszabon identitás	művészetek	41	29.5%	zene, tánc, gasztronómia, irodalom, performansz, művészet, zeneiség, hangszerek, rap, videóművészet, installáció, szobrászat, mozi, hagyományok újrafelfedezése, divat, tárgykultúra, grafikai tervezés, Alentejo-i csizma

	luzofón területek kulturális hatása	20	14.39%	kuduro, batocadeiras, öltözködés - afrikai tradíciók, afrikai gyökerű zenék népszerűsége, Beleza szórakozóhely, luzofón multikulturalizmus az utcán, fuvola, capoeira, afrikai zenék, Rua do Ouro-n luzofón zenészek, Príncipe zenei márka kuduro, Musicbox szórakozóhely, Buraka som Sistema, brazil művészet, afrikai művészet, Ibicho mesélt történetek, gyökerek, nyelvjárás-Zöld-foki szigetek
	portugál szimbólumok	16	11.51%	halkonzervek, fado, parafa, portugál márkák, Delta, Superbock, Renova, illusztrátorok, Compal, Calçada Portuguesa, Galo de Barcelos kakas, portugál zászló
	street art	15	10.79%	Vhils, Nomen, Tamara Alves, Addfuel, street art művészek gyarmati háttérrel, Vhils spotok a nemzeti TV-ben
	portugál sajátosság	14	10.07%	eredeti, különleges dolog, nyitott és toleráns város, kozmopoliták, kettős állampolgárság, rasszizmus, késés, múltba révedés, portugál identitás divatja
	nyelv	12	8.63%	közös nyelv, közelség más portugál nyelvű területekkel
	kreativitás	8	5.76%	multikulturalizmus növeli kreativitást, kreatív emberek teszik kreatívvá a város, városi kreativitás miatt vonzó, Lisszabon mint kreatív központ, kreativitás értéke növekszik
	migráció	4	2.88%	migráció - volt afrikai gyarmatok, Brazília, focisták volt gyarmatokról, bevándorlók
	emlékezet	3	2.16%	emlékezet, orális emlékezet, történetmesélés
Luzofón világ	CPLP	4	26.67%	kreatív gazdaság stratégia, tagállamok kultúrája, szociolingvisztikai szempontok, portugál jó gyakorlatok
Kormányzati szempontok	vonzó város stratégia	14	50.00%	önkormányzat aktív szerepvállalása, jó városmarketing, városimázs

	demokratizáció	12	42.86%	önkormányzati részvételi büdzsé, street art legalizációja, közösségi részvételi projektek, tolerancia-integrációs politika, szomszédsági projektek támogatása, street art törvénymódosítás, BipZip
Turisztikai szempontok	új típusú turizmus	5	55.56%	a város a kreatív alkotók térképén, fenntartható turizmus, turizmus fejlődése-új igények, tuktukok
	tömegturizmus	2	22.22%	turizmus mint veszély, történelmi belváros problémás

Forrás: saját gyűjtés alapján saját szerkesztés (2019)

A leghangsúlyosabb elemek bemutatására alkalmazott másik módszernél a leggyakoribb kódokat külön-külön gyűjtöttük össze és rangsoroltuk (lásd 14. táblázat).

14. táblázat: A Lisszabonban készült interjúk alapján a leggyakrabban előforduló kódok csökkenő sorrendben helyezés, kód, gyakoriság (említés darabszám) szerint.

A leggyakrabban előforduló kódok csökkenő sorrendben		
Helyezés	Kód	Gyakoriság (említés darabszám)
1	zene	12
2	önkormányzat aktív szerepvállalása, LX Factory	9
3	közös nyelv, Vhils street art művész	8
4	street art murálok	7
5	tánc, Underdogs street art galéria, épület rehabilitációk - régi és új részek ötvözése	6
6	kultúrák keveredése, azulejok megőrzése, bevándorlók lakta városrész	5
7	közelség (kulturális, emberi) más portugál nyelvű területekkel, gasztronómia, fado, eredeti, különleges dolog, önkormányzati részvételi büdzsé, street art séták, Quinta do Mocho, FabLab, Time Out Market, GAU, spill over hatás	4

8	közösségi kertek, hagyományok újrafelfedezése (pl. kézművességben), multikulturális környezet növeli a kreativitást, street art művészek volt gyarmati háttérrel, nyitott és toleráns város, jó városmarketing, Lata65, graffiti, kulturális események, Fábrica do Gelado, Terras da Costa közösségi konyha, MUDE, Jardim do Imperio műemlék gyarmatokra emlékezve, start upok fejlesztése, Mouraria, Alcântara, volt gyarmatokról származók közösségei a városban	3
9	kerékpárutak, kuduro zene és mozgalom, kozmopolitanizmus jellemző a portugálokra, kreatív emberek miatt kreatív a város, klasszikus halkonzerves doboz, migráció (volt afrikai gyarmatok, Brazília), irodalom, batocadeiras, performansz, street art legalizálása, városimázs, közösségi részvételi projektek, közösség aktiválása street arttal, street art művészek, street art marketing, Amilcar Cabral a street art alkotásokon, alkotás szabadsága a köztéren, kulturális tevékenységek, Cozinha Popular da Mouraria, A vida Portuguesa, klasszikus halkonzervet kínáló bisztrók, Start up Lisbon, kulturális örökség, hagyományosan multietnikumú város, kreatív iparágak népszerűsége, Uniplaces start up külföldi sikere, gyarmatosítás brutális, koloniális építészet, történelmi emlékművek újrapozicionálása, Bairro Alto rehabilitációja, EXPO-Parque das Nacoes, épített örökség történelmének megértése, közterek	2

Forrás: saját gyűjtés alapján saját szerkesztés (2019)

Az interjúalanyok válaszai alapján a városi kreativitás meghatározását nyolc kategóriába sorolhatjuk. A kategóriák a következők:

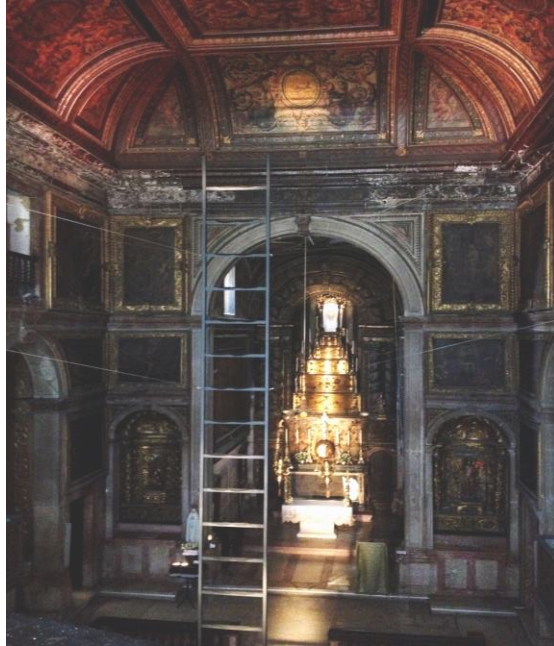
- Intézmények (22);
- Köztéri művészet (16);
- Urbanisztika és építészet (13);
- Identitás (11);
- Kormányzati szempontok (6);
- Élhető város (5);
- Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (4);
- Luzofón világ (1);

A legtöbb említést az intézmények kategóriába tartozó elemek kapták (22). Itt legtöbbször (4) az LX Factory-t emelik ki, amely 2008-as nyitása óta a város kreatív ipari szereplőit koncentrálna az egykori textilgyár 23 ezer négyzetméteres rehabilitált és átalakított épületébe. Szintén átalakított épületben kapott otthont az Underdogs (3) galéria. A 2010 óta működő, a népszerű portugál muralista, Vhils által létrehozott galéria célja egyrészt, hogy magasabb művészetté emelje a street artot, kiállítási és eladási lehetőséget biztosítva az alkotóknak, és beemelje a várost a street art nemzetközi vérkeringésébe. Szintén a street art vonal fontos szereplője a GAU (2), a Galeria de Arte Urbana, amelyet az önkormányzat hozott létre 2008-ban a street art vandalizmusból való kivezetésére és legális mederbe terelésére.

Említették a multikulturális Mouraria negyed Cozinha Popular da Mouraria (2) közösségi konyháját, és a helyi alapanyagokból, helyi munkaerő segítségével, a környéken lakóknak fagyaltot készítő kezdeményezést, a Fábrica do Gelado-t (2), továbbá a negyed Igreja de São Cristóvão templomát, amely a kortárs művészetnek ad otthont (lásd 10. a, b ábra). Szintén ebben a városrészben, revitalizált piaci épületben (Mercado do Forno do Tijolo) működik az önkormányzati fenntartású FabLab makerspace közösségi alkotóműhely (2).

10. a, b ábra: A neves szobrász, Rui Chaves installációja az Igreja de São Cristóvão templom ablakán és a szentélyében.

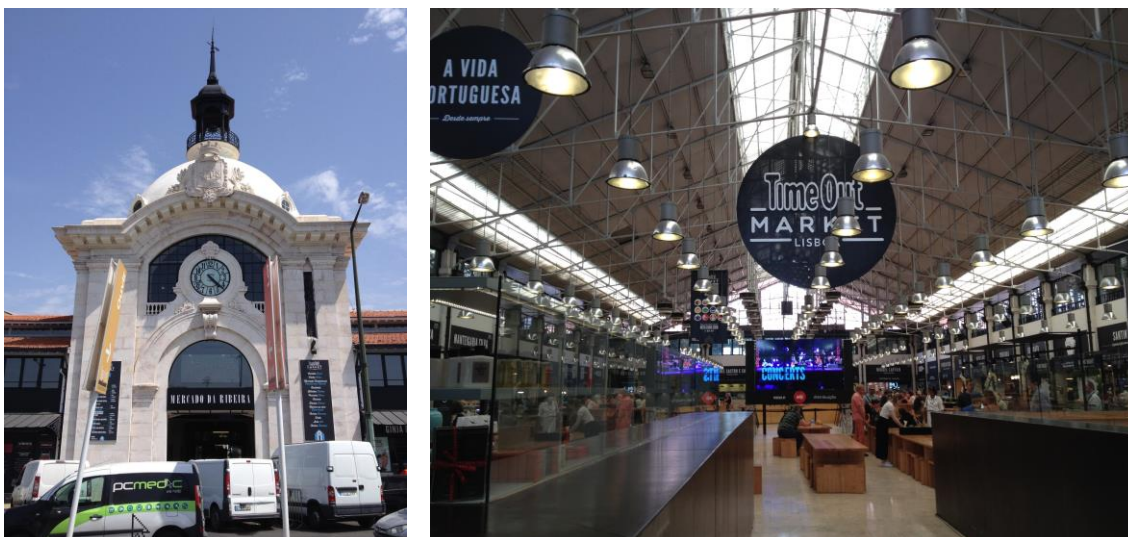

Forrás: saját felvétel (2016)

Említették továbbá a revitalizált piaci épületet 2014 óta felvirágoztató Time Out Market piacot (lásd 11. a, b ábra), a volt keleti gyarmatok művészetét bemutató Museu Oriente múzeum és kulturális központot, a StartUp Lisboa önkormányzati kézben lévő inkubátorházat, a kreatív és kulturális központként 2014 óta működő Village Undergroundot, a MUDE divat és dizájn múzeumot, a hatalmas modern és kortárs művészeti magángyűjteményt, a Museu Coleção Berardo-t és koncerttermet magába foglaló kulturális központot, a CCB-t, a Centro Cultural de Belém-t. CMF hozzáteszi, hogy a Time Out Market nem csak a gasztronómiáról, hanem a kultúráról és kikapcsolódásról is szól, amelyben fontos szempont a kreatív gazdaság szereplőivel való kollaboráció. Példaként említi az Underdogs művészeti galéria pop up boltját a piac területén. VR a CCB és az LX Factory példájából kiindulva úgy fogalmaz, hogy városi kreativitás lehet minden, ami új ízt visz a városi textúrába.

11. a, b ábra: A korábban hagyományos piacként működő Mercado da Ribeira-t a Time Out Magazin az önkormányzat támogatásával alakította át, mára a város szimbolikus helye.

Forrás: a szerző saját felvétele (2016)

A köztéri művészet (16) kategóriában mindegyik említés a street art és graffiti tevékenységhez kapcsolódik. Legtöbb említés az alkotásokra általánosságban érkezett: a street art murálokra (nagy méretű festett tűzfalak megbízásra) (3), a graffiti alkotásokra (2), továbbá a köztéren való alkotás szabadságára (2), street art művészekre érkezett. Kiemeltek egy alkotást, a brazil Os Gemeos testvérpár munkáját, amely egyike volt a nagy méretű festményeknek a város egy lakatlan épületének homlokzatán a street art begyűrűzésekor Lisszabonba. LP hangsúlyozza, hogy az illegális graffitiket készítőik száma elenyésző az utóbbi években.

Az említett példák másik nagy csoportja a street art-hoz, mint közösségépítő tevékenységhez (1) kapcsolódik. A legtöbbet említett (2) példa a Lata 65 nevű referencia projekt, melynek célja a 65 évnél idősebb korosztály bevonása a street art tevékenységbe. A másik referencia projekt a Lisszabon vonzaskörzetéhez tartozó Quinta do Mocho településen létrehozott szabadtéri galéria (lásd 12. ábra). Célja a projektnek az alapvetően afrikai származású bevándorlók lakta település rossz hírének megváltoztatása, a bűnözés csökkentése, a helyi vállalkozások stimulálása a street art eszközeivel. Mindkét projekt az önkormányzat támogatásával valósult meg. Említik továbbá a Gulbenkian alapítvány street art projektjét. HMS kiemeli annak a jelentőségét, hogy a közösség, akinek a lakóhelyén készül az alkotás, a sajátjának érezze azt.

A street art kapcsán említik továbbá, hogy a nagy street art fellendülés hatására több üzleti vállalkozás is a street art-ra épül. Ilyenek a város street art alkotásait bemutató tematikus séták.

12. ábra: A portugál-afrikai gyarmatokról származókra való utalás street art alkotáson keresztül a bevándorlók lakta Quinta do Mocho településen.

Forrás: saját felvétel (2016)

Urbanisztika és építészet (13) kategóriában összesen négy esetben említették a rehabilitációkat. Három esetben azokat az épület rehabilitációkat, ahol régi épületet újítottak fel építészetileg modern megoldásokkal, de alapvetően az eredeti épület hangulatának meghagyásával (pl. homlokzat). Sok esetben ezek nagy kiterjedésű, akár ipari épületek új funkcióval. Ilyen ingatlanban kapott helyet a korábban említett LX Factory vagy a Time Out Market. Említik továbbá a belvárosi Bairro Alto negyed rehabilitációját 2008-ban, amely új lendületet adott a szórakozóhelyek, a street art, a manufaktúrák fejlesztésének. Városnegyedek közül megemlítik a bevándorlók lakta negyedeket, Mourariát (3) vagy Intendentét, továbbá Madragoát és általánosságban a közterületeket, ahol a volt gyarmatokról származók közösségei összegyűlnek. Megemlítik továbbá az építészetet általában, amelyben jelen van a kreativitás. Erre példa az 1998-ban épült EXPO-Parque das Nações városnegyed. Ennek kapcsán JBG megjegyzi, hogy az

EXPO előtt a területet slumként tartották számon, az építkezések után pedig kedvelt kikapcsolódási helyszínné vált számos lehetőséggel (lásd 13. ábra).

13. ábra: Kilátás az EXPO-Parque das Nações egyik helyszínére.

Forrás: saját felvétel (2014)

Identitás (11) szemszögéből több esetben is említik (3), hogy a kreativitás valami eredeti, különleges dolgot takar városi kontextusban. Példa erre a különféle művészeti beavatkozás, mint a performansz, videóművészet, installáció, szobrászat. A legtöbbször (2) említett városi kreativitást szimbolizáló személy a világhírű portugál street art művész, Vhils (lásd 14.ábra). Említik továbbá azt a Lisszabonra jellemző folyamatot, amelyben a kreativitás értéke növekszik. Ebben a bevándorlóknak is jelentős szerep jut.

14. ábra: Vhils murálja a 2014-es egyéni kiállításának promotálására, háttérben a 25 de Abril híd.

Forrás: Alexander Silva, vhils.com

Kormányzati szempontok és a városi kreativitás szempontjából (6) látszik az a pozitív, demokratikus folyamat, amit az önkormányzat indított el. Ez az önkormányzat aktív szerepvállalását jelenti a projekteken, és közösségi részvételi projekteket, vállalkozásokat támogatnak, amikre magánszemélyek vagy szervezetek pályázhatnak egy-egy szomszédságban megvalósuló projektekre (4). Példa erre a BipZip vagy az Orçamento Participativo. Említik továbbá a street art legalizálásának folyamatát, ami a meghatározott helyeken történő szabad alkotást teszi lehetővé, visszaszorítva a vandalizmust és a városképet csúfító falfirkákat.

Élhető város (5) kategóriában a legtöbbször (3) a közösségi kerteket említik (pl. Travessa do Monte), továbbá a kerékpárutak fejlesztését és a zöld környezetet.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (4) és a városi kreativitás viszonyában kitérnek arra, hogy Lisszabon nagy múltú város, ahol a 2008-as gazdasági válság jó irányban befolyásolta a városi kreativitás folyamatait. Erre példa a start upok fejlesztése, amelyben nagy szerepe van az önkormányzatnak. A fejlesztéseknek spill over hatásuk van más szektorok (pl. turizmus) fejlődésére.

Luzofón világ (1) kategóriában megemlítik, hogy 2014-ben a CPLP szervezete stratégiát hozott létre a kreatív gazdaság fejlesztésére.

Arra a kérdésre, hogy a politikai döntéshozók, a lisszaboni városvezetés miként képes befolyásolni a városi kreativitást, a legtöbbször a kormányzati szempontokat említették (11). Ebben nagy szerepe van az önkormányzat aktív szerepvállalásának (6), mint például részvételi költségvetés pályázatoknak, mint az Orçamento Participativo (2). Említik továbbá a különböző művészeti-kulturális-közösségi projektek legalizálását, mint a street art legalissá tételét, amire példa a GAU szervezet létrehozása. KS szerint az önkormányzat által részvételi költségvetésből támogatott projektek tipikus hibája, hogy a támogatásokat rövid távra tervezik. LP a street art legalizálásának eredményeként látja az erős közösségeket.

Urbanisztika és építészet (8) kategóriában említik egyrészt a városrészeket, amelyekre a rehabilitáció és dzsentifikáció jellemző, mint Alcântara (2), Bairro Alto, EXPO-Parque das Nações, Alfama, Graça. Továbbá megjelenik a várostervezés és az építészet fogalma.

Köztéri művészet (7) szempontjából a street art tevékenységhez köthető projekteket említik: Lata 65, Blue Wall (a pszichiátriai kórház falát borító alkotások), Alcântara Mar aluljáró (legális graffitik borítják). Szempont még a közösség aktiválása a street art-on keresztül, a street art marketing és szponzoráció kérdései, valamint a graffitik.

Intézmények (6) szempontjából politikai döntéshozói szinten a városi kreativitást magukban hordozó szervezetek részben vagy teljesen önkormányzati tulajdonban vannak. Ezekre példa FabLab (közösségi alkotóhely), az A Avó veio trabalhar (szervezet, amely keretében a nyugdíjasok design tárgyakat alkotnak), az olyan start up beruházások, mint a Fábrica Braço de Prata, a GAU. A Time Out Market vagy a Terras da Costa közösségi konyha az önkormányzat aktív szerepvállalásával jöttek létre. CMF hangsúlyozza, ha a polgármester nem segített volna, a Time Out Market nem jött volna létre.

Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (2) között említik a kreatív iparágak népszerűségét. A CPLP szervezetének is egyre fontosabb eleme a kreatív gazdaság, de nincsenek igazán szakértői.

Említik továbbá az élhető város (1) kategóriában a kerékpárutak fejlesztését, identitás kategóriában (1) Vhils személyét, akinek munkásságát politikai döntéshozói szinten is támogatják, a luzofón világ (1) szempontjából a CPLP tagállamok kultúráját.

Arra a kérdésre, hogy a kreativitás milyen hatással van a gazdaságra, turizmusra, nemzetközi kapcsolatokra, a megkérdezettek legtöbbször a történelmi, társadalmi, kulturális tényezőket említik (9). Az ide tartozó kódok többnyire a kreativitással állnak összefüggésben – a kreativitás gazdasági értéke, a kreativitás mint mozgalmisság, a kreativitás underground, ami széles körben el tud terjedni, start upok fejlesztése, kreatív iparágak népszerűsítése – befolyásolják egyrészt a gazdaságot, spill over hatással bírnak a turisztikai folyamatokra, vonzerőre. Példák erre a folyamatra intézmények (5) közül az LX Factory (2), FabLab, Park Bar, Underdogs. Nemzetközi kapcsolatok szempontjából befolyásoló tényező, hogy történelmileg a város befogadja a luzofón világból érkezőket. A megkérdezettek a kreativitást magukban hordozó intézmények (4) gazdasági hatására példaként említik a Time Out Market piacot, a Cortiço e Netos vállalkozást, mely a vintage stílusú azulejokkal kereskedik, a Rede Azulejo kutatást, melynek célja adatbázis létrehozása a klasszikus csempékből, a Fábrica do Gelado vállalkozást, az Ubuntu Academy-t, amely a volt gyarmatok fiataljait segíti a vállalkozásban. A megkérdezettek szerint a köztéri művészeteknek (7), a népszerű és legális street art alkotásoknak komoly hatása van a turizmus fejlődésére. Megemlítik a street art sétákat (2), a murálokat, a házfalakra festett alkotásokról híres Quinta do Mocho települést, a Calçada da Glória szabadtéri street art galériát, és hozzáteszik, hogy az illegális graffitik rongálják az örökséget. Említik továbbá a régi csempékkel borított nemzeti szimbólum, a Galo de Barcelos kakas köztéri installációját. Az identitás kategória elemeit említik még mind gazdasági, mind turisztikai értelemben (4). Gazdaságilag a kézműves-kisiparos hagyományok újrafelfedezése (2) jellemző. Turisztikai vonzerővel bír a portugál utcakő szimbóluma, a *calçada portuguesa* (lásd 15. és 16. ábra), továbbá minden eredeti, különleges dolog a város szövetében. Urbanisztika és építészet szempontjából (2) a gazdaságra gyakorol hatást a folyamat, melynek célja a azulejo-csempék megőrzése az eredeti helyükön (példák az intézmények kategóriában), továbbá Alcântara városrész, amely az LX Factory nyitása óta virágzását éli. A klasszikusan ipari városrészként számon tartott negyed máig számos régi, rehabilitálásra váró ipari épülettel rendelkezik, melyek

falát portugál csempék díszítik. JBG elmeséli, hogy korábban a városrészben semmilyen befektető nem volt. Az LX Factory nyitásával azonban számos helyi és turista keresi fel a városrészt, éttermek, boltok nyíltak a környéken, fiatalok költöztek ide. Hozzáteszi, hogy ugyan az LX Factory megváltoztatta a városrészt (dzsentrifikáció), de gazdaságilag nem mérik ezt a folyamatot.

15. ábra: Portugál utcakő az Avenida Libertade sugárúton.

Forrás: Caroline Ribeiro, <https://medium.com/pastel-de-nata/lisboa-vai-candidatar-cal%C3%A7ada-portuguesa-a-patrim%C3%B4nio-da-humanidade-93346cc5029d>

16. ábra: Portugál utcakő továbbgondolt, a város szimbólumának tekintett mintázattal São Paulo belvárosában.

Forrás: Lilian Santos, <https://revestindoacasa.com.br/index.php/2019/07/07/pedra-portuguesa/>

Turizmus szempontjából megemlítik az önkormányzati szempontot (2), mely a kreatív

városimázs kialakításában és örökségvédelemben játszik szerepet. Kulturális és művészeti események közül (2) turisztikai vonzerővel bír az Építészeti Biennálé és más kulturális események. A turisztikai szempontok (2) figyelembe vételénél fontos szempont az új igényeknek megfelelő turizmus fejlesztése (pl. street art séták), vagy a város gyalogosan vagy tömegközlekedéssel nehezen megközelíthető pontjait (pl. Miradouro-k, a városi kilátók) elérni segítő nyitott tuktuk járművek megjelenése. CMF a „2008-as gazdasági világválság hatására újra magunkba kellett nézni, hogy megújítsunk és újraalkossunk”. Hozzáteszi, hogy a város fejlődik, de nem mindig a jó irányba, ideértve a rengeteg turistát, akik ellepik Lisszabont. HMS erre erősít rá kijelentésével: „Portugália a turizmus robbanásszerű növekedésével szembesült az elmúlt időszakban. Vannak a tipikus turisták, akik múzeumokat látogatnak, és rengeteg olyan látogató érkezik, akik alternatív látnivalók miatt jönnek.” Szerinte rengeteg kreativitás van ez utóbbi látnivalókban, amik hozzájárulnak a gazdasági fejlődéshez. LP szerint a városi kreativitás nélkül a turisták száma is jóval alulmaradna.

Nemzetközi kapcsolatok szempontjából említik a luzofón világ kategória elemeit (2). Egyrészt a művészeti projektek a portugál nyelvű területeken, továbbá Portugália vezető szerepét a CPLP szervezetében városi jó gyakorlatok szempontjából.

Arra a kérdésre, hogy mi az összefüggés a történelmi, gyarmati háttér és a városi kreativitás fejlődése között Lisszabonban, a megkérdezettek a legtöbb esetben az identitás kategória elemeit említik (7). A megkérdezettek említik, hogy történelmileg a kozmopolitanizmus jellemző a portugálokra. Ugyanakkor a helyi hagyományok erősödnek, a tradíciók újrafelfedezése megjelenik például a kézművességben, és a helyi anyagok – pl. parafa – használatában. Street art szempontjából megemlítik Vhils és Nomen nevét, akik alkotásaikban utalnak a gyarmati múltra, a portugál történelemre (lásd 17. ábra), és más street art művészeket, akik valamelyik volt gyarmatról származnak, és alkotásuk megtalálható Lisszabonban. BG megjegyzi, hogy 2011-ben, mikor nyolc év Hollandiában töltött év után visszaköltözött Lisszabonba, meglepte, hogy a portugálok mennyire büszkék a városra, a helyi, tradicionális termékeikre.

17. ábra: Vhils munkája Alfama negyedben, mely témájában Amália világhírű fado-előadóra és formájában a portugál utcakő hagyományára utal.

Forrás: Bruno Lopes, vhils.com

Köztéri művészet (5) szempontjából fontos példák azok az alkotások, amelyeken afrikai gyarmatokról származó szimbolikus személyek jelennek meg, Amilcar Cabral (2) Zöld-foki szigeteki/Bissau-Guinea-i vagy Agostinho Neto angolai politikai vezetők, akiknek jelentős a szerepük az 1961-1974 közötti függetlenségi háborúban, vagy a mozambiki származású világhírű portugál futballista, Eusebio. Említik továbbá az afrikai gyarmatokról származók által lakott Quinta do Mocho települést, ahol a street art alkotások közül sok az afrikai gyökerekre utal vissza (lásd 18. ábra). LP ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, „a válságban, a nehéz helyzetekben az emberek a múlt szimbólumaihoz nyúlnak vissza.”

18. ábra: Amílcar Cabral portréja egy Quinta do Mocho-ban található ház falán.

Forrás: saját felvétel (2016)

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők között (5) említik, hogy Lisszabon hagyományosan multietnikumú város, ahol a kultúrák keveredése megjelenik a köztereken is. Utalnak a gyarmati időkre és a gyarmatosítás brutalitására. MF megfogalmazásában Lisszabon nagyon kozmopolita, ahol sokan élnek olyanok, akik a volt gyarmatokról származnak, ami kulturális gazdagságot jelent. Gyakran találni afrikai kultúrát a város utcáin (19. és 20. ábra). Ugyanakkor TS megemlíti, hogy jelenleg is zajlik a gyarmati múlt megtisztítása. Emlékeztet arra, hogy a gyarmatosítás ugyanolyan brutális volt, mint más birodalmaké.

19. ábra: A belvárosi Largo do São Domingo a multikulturális lakosság kedvelt gyülekezőhelye, háttérben a *Lisszabon a tolerancia városa* felirattal.

Forrás: saját felvétel (2014)

20. ábra: Volt afrikai gyarmatokról származó táncosok és portugál zenészek közös performansa a belvárosi Convento do Carmo kolostor mögötti téren.

Forrás: saját felvétel (2016)

Intézmények közül (3) a részben vagy egészben a street art-hoz is kapcsolódó intézményeket említik, mint a GAU, LX Factory és Underdogs. Utóbbi kettő rehabilitált épületben kapott helyet, előbbi textilgyárként, utóbbi raktárként működött évtizedekig.

Az urbanisztika és építészet (3) kategóriában is megjelennek ezek az épületrehabilitációk. Említik a történelmi emlékművek újrapozicionálását és a bevándorlók lakta városrészeket. HMS

úgy fogalmaz, hogy Lisszabonnak és környékének számos előnye származik a gyarmatokról letelepedőkből.

A luzofón világ (3) kategóriában említik a belémi Jardim do Imperio gyarmatokra emlékező emlékművét, és azt, hogy ha futballról van szó, a luzofón országok egymás csapatainak szurkolnak. Kormányzati szempontok (2) között említik a jó városmarketinget, városimázst (befogadó, kreatív, toleráns, nyitott stb.). TS szerint a „luzofónia egy különleges nyelv, ami közös identitást képez. Amikor Portugália megnyerte a Futball Európa Bajnokságot 2016-ban, minden volt gyarmaton megünnepelték, leszámítva Brazíliát.”

Kulturális és művészeti események (1) között említik a 40 anos 40 murais nevű street art projektet. Ennek célja 2014-ben a gyarmati háború lezárásának 40 éves évfordulóján street art alkotásokkal emlékezni a háborúra a város különböző pontjain, jól látható, frekventált helyen lévő falakon (lásd 21. ábra).

21. ábra: A forradalom 40. évfordulóján Alcântara Mar vasútállomás aluljáróját díszítő tematikus graffitik.

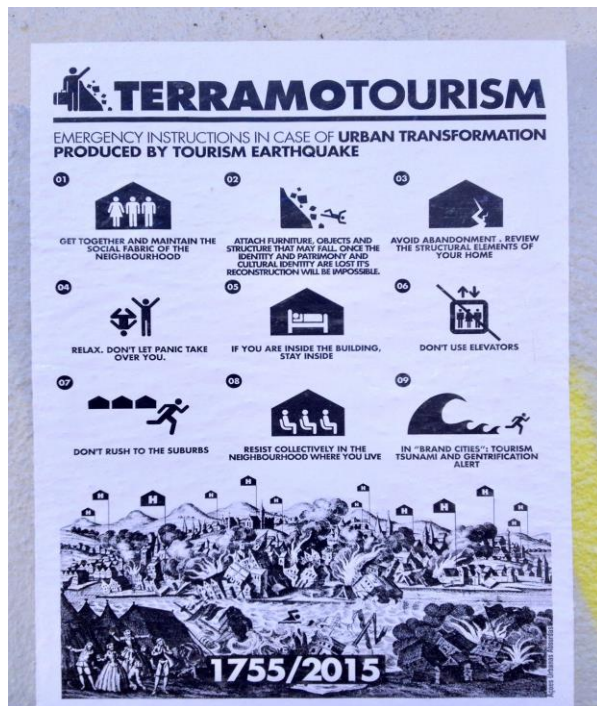

Forrás: saját felvétel (2014)

Az élhető város (1) és a turisztikai szempontok (1) közt említett példák kiegészítik egymást. Fontos szempont, hogy a turizmus növekedése miatt történelmi belváros problémás, ellepik a turisták, ez megnehezíti a helyiek életét (a helyeik ezt „turizmus-cunamiként” emlegetik (lásd

22. ábra). Emiatt az éjszakai élet is problémás, az ezzel járó hatások zavarják a lakók nyugalmát.

22. ábra: A turistainváziót cunamiként emlegető, hatásait az 1755-ös nagy földrengéshez hasonlító gerilla plakát.

Forrás: saját felvétel (2016)

Arra a kérdésre, a kreativitás miként jelenik meg a városimázsban, a városról alkotott képben, a megkérdezettek legtöbbször (13) az identitás kategória elemeit említik. Ezek alapján a város a benne élő kreatív emberek miatt kreatív, és a városi kreativitás jelenségei miatt vonzó város, amit kreatív központként tartanak számon. Ebben kiemelkedő szerep jut a világhírű portugál street art művésznek, Vhils-nek (3), aki olyannyira elismert hazájában is, hogy a portugál nemzeti tévében (RTP) a műsorok közti spotokat ő készítette. Említik továbbá a street art művész Tamara Alves nevét. MM Vhils tekintetében kiemeli, hogy ő az a művész, akit 2015-ben az év emberének választottak Portugáliában, és aki 2016-ban a legtöbbször juttatta a külföldi újságok hasábjaira az országot. Említik továbbá az olyan művészeti formák szerepét, mint a zene vagy tánc, és a kultúrát általában. Egyre népszerűbbek a beszélt történetek (*oral history*), amelyre példa az Ibicho projekt, a Bissau-Guineából származó mesélt történetek. JBG szerint a portugálok kreatív emberek. Szerinte Lisszabon húsz évvel korábban teljesen más volt mi manapság. Mostanra a város lakói érzik a kreativitás és innováció hatását, hiszen a város egy

olyan kreatív központtá (*hub*) vált, amely folyamataiban bárki részt vehet.

Kormányzati szempontok (5) között említik az önkormányzat aktív szerepvállalását (2), a jó városmarketinget (2), a szomszédsági projektek önkormányzati támogatását. KS szerint a város nagyon jól relikámozza magát.

A köztéri művészetek városimázsra alkotott hatásánál (5) említik a murálokat, a street arttról elhíresült Quinta do Mocho települést, a street art művészeket, a street art marketinget és a street art tematikájú sétákat.

Kulturális és művészeti eseményeknél (3) említik a kulturális eseményeket és fesztiválokat általában, továbbá a 2009 óta évente megrendezett tech konferenciát, a Web Summit-ot.

Intézmények kategóriánál (4) említik a különböző kulturális központokat és múzeumokat, valamint a művészeti felsőoktatásra specializálódott ARCO iskolát. Az Uniplaces start up külföldi sikere óta egyre nagyobb teret kap a start upok fejlesztése és népszerűsítése (történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (1).

A luzofón világ (1) kategóriában említik a luzofón identitást, mint potenciált. Turisztikai szempontok (1) között szerepel, hogy Lisszabon ott van a kreatív alkotók nemzetközi térképén. BG ennek kapcsán megjegyzi, hogy sok külföldi érkezik Portugáliába, hogy itt alkothasson. A városimázs azt a képet mutatja Lisszabonról, ahol bárki szabadon alkothat, fejlődhet és elérheti célját.

Arra a kérdése, mit jelent a luzofón identitás, a megkérdezettek legtöbbször az identitás elemeit említik (36). Kiemelkedő szerep jut a közös nyelvnek (8), a közelségnek (kulturális, emberi) a más portugál nyelvű területekkel (4), az otthonosság érzésének, és az olyan művészeti formáknak, mint a zene (3), zeneiség vagy a tánc (2). A zenét érintő példaként hozzák fel az afrikai gyökerű zenék népszerűségét a városban, amire példa a Beleza nevű szórakozóhely, és annak népszerűsége a Zöld-foki szigetekről származó diaszpóra körében. További példa a Buraka Som Sistema nevű, angolai gyökerekkel rendelkező portugál világhírű zenekar, népszerűségük nagyban befolyásolta az afrikai zenék (kuduro) elterjedését az országban. Említik továbbá a tipikus portugál fado zenei műfajt, amely a Világörökség része, és alapvető témája az úton levés, a felfedezések, a *saudade* (a valaminek vagy valakinek a hiányát leíró érzés

kifejezése). Az afrikai kultúra megjelenik még az öltözködésben (színes ruhák, kiegészítők stb.), a volt gyarmatok kultúrája a tárgykultúrában. A gyökerek, szülőföld hangsúlyozása benne van a nyelvi örökségben, a különböző nyelvjárásokban azok körében, akik volt gyarmatokról származnak. Megemlítik a luzofón területek közti migrációt (2) valamint a kettős állampolgárság kérdését, amiben a portugálok kozmopolita kultúrájának nagy szerepe van. Említik továbbá a szimbólumnak számító klasszikus halkonzerves dobozokat (többnyire szardíniát vagy tonhalat tartalmaz), amelyek megtartották a korabeli csomagolásukat (megjelenik a hajó, a hajóskapitány szimbóluma stb.) és nagy népszerűségnek örvendenek. Említik továbbá a gyarmati háttérrel rendelkező street art művészeket. Ezekre a területekre jellemző még a késés kultúrája, az emlékezet és orális emlékezet hangsúlyozása. Kritikaként merül fel az identitás kontraproduktív hatása. A Zöld-foki szigetekről származó felmenőkkel rendelkező AC a nyelvi közösség fontosságát a munkájában is érzi: „Korábban a Zöld-foki szigetekre állami egyetemen dolgoztam, aztán elkerültem Kelet-Timorba, ott tanítottam, később Angolában. Ez egy nagy lehetőség, hogy közös nyelvet beszélünk.” Mikor először Angolába vagy Kelet-Timorba látogatott, a kulturális közelség miatt az volt az érzése, járt már ott korábban. JBG kiemeli, hogy a nyelv az, ami összehozza az embereket. Ugyanakkor van, amikor frusztráló is tud lenni. Előző évben az Egyesült Államokban járt. A vendégségben, miután elárulta, hogy portugál, a vendégek rögtön rávágták, hogy ez nagyszerű, tehát Brazíliából való.

Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (12) között legtöbbször a kultúrák keveredését hangsúlyozzák (3). A hagyományosan multietnikumú városban évszázadok óta zajlik az együttélés és a portugál anyanyelvűek integrálása, ami egyfajta kulturális érzékenységet eredményez, amely alapja a közös történelem és kultúra. Ezt egyfajta lehetőségként fogják fel, amelynek nem csupán a kultúra újraalkotásában van szerepe, hanem a gazdaságban is. Hiszen a közös nyelv, a kultúra ismerete az országok közti üzletet is megkönnyíti, amelynek eredményeként megjelentek az angolai és brazil befektetők a portugál vállalatokban.

A luzofón világ (4) kategóriában említik a frankofón területek példáját. Továbbá az empátiát, megértést más portugál nyelvű területekkel szemben. Ugyanakkor a luzofón identitás nagyon vegyes, ez a sokszínűség a CPLP szervezetének szociolingvisztikai szempontjai közt is szerepel.

Urbanisztika és építészet kategóriában (3) kiemelik a bevándorlók lakta városrészeket (2), az ex-

gyarmatokról származók közösségének területileg is meghatározó koncentrációját.

Intézmények (1) szempontjából hangsúlyozzák az iskolák, egyetemek szerepét, hiszen sok Portugáliában tanuló diák vagy hallgató származik a volt gyarmatok valamelyikéről.

Arra a kérdésre, a luzofón identitás miként van jelen a városi kreativitás gyakorlataiban, a legtöbb esetben az identitás (37) kategória elemeit emelik ki. Legtöbb említést a zene (5) és tánc (2), és a gasztronómia (2) kapták. A luzofón multikulturalizmus megjelenik Lisszabon utcáin. Példaként említik, hogy a belvárosi sétálóutcán, a Rua do Ouro-n egymást érik a luzofón zenészek. Megjelenik az afrikai és a brazil művészet a zenében és a táncban, a performanszban a város utcáin is: különböző hangszerek használata (pl. fuvola, ami jellemző Brazíliára), a *kuduro* (angolai zene és tánc, mozgalom), a *capoeira* (afro-brazil zene és tánc, sport), a *batocadeiras* (Zöld-foki szigetek zenei stílus, amiben a nők közösen énekelnek és dobolnak). Említik továbbá a hagyományos portugál zenei stílust, a fado-t. Fontos szempont a hagyományok újrafelfedezése (kézművességben stb.), ami megjelenik a divatban (pl. alentejói kézműves kisiparos csizmák) vagy a helyi portugál márkák népszerűségében (Delta Kávé, Superbock sör, Renova papíráruk, Compal üdítő). Az alkalmazott művészeteket űző alkotók tevékenységeit emelik ki, mint a nemzetközileg sikeres portugál illusztrátorok és grafikai tervezők. Megemlítik a street art művész Vhils nevét és Addfuelt, aki művészetében a hagyományos portugál csempéket értelmezi újra. Kiemelik még a történetmesélés fontosságát és a mozi szerepét. Lisszabon egy nyitott és toleráns város, ahol számos toleranciát javító projekt valósul meg.

Urbanisztika és építészet (3) szempontjából a hagyományos portugál csempe, az azulejo megőrzését említik, továbbá a bevándorlók lakta városrész és a közterek szerepét a kreativitásban.

Kulturális és művészeti események (3) szintjén említik a kulturális események, tevékenységek, programok széles választékát. JA személyes példát hoz: a szomszédja afrikai zenészek menedzsere, aki Makaóba, Goába, Kelet-Timorba szervez nekik turnékat.

Kormányzati szempont (2) közül a toleranciát említik, mint értéket, amely a sikeres integrációs politikával mérhető (sikeresség mérése a MIPEX-index) és a közösségi részvételi projekteket önkormányzati támogatással.

Intézmények (1) közül a klasszikus portugál kézműves hagyományokat újraélesztő *A vida Portuguesa* boltot említik (lásd 23. a, b ábra). A köztéri művészet (1) szempontjából a murálok, luzofón világ (1) kategóriában a gyarmati emlékműre (Jardim do Imperio) tesznek említést. Turisztikai szempontok (1) között elhangzik, hogy a sokszínűség miatt kíváncsi sok turista a városra. A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (1) a hagyományosan jelen lévő városi kreativitást említik.

23. a, b ábra: A multikulturális és dzsentrifikálódó környezet Intendente tere megújulása óta kedvelt találkozóhely, számos vendéglátóhelynek, vállalkozásnak (pl. A Vida Portuguesa), szabadtéri fesztiválnak ad otthont, közepén Joana Vasconcelos elvonulásra alkalmas installációja.

Forrás: saját felvétel (2016)

Arra a kérdésre, a luzofón identitás miként van jelen az épületrehabilitációk példájában, ahol régi épületek új funkciót kaptak, a legtöbbször az urbanisztika és építészet (10) és az intézmények (10) kategóriákba sorolható példákat említenek.

Urbanisztika és építészet (10) szempontjából említik az épületrehabilitációkat (régie épületek felújítása pl. eredeti homlokzat megóvásával, modern átalakítással) (2), az épített örökséget, koloniális építészetet, a történelmi emlékművek újrapozicionálását, az azulejok és a történelmi emlékművek megőrzését, a felfedezések szimbólumainak megjelenését az építészetben (kereszt, azulejo), a templomokat és kioszkokat (lásd 24. ábra).

24. ábra: Élénk utcai élet a Time Out piac melletti kioszknál.

Forrás: saját felvétel (2016)

Intézmények (10) szempontjából felmerül a Time Out Market, a Carpe Diem művészeti központ, Casa Independente étterem és szórakozóhely, az Underdogs galéria, a Casa Alentejo kulturális központ és vendéglátóhely, a MUDE divat- és dizájn múzeum (egykori bank épületében), a Képzőművészeti Egyetem- (egykori kolostor épületében), amelyek mindegyike rehabilitált

épületben kapott helyet. Említik továbbá a város legújabb múzeumát, a kortárs épület MAAT-ot (Museu de Arte, Arquitetura e Tecnologia), továbbá Terras da Costa közösségi konyháját, és a klasszikus halkonzerveket felszolgáló bisztrókat.

Identitás (4) szempontjából megemlítik a portugál identitás divatját, továbbá a zenei stílusokat, mint a fado vagy a batocadeiras.

Luzofón világ (2) szempontjából VR kitér arra, hogy a épületek rehabilitációja (régie épület új funkcióval) globális trendbe illik bele, nem kapcsolható a luzofón identitáshoz. Ugyanakkor előkerül, hogy „a luzofónia velünk él, ez nem kérdés”.

Kulturális és művészeti eseményeknél (1) megemlítik a kulturális tevékenységeket, történelmi, társadalmi, kulturális tényezőknél (1) a kulturális örökség kérdését. A turisztikai szempontoknál (1) pedig felmerül a (tömeg)turizmus, mint veszélyforrás.

Arra a kérdésre, a történelmi múlt miként befolyásolja a kreatív osztály tagjainak letelepedését Lisszabonban, a legtöbbször az identitás (15) elemeit említik. Ide sorolható az afrikai gyökerekkel rendelkező kuduro zene és tánc, és az ehhez kapcsolódó Príncipe zenei előadókat tömörítő márka, vagy a Musicbox szórakozóhely tematikus kuduro estjei. Megemlítik a volt gyarmatokról származó focistákat vagy street art művészeket, továbbá azt, hogy Lisszabon nyitott és toleráns város, ahol a multikulturalizmus növeli a kreativitást. Előkerül továbbá az irodalom és a rap irányzat, és a portugál sajátosságnak számító fado zene. Mint tulajdonság, portugál kuriózum a múltba révedés, és említik a portugál zászló szimbolikáját. BG az afrikai zenei népszerűségét jó példának látja arra, ami miatt a zeneipar és kreatív iparágak szakértői a városba költöznek.

Urbanisztikai és építészeti (4) szempontból említik az azulejok megőrzését (2), az épített örökség történelmének megértését és a volt gyarmatokról származók közösségeinek koncentrációját a város egyes részein.

A megkérdezettek példaként hozzák fel az intézményeket (2) – Terras da Costa közösségi konyha és az Ubuntu Academy –, melyek befolyásolják a kreatív osztály letelepedését a városban. Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (2) között kitérnek arra, hogy Lisszabon nyitott a gyarmatokról származó művészeknek. Ugyanakkor megemlítik a gyarmatosítás

brutalitását.

Köztéri művészet (1) szempontjából a muráloknak, turisztikai szempontból (1) a fenntartható turizmusnak van vonzereje a kreatív osztály letelepedését illetően. CMF szerint ha a nem sikerül a turisták tömegét visszafogni, odaveszik a város eredeti jellege.

Arra a kérdésre, a történelmi múlt miként befolyásolja a városi kreativitás gyakorlatait, a legtöbb említés az identitás kategóriában érkezett (8). Ide sorolható, hogy a város multikulturalitása növeli a kreativitást (2), említik továbbá a művészeteket, a zenét, a táncot, a gasztronómiát. Valamint a klasszikus csomagolású halkonzerveket. Előkerül továbbá a rasszizmus kérdése.

Történelmi múlt és kreativitás viszonyában olyan intézményeket (5) említene, mint a LX Factory, a FabLab, az A vida Portuguesa, a klasszikus csomagolású halkonzervet kínáló bisztrók, a rehabilitált épületben helyet kapó Start Up Lisbon.

Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (3) között kitérnek a kulturális örökség kérdéseire, a kultúrák keveredésére, és megemlítik, hogy a gyarmati múlt még mindig tabunak számít.

Urbanisztika és építészet (2) szempontjából a koloniális építészetet és az épített örökség történelmének megértését említik.

Arra a kérdésre, Lisszabont kreatív városnak tartják, a megkérdezettek fele válaszolt igennel (BG, MF, HMS, TG, AC, LP) , egy fő szerint részben az (KS), öten tartózkodtak (JBG, CMF, MM, JA, VR). Indoklásul a legtöbb említést az identitás kategória elemei kapták (3). Ide sorolható, hogy Lisszabon nyitott és toleráns város, kreatív emberekkel, akik kreatívvá teszik a várost. Említésre kerül még az irodalom.

Lisszabon kreatívnek tekinthető olyan intézmények (2) miatt, amelyek a kikapcsolódás helyszínéeként szolgálnak, mint az LX Factory.

Intézményi (1) tényezők tekintetében az Uniplaces start upot említik. Turisztikai szempontok (1) közül a turizmus fejlődését nevezik meg példaként, amely új típusú igényeket elégítenek ki. Urbanisztika és építészet (1) szempontjából Madragoa városrészt említik.

TS hozzáfűzi, hogy kreatív minden olyan városi kontextus, ami korlátozás nélkül képes emberekből közösséget formálni.

6.3. A Lisszabonban végzett kutatás eredményeinek összefoglalása

A Lisszabonban készült interjúk során a legtöbb említést (139) az identitás kategóriába tartozó elemek kapták. Ezen belül a legtöbb elemet magába foglaló csoportosítás a művészetek kategória (29,5%). Ebben szerepel az egyenként is legtöbb említést kapó zene (12) és tánc (6), valamint a gasztronómia (4). A második legtöbbször említett kódcsoport a luzofón területek kulturális hatása (14,39%), ahova a művészetileg vagy kulturálisan meghatározó tényezők kerültek. Az elemek legtöbbször a volt afrikai gyarmatok hatására utal, például zenében (kuduro - Angola, vagy a Buraka Som Sistema zenekar), öltözködésben, nyelvjárásban. A harmadik legtöbbször említett kódcsoport a portugál szimbólumok (11,51%), ahol a tárgy-kultúra (halkonzervek csomagolása, Galo de Barcelos kakas) és az anyaghasználat (parafa) mellett megjelennek a portugál márkák (Superbock sör, Delta kávé stb.), a zene (a legtöbbször említett kódok között szerepel (4) a *fado* műfaja), az épített környezet jellegzetességeként a portugál járda (*Calçada Portuguesa*). A negyedik legtöbbször említett kódcsoportot a street art-hoz köthető példák alkotják (10,79%), ahol kiemelendő a street art művész Vhils neve, aki a harmadik helyen áll a legtöbbször említett kódok listáján. Az ötödik legtöbbször említett kódcsoport kategórián belül a portugál sajátosságok (10,07%), ahol a városra vagy általánosságban a lakosságra jellemző tulajdonságok jelennek meg. Ezek alapján Lisszabon toleráns város, ami tele van eredeti és különleges dologgal (ez a legtöbbet említett kódok listáján a hetedik helyen szerepel), a portugálok kozmopoliták, szeretnek a múltba révedni és jellemző rájuk a késés, sokan közülük kettős állampolgársággal rendelkeznek. A nyelv (8,63%) kódcsoportba a közös, portugál nyelv és az ezt beszélő területek mentális közelsége került, előbbi a legtöbbet említett kódok listáján a harmadik, utóbbi a hetedik helyen szerepel. A kategórián belül kódcsoportot alkot a kreativitás (5,76%). Többször is utalnak a multikulturalizmus és a kreativitás, és a városban élő kreatív emberek városi kreativitásra gyakorolt hatására (a leggyakoribb kódok listáján a nyolcadik és kilencedik helyen). A migrációval (2,88%) kapcsolatban a Portugália és a volt gyarmatai – leginkább afrikai és brazil területek – közti ki- és bevándorlást értik. Az emlékezet (2,16%) kódcsoportba az orális

történetmesélés elemei kerültek, leginkább a volt afrikai gyarmatokról, amelyek gazdagítják a kultúrát.

Intézmények (58) kategórián belül legtöbb említést a kreatív és kulturális központ kódcsoport elemei kapták (24,24%). Ide tartozik az összes kód közül a második legtöbb említést kapó LX Factory, vagy a hetedik helyen szereplő Time Out Market. A street art-hoz kapcsolódó (15,15%) intézmények között említik meg az Underdogs galériát és az önkormányzathoz tartozó Galeria de Arte Urbana (GAU) szervezetét. Előbbi a leggyakrabban előforduló kódok között az ötödik, utóbbi a hetedik helyen szerepel. A közösségi szomszédsági vállalkozás (13,64%) kódcsoportba tartozó elemek közül három bevándorlók lakta városnegyedben található és a gasztronómia áll a fókuszában (Mouraria-ban van a Fábrica do Gelado fagyaltműhely és Cozinha Popular da Mouraria közösségi konyha, Costa da Caparica-n a Terras da Costa közösségi konyha), és mindegyik szerepel a leggyakrabban előforduló kódok között. Az A Avó veio trabalhar célja az idős (65+) korosztály bevonása design-termékek előállításában. Múzeumok (10,61%) között azokat az intézményeket említik, amelyek nem csupán a gyűjtemény tematikájában (pl. divat - MUDE), de az intézménynek helyet adó épület kortárs jellege miatt is jellegzetességei a városnak (pl. MAAT, CCB). Egyformán azonos számú aránnyal vannak jelen az intézmények kategórián belül a makerspace (7,58%), vendéglátóhely (7,58%), és a startup (7,58%) kódcsoportok elemei. Ezt követik az oktatáshoz kapcsolódó intézmények (6,06%), valamint a portugál csempe, az azulejo megőrzésére és népszerűsítésére létrejött szervezetek (3,03%).

Urbanisztika és építészet (49) kategórián belül legnagyobb arányban (44,9%) a városrészek csoportosításba tartozó elemeket említették. Ide zömében olyan negyedek tartoznak, amelyekben jellemzően magas a bevándorlók aránya (Alfama, Intendente, Mouraria), az utcai élet és az éjszakai élet sokszínű (pl. Bairro Alto), vagy nagyobb beruházás hatására dzsentrifikálódó városrészek (Alcântara - LX Factory, EXPO - Parque das Nações). Számos közülük szerepel a legtöbbet említett kódok listáján (pl. Alcântara, Mouraria). Kategórián belül egyforma hangsúllyal (22,45%) szerepelnek a szimbólumok és épületek kódcsoportjai. Előbbi leghangsúlyosabb kódja (a leggyakrabban említett kódok között a hatodik helyen) az azulejo, mint építészeti szimbólum. Utóbbi leggyakrabban előforduló eleme (az összes kód közül az ötödik legtöbbször említett) az épületrehabilitációk, amely számos intézményi példánál jellemző (pl. LX Factory, FabLab, Time Out Market, MUDE). A köztéri művészet a leghomogénebb kategória (48), ahol az elemek a street art műfajához (kevesebb részben graffitihez)

kapcsolódnak. A street art murálok elem a negyedik leggyakrabban említett kód. A kategórián belül megjelenik a street art, mint üzleti vállalkozás (35,71%) (pl. a GAU közbenjárásával létrehozott murálok vagy street art tematikus séták), a street art projektek (26,19%) (pl. Quinta do Mocho vagy Lata65) valamint a street art és a luzofón világ kapcsolata (9,52%) (volt afrikai gyarmatok politikai vezetői mint Agostinho Neto vagy Amilcar Cabral, vagy a mozambiki származású világhírű focista, Eusebio szerepelnek a street art alkotásokon). Továbbá a street art számos más kategóriában jelen van, mint az intézményeknél az Underdogs, a GAU, az LX Factory példája, vagy az identitás kategóriában számos népszerű alkotó, mint Vhils, Addfuel, Nomen stb.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (42) kategória elemei a gazdaság (33,33%), a gyarmatosítás (9,52%) és a kreativitás (7,14%) csoportokba oszthatók. A gazdaság kódcsoporton belül hangsúlyosak a kreatív gazdasághoz köthető fogalmak (a leggyakrabban említett kódok között szerepel a spill over hatás a hetedik helyen és a start up fejlesztések a nyolcadik helyen) továbbá a kereskedelmi kapcsolatok a volt portugál gyarmatokkal (afrikai területek és Brazília). A gyarmatosítás kódcsoportba olyan fogalmak tartoznak, melyek a gyarmatosítás folyamatát értékelik (pl. brutális), illetve a múlthoz való kapcsolatot írják le (pl. tabu a gyarmati múlt). A kreativitás kódcsoporton belül annak a minőségére és folyamatára vonatkozó fogalmakat említenek (pl. a kreativitás mint mozgalmiság, underground stb.).

A kormányzati szempontok kategóriában (28) a vonzó város stratégia (50%) és a demokratizáció (42,86%) köré lehet csoportosítani a kódokat. Előbbi kódcsoportban az önkormányzat aktív szerepvállalása a hangsúlyos, amely a második leggyakrabban említett kód, utóbbi kódcsoport pedig az előzőhöz kapcsolódó pénzügyi és természetbeni támogatásokon túl (részvételi költségvetés bevezetése vagy a BipZip pályázat, amelyek lehetővé teszik a pályázó nyertes projektek megvalósulását) a street art legális mederbe terelését és az integrációs politikát említik.

A luzofón világ kategóriában (15) a CPLP (26,67%) tevékenységéhez köthető elemek csoportosíthatók.

A turisztikai szempontok (9) kategória elemeit az új típusú (55,56%) és a tömegetturizmus (22,22%) kategória mentén lehet csoportosítani. Előbbinél megjelenik a fenntartható turizmus fogalma, vagy a piaci rést betöltő tuktuk járművek rendszere. Utóbbinál a tömegetturizmus kihívásait és veszélyeit említik.

A kulturális és művészeti események (10) kategória elemeit nem lehet csoportosítani, ugyanakkor az itt említett kódok közül kettő is – kulturális események (3), kulturális tevékenységek (2) – megtalálható a leggyakrabban említett kódok között.

Az élhető város (7) kategória elemeit nem lehet csoportosítani, ugyanakkor a közösségi kertek fogalma (3) és a kerékpárutak (2) megtalálhatók a leggyakrabban említett kódok között.

A kérdésekre adott válaszok alapján a következő megállapítások tehetők:

A városi kreativitás megjelenik intézményekben (22), köztéri művészetben (16), urbanisztikában és építészetben (13), identitásban (11), kormányzati szempontokban (6), az élhető város elemeiben (5), a történelmi, társadalmi, kulturális tényezőkben (4), a luzofón világban (1). A kategóriák között szoros az átfedés.

Lisszabon kreatív város a megkérdezettek szerint. Kreatív minden olyan városi kontextus, amely korlátozás nélkül képes emberekből közösséget formálni (TS). Lisszabon nyitott és toleráns város, jellemző rá az eleven utcai élet és a multikulturális környezet (Mouraria, Bairro Alto, Intendente, Anjos városrészek), továbbá ezen negyedek közösségi vállalkozásai (Cozinha Popular da Mouraria, Fábrica do Gelado). A 2008-as válság hatására az önkormányzat aktív szerepvállalása jellemzi a kreatív folyamatokat (top-down), amelyre példa a (bottom-up) részvételi büdzsé (pl. BipZip) létrehozása vagy a start up fejlesztések (Fábrica Braço de Prata, Start up Lisbon). Az önkormányzat által támogatott projektek és folyamatok hozzájárulnak a kreatív városimázs kialakításához. Fontos szerep jut ebben a street art legalizálásának és önkormányzati támogatásnak. A murálok létrehozásának és a projektek megvalósításának hajtómotorja az önkormányzat alá tartozó GAU szervezete. Street art projektek közül a legsikeresebbek azok, amelyek célja valamely marginalizált csoport közösségépítése (Quinta do Mocho– afrikai bevándorlók szegregátuma; Lata65 – idősek), és önkormányzati támogatással valósulnak meg. Street art alkotók közül kiemelendő Vhils, aki egyebek mellett a város egyik ipari negyedében létrehozta az Underdogs galériát, egy revitalizált épületben. A rehabilitált épületek jellemzően a városi kreativitás példái között szerepelnek kreatív tartalmuk és az építészeti szempontok miatt, mint az LX Factory, Underdogs galéria, Time Out Market, FabLab, MUDE. További építészeti megoldásokra példa a CCB és a Village Underground. Bizonyos kreatív városrészek a dzsentifikáció következtében alakultak ki, mint a Parque das Nações az

1998-as EXPO fejlesztéseként. A városi kreativitás példáira jellemző a spill over hatás, itt említendő az LX Factory és Alcântara városrész példája. A közösségi kertek és kerékpárutak rendszere pedig a közösségi élményt, a mozgás szabadságát és a feltöltődést biztosítják.

A kreativitás hatással van a város turizmusának és gazdaságának fejlődésére. Kiemelendő a revitalizált épületek szerepe. Egyrészt a kreatív központként számos, a kreatív gazdaságban tevékeny vállalkozásnak helyet biztosító LX Factory hatása, amely kiemelt turisztikai célpont, és hozzájárult Alcântara városrész felvirágoztatásához. További példák a Time Out Market gasztronómiai piaca, a FabLab közösségi műhely vagy az Underdogs Galéria. A nemzeti szimbólumként számon tartott portugál csempének, az *azulejo*-nak kreatív megőrzése és újragondolása is gazdasági és turisztikai értékkel bír. Gazdasági értékre példa az *azulejo*-k megőrzésére szakosodott vállalkozások (Cortiço e Netos vagy Rede Azulejo). Turisztikai szempontból a Galo de Barcelos kakas régi csempékkel borított köztéri installáció valamint a csempékkel borított épületek bírnak turisztikai vonzerővel. További példa a köztéri művészet turizmusra gyakorolt hatására a street art. Ide tartoznak a tematikus városi séták, a szabadtéri galériák (Quinta do Mocho, Calçada da Glória). Turisztikai vonzerővel bír a portugál utcakő szimbóluma, a *calçada portuguesa*.

A város útfüggőségét magyarázza a történelmi-gyarmati múlt és a kreatív városimázs közti kapcsolat. A portugálok alapvetően kozmopoliták, erre utal a migráció, mint lehetőség, elsősorban a portugál nyelvű területek között. Ugyanakkor hagyományok újrafelfedezése megjelenik például a kézművességben, és a helyi alapanyagok – parafa – használatában. Lisszabon hagyományosan multietnikumú város, ahol a kultúrák keveredése megjelenik a köztereken is. A gyarmati múlt megjelenik a street art alkotások tematikájában (Amilcar Cabral, Eusebio, Agostinho Neto portréi, murálok Quinta do Mocho-ban). Kulturális és művészeti események között említhető *40 anos 40 murais* nevű street art projekt. A kreativitás megjelenik a történelmi épületek és emlékművek rehabilitációjában, a városmarketingben (befogadó, kreatív, toleráns, nyitott város). A kreatív osztály letelepedésére is hatással van a történelmi múlt. Kiemelkedő az afrikai gyökerű zenékhez, tánchoz köthető szórakozóhelyek (Musicbox, Beleza), zenekiadók (Príncipe) szerepe ebben. Említik továbbá az afrikai gyökerű focistákat, az irodalmat, a rap műfaját, a fado-t, az *azulejo*-k megőrzését. Szempont továbbá a volt gyarmatokról származók közösségeinek koncentrációja a város egyes részein. A történelmi múlt a városi

kreativitás gyakorlataiban szerepel, táncban, zenében, gasztronómiában, az intézményekben (az *LX Factory*, a *FabLab* közösségi műhely, az *A vida Portuguesa* boltok, a klasszikus csomagolású halkonzervet kínáló bisztrók, *Start Up Lisbon*).

A kreatív városimázst leginkább a street art alkotásokon keresztül érik el, de jelen olyan művészeti formákban, mint a zene vagy a tánc. A kreatív városmarketing megjelenik a kulturális és művészeti eseményekben, mint az Építészeti Triennálé vagy a Web Summit, továbbá a kulturális és művészeti intézményekben, mint a múzeumok, az ARCO művészeti iskola, start upok.

A luzofón identitás meghatározója alapvetően a közös portugál nyelv, valamint a kulturális közelség a volt gyarmatokkal, a kultúrák keveredése. Megjelenik olyan művészeti formákban, mint a zene vagy a tánc. Leginkább az afrikai gyökerű zenéket (kuduro – Angola) valamint a tematikája miatt a nemzeti szimbólumot, a fado-t lehet kiemelni. A luzofón identitásnak fontos szempontja a volt gyarmatok közti migráció és a kettős állampolgárság kérdése. A hagyományosan multietnikumú városban évszázadok óta zajlik az együttélés és a portugál anyanyelvűek integrálása, ami egyfajta kulturális érzékenységet eredményez, amely alapja a közös történelem és kultúra. A közös nyelv, a kultúra ismerete az országok közti üzletet is megkönnyíti, amelynek eredményeként megjelentek az angolai és brazil befektetők a portugál vállalatokban. A luzofón területekről származó diákok és hallgatók az oktatásban is jelen vannak. A luzofón identitás a városi kreativitás gyakorlataiban is jelen van, olyan művészeti formákban, mint a zene és a tánc, valamint a gasztronómia. A közterületeken zajló élénk utcai élet hozzátartozója az afrikai és brazil gyökerű zene és tánc, amely megjelenik a hangszerhasználatban (pl. fuvola, jellemző Brazíliára), vagy olyan stílusokban, mint a *kuduro* (angolai zene és tánc, mozgalom) vagy a *capoeira* (afro-brazil zene és tánc, sport). Említik továbbá a portugál sajátosságokat, szimbólumokat, márkákat, amelyek merítenek a luzofón gyökerekből (fado, kávé, kézműves hagyományok), valamint a street art alkotókat, mint Addfuel, aki művészetében a hagyományos portugál csempéket értelmezi újra. A kézműves hagyományok újrafelfedezésében nagy szerepe van az *A Vida Portuguesa* nevű bolthálózatnak. A luzofón identitás jelen van az épített örökség (templomok, kereszt, azulejo) és az épületrehabilitációk példáiban (Time Out Market, a Carpe Diem művészeti központ, Casa Independente étterem és

szórakozóhely, az Underdogs galéria, a Casa Alentejo kulturális központ és vendéglátóhely, a MUDE divat- és dizájn múzeum egykori bank épületében, a Képzőművészeti Egyetem az egykori kolostor épületében).

7. Kreativitás a trópusi felhőkarcolók városában – São Paulo, Brazília

A fejezet a São Paulo-ban végzett kutatást és annak eredményeit mutatja be és foglalja össze. A São Paulo-i kreatív gazdaság sajátosságainak áttekintése után a kutatás módszertana, a kutatási eredmények ismertetése és összefoglalása következik.

7.1. A kreatív gazdaság helyzete São Paulo-ban

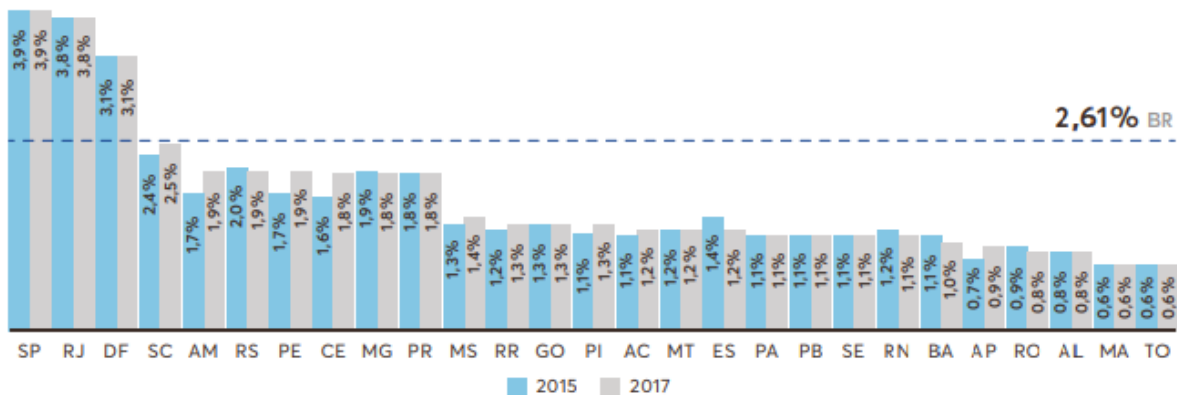
São Paulo város São Paulo szövetségi állam fővárosa, Dél-Amerika kereskedelmi és pénzügyi központja. 1554-ben alapították jezsuita szerzetesek, akik úgy ítélték, biztonságos bázisa lesz az innen induló hittérítő munkának, és az Anhangabaú és Tamanduateí folyók közti elhelyezkedése miatt gazdag az ivóvízben. A város alapításának körülményeiről – amikor a parti városok közvetítő szerepe a kiemelkedő az ültetvények és a külpiacon között – Wittman megjegyzi, hogy „az 1554-ben alapított São Paulo csendes kis telep, ahol a jezsuiták és a telepesek közti viták, valamint az indián támadások okoztak izgalmakat. A XVII. század elején kezdődő felemelkedését nem az ültetvényeknek köszönhetette, hanem annak a belső gyarmatosításnak, az őserdők belsejébe irányuló terjeszkedésnek, amely a bandeirantékhoz fűződik, és egybeesett a spanyol és holland uralom időszakával” (WITTMAN T. 1971. 199. o.). A város fejlődésére kedvezőleg hatott az 1762-től új főváros, Rio de Janeiro közelsége, valamint a kiépült úthálózati összeköttetés a korábbi főváros Bahia-val. (WITTMAN T. 1971.)

A város lakossága a 2010-es census alapján 11 253 503 fő, a nagyvárosi régió lakossága 2014-ben 21,1 millió fő (IBGE 2015). Népsűrűsége 7398,26 fő/km (São Paulo Turismo, spturis.com). São Paulo Brazília, egyben a déli és a nyugati félteke legnépesebb városa. Brazíliában itt a legmagasabb a GDP, és Dél-Amerika legnagyobb gazdaságával rendelkezik. Az egy főre jutó GDP értéke 2015-ben 17 085 USD (IBGE 2015). São Paulo Brazília legmultikulturálisabb városa, a legnagyobb közösségek a portugálok, bolíviaiak, japánok, olaszok, spanyolok (SINCERE 2017). Liberdade vagy Mooca városrészek híresek az ott lakók bevándorló hátteréről, előbbi a japán, utóbbi az olasz bevándorlók képviselte kultúráról, hagyományokról. Évente 14 millió látogató érkezik a városba, 83,9 százalékuk Brazília más településeiről, 16,1 százalék országhatáron túlról (São Paulo Turismo, spturis.com). A városban 115 kulturális központ működik, 140 színház, 158 múzeum, 53 bevásárlóközpont (Observatório de Turismo e Eventos

da SPTuris, 2017). São Paulo-ra is jellemző, ami az egész országra általában: a társadalmi és területi különbségek, a szakadék a gazdagok és szegények között, ahol a szegénynegyedek kiszámíthatatlan környezeti veszélyt jelentenek (csatornázás hiánya, környezetszennyezés stb.) (IBGE 2015). Míg a város leggazdagabb kerületében, Jardim Paulistában az átlagéletkor 2016-ban 79,4 év, addig a város déli kerületében, Jardim Ângelában 55, 7 év (Rede Nossa São Paulo: Mapa da Desigualdade 2017).

Braziliában a kreatív iparágakat érintő diszkusszió 2004-ben kerül előtérbe, a 11. UNCTAD találkozót követően. A The São Paulo Consensus címet viselő kiadványban kitérnek a kreatív iparágak által létrejövő gazdasági és kulturális előnyökre (UNCTAD 2006). A kreatív iparágak konkrét feltérképezése Braziliában elsőként a FIRJAN (*Federação das Indústrias do Estado do Rio de Janeiro* - Rio de Janeiro szövetségi állam iparban dolgozóit tömörítő szervezet) kiadványában jelent meg 2006-ban a Mapa do Desenvolvimento do Estado do Rio de Janeiro 2006/2015 című kiadványban (FIRJAN 2006). Az A Cadeia da Indústria Criativa no Brasil című kiadványban már termékek és szolgáltatások szintjén is részletezik a kreatív iparágakat (FIRJAN 2008). São Paulo-ban a legmagasabb a kreatív iparágak koncentrációja (lásd 1. diagram).

1. diagram: São Paulo áll az első helyen Brazília szövetségi államainak GDP-részesedésében a kreatív iparágak termelése alapján (2015 és 2017).

Forrás: FIRJAN: Mapeamento da Indústria Criativa no Brasil (2019)

A területfejlesztés részeként a kreatív gazdasági irányelv egyre nagyobb hangsúlyt kap, mely fókuszában az egyenlőtlenségek csökkentése áll, a kulturális kifejezésformák sokszínűségének támogatásával és a társadalmi befogadás elősegítésével (British Council: The Brazilian Creative

Economy 2018). A kreatív gazdaság szereplőinek támogatását különböző törvényi keretek szabályozzák. Az 1991-ben életbe lépett Lei Rouanet törvény a kulturális szereplőknek teszi lehetővé, hogy a gazdasági szereplőktől pénzügyi támogatást kapjanak a cégek jövedelemadójából (4-6%). (MURÁNYI K. 2019a). A 2004 óta működő Cultura Viva (2014-ben törvénybe iktatott) program célja a társadalmi befogadás, állampolgári tudatosság és diverzitás ösztönzése mellet a munka- és jövedelemteremtés előmozdítása és a kulturális identitás erősítése (British Council: The Brazilian Creative Economy 2018). A 2006-ban São Paulo-ban bevezetett Cidade Limpa törvény célja megtisztítani a várost a vizuálisan szennyező kültéri reklámoktól, így teret adva a graffiti és street art alkotásoknak (MURÁNYI K. 2017a).

7.2. A São Paulo-ban végzett empirikus kutatás tudományos eredményei

Az interjúk feldolgozásakor összesen 268 kód született, amelyeket a következő kategóriákba soroltunk: urbanisztika és építészet; intézmények; köztéri művészet; kulturális és művészeti események; élhető város; történelmi, kulturális, társadalmi tényezők; luzofón világ; identitás; kormányzati szempontok; turisztikai szempontok. A legtöbb említést (169) az identitás kódcsoporthoz tartozó elemek kapták, ezt követik az urbanisztika és építészet (75), a történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (48), az élhető város (41), az intézmények (37), a köztéri művészet (33), a kormányzati szempontok (27), a luzofón világ (23), a kulturális és művészeti események (18), a turisztikai szempontok (7). A kategóriákat és a kódokat (kategórián belül leggyakoribb előfordulás szerint) a 15. táblázat mutatja. A kategóriák és kódok mellett zárójelben az említési gyakoriság áll. A szöveges elemzésnél csak azok mellett tüntetjük fel a gyakoriságot, amelyekre egynél több említés érkezett.

15. táblázat: A São Paulo-ban készült interjúk alapján a kódolás eredményeinek bemutatása kategória (említés darabszám) és kód (említés darabszám) szerint.

Kategória (említés darabszám)	Kód (említés darabszám)
-------------------------------	-------------------------

<p>São Paulo identitás (169)</p>	<p>portugál nyelv (8), afrikai kulturális hatás (7), afrikai vallás (pl. candomblé) (6), erőszak (6), művészet (6), gambiarra (kerülő, helyettesítő megoldás) (5), oktatás (5), portugál hatás (5), aktivizmus, mozgalmisság (5), gasztronómiailag színes (4), kreatív emberek (4), bevándorlás (3), kis közösségek (pl. kollektívák) (3), ellenállás (3), korrupció (3), szabad alkotás (3), katolikus egyház (2), francia kulturális és gazdasági hatás (2), USA kulturális és gazdasági hatás (2), közösség (2), diverzitás (2), migráció (szakértők be- és kivándorlása) (2), mesztic (2), nyitott emberek (2), vizuális költészet (poszterek, funzinok) (2), nyelvi örökség (2), rasszizmus (2), szegénység (2), tartozás valahova (2), afrikai megjelenés (öltözködés, hajviselet) (1), japán hatás (1), olasz hatás (1), forradalom (1), kollektív térképészet (1), kollaboráció (1), anonimitás megőrzése (1), magánszféra védelme (sötétített autótüveg, térfigyelőkamerák, örök, falak, szögesdrót kerítések) (1), hálózatépítés (1), ellentmondásos viszony a várossal (1), energiák (1), gördeszkázás (1), gyors tempo (1), autólópás (1), drogok (1), félelem (1), városi kreativitás mint bűnözés (1), kulturális sokk (1), fogyasztói társadalom (1), emberek (1), erős energiájú város (1), énekek (1), funk zene (1), gengszter rap (1), gazdasági központ (1), halál (1), ideiglenesség (1), kaotikus (1), kapitalizmus (1), közösségek fejlesztésének támogatása (1), kulturális központ (1), kurátor (1), láthatatlanság (1), Lina Bo Bardi (1), lehetőségek tárháza (1), zene (1), megdöbbentő (1), munka (1), képzelőerő (1), Hip Hop közösség (1), nevek (közterületek, városok, személyek) (1), nomád (1), új típusú oktatási környezet (1), öltözködés (1), önfelfedezés (1), önszerveződés (1), periférián élők kultúrája (pl. funk zene) (1), pénzcsinálás (1), portugál nyelvű irodalom (1), portugál felmenők (1), portugál örökség (1), portugál útlevél (1), Portugáliáról szóló hírek (1), rögtönzés (1), sarau (1), sietség (1), stressz (1), szabadság (1), szomszédság (bairro) ismerete (1), tánc (1), tettoválás (1), térfoglalás (1), tudatos étkezés (1), túléléshez kreativitás (1), Bandeirantes (1), újrahaznosítás (1)</p>
<p>Urbanisztika és építészet (75)</p>	<p>építészet (6), belváros (4), Largo da Batata (4), Minhocão (4), Avenida Paulista (4), urbanisztika (4), Cracolândia (3), városiasodás (3), a belváros mindenkié (2), történelmi épületek (2), dzsentifikáció (2), gettósodás (2), Grajaú (2), Jardins (2), Vila Madalena (2), Tiradentes (2), favela (2), városimázs (2), városközpont és periféria (2), Avenida 23 de Maio (1), belváros kiüresedése (1), lakatlan épületek a belvárosban (1), reurbanizációs folyamat (1), Baixo Augusta (1), belvárosból a periféria felé (1), bevásárlóközpont (1), Briga (1), épületek új funkcióval (1), Faria Lima (1), Pinheiros (1), játszótérek (1), kreatív szigetek (1), kreatív városok (1), Vale de Anhangabaú (1), Largo da Roche (1), Mooca (1), Praça Roosevelt (1), szennyvízesatorna hiánya (1), vízellátás kérdése (1), városszépítés (1), fejlődés (1), városméret (1)</p>

Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (48)	afrikai kapcsolat (5), kultúrák keveredése (5), periférián élők (5), kultúra (4), a gyarmatosítás brutális (kihasználás)(3), gyarmatosítás (3), kreatív iparágak (3), vallás (3), afrikai rabszolgák (2), ingatlanpiaci spekulációk (2), inklúzió (digitális stb.) (2), lokalitás (2), innováció (1), kreatív gazdaság (1), magánbefektetők (1), nemzetközi tudásátadás (know-how) (1), őslakosok (1), start upok (1), szoftverfejlesztés (1), technológiai fejlesztés (1), történelem (1), újratelepítés (1), új vállalkozás (1)
Élhető város (41)	gyalogos közlekedés (4), köztér mint találkozások színhelye (4), Parque Ibirapuera (4), biciklis kultúra (3), autómentesség (2), közbiztonság (2), életminőség (2), infrastruktúra (2), lakhatás (2), lakosság igényeinek kielégítése (2), tömegközlekedés (2), kerékpárutak (1), biztonságos kerület-este gyalog (1), éjszakai város szeminárium (1), zöld környezet hiánya (1), gerillakertészet (1), kertek (1), keskeny járdák (1), közösségi kertek (1), közterületek minősége (1), Parque da Rua Augusta (1), túl sok autó (1), veszélyes a belváros éjjel (1)
Intézmények (37)	Red Bull Station (4), Sala São Paulo (4), SESC (Pompéia) (3), A Cidade Precisa de Você (2), British Council (2), Casa Redonda (2), FabLab Livre (2), Museu Afro-Brasileiro (2), Vila Itororó (2), Choque Cultural (1), Fablab Garagem (1), Goethe Intézet (1), középületek (könyvtár, színház) (1), Magazine Luisa (1), makerspace (1), MASP (1), MobilLab(1), Museu da Pessoa (1), Városi Színház felújítása (1), Praça das Artes (1), Projeto Imargem (1), São Paulo könyvtár-korábban börtön (1), Tomie Ohtake (1)
Köztéri művészet (33)	graffiti/street art (12), köztérfoglalás (3), köztéri intervenciók (3), graffiti séták (2), köztéri művészet (2), köztéri szobrok (2), Diego Aliados fotográfus (1), Envio muralista (1), Pedro Alvares Cabral szobra (1), public art (1), szponzoráció (street art) (1)
Kormányzati szempontok (27)	közpolitikák (8), átmeneti időszak - önkormányzati választások (4), örökségvédelem (3), központilag szervezett intervenciók hiánya (2), aktív állampolgárság projekt (1), beleavatkozás (1), Cidade Limpa (1), demokratizáció (technológiai) (1), dialógus (1), egyetemek támogatásának megvonása (1), felülről lefelé (top-down) (1), graffiti betiltása (1), Lei Rouanet (1), politikai krízis (1)
Luzofón világ (23)	nincs kapcsolat a portugál világgal (4), Fernando Pessoa (2), munkaerő áramlása (pl. Angola) (2), viccek (2), a luzofón identitás nem létezik (1), Angolával kapcsolat (1), Brazília izolált (1), brazil-portugál kapcsolat (1), brazil nagyvállalatok működése volt afrikai gyarmatokon (1), Buraka som Sistema (1), ellenszenv Portugáliával szemben (1), immateriális előnyök (1), irodalom (1), kellemes érzés (1), legnagyobb portugálul beszélő ország (1), lemezkiadás Afrikában (1), Mozambikkal kapcsolat (1)

Kulturális és művészeti események (18)	Afro-Transcendence Festival (3), Virada Cultural (3), karnevál (2), kulturális programok széles választéka (2), afrikai vallási ünnepek (1), Biennálé (1), Escola a Cidade, Cidade a Escola (1), kulturális események (1), Maker Festival (1), nemzeti kisebbségek fesztiválja (török, olasz, bolíviai) (1), Pimp my carroça (1), Semana Maker (1)
Turisztikai szempontok (7)	turizmus növekedése (3), kereskedelmi turizmus (2), művészeti érték (1), új típusú turizmus (1)

Forrás: saját gyűjtés alapján saját szerkesztés (2019)

Annak érdekében, hogy egyértelműbbé váljon, melyek a leghangsúlyosabb elemek, két módszert alkalmaztunk. Az elsónél (lásd 16. táblázat) az egyes kategóriákon belül csoportosítottuk az elemeket. Ahol kettő vagy több kód rendezhető össze, egy csoportot alkotnak. Ezek alapján az urbanisztika és építészet kategórián belül a következő csoportosítások alakultak ki: közterületek (23,68%), városfejlődés (21,05%), város imázs (17,11%), városrészek (18,42%), belváros (14,47%), kreatív helyszínek (3,95%). Az összes említett intézményi példánál az állami, illetve a magánkézben lévő kulturális intézmények alkotta kódok adják a legnagyobb csoportokat (mindkettő 28,95 %). Ezt követik az épületek új funkcióval (26,32%), a mozgalmak (18,42%), a makerspace (13,16%) és a külföldi állam kulturális intézete (7,89%) csoportok. A köztéri művészet kategóriában a graffiti/street art-hoz (48,48%) és a köztéri művészethez (36,36%) kapcsolódó fogalmak csoportosíthatók. A kulturális és művészeti eseményeknél szereplő említések az utcai fesztiválokhoz (33,33%) és az afrikai hagyományokhoz (22,22%) kapcsolódnak. Az élhető város kategóriába a közlekedés (39,02%), életminőség (29,27%), zöld környezet (21,95%), biztonság (9,76%) csoportok kerültek. A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők kategória elemei a gyarmatosítás (31,25%), gazdaság (31,25%), kultúra (25%), demográfiai tényezők (16,25%) csoportokba oszthatók. A São Paulo-i identitás kategóriába tartozó elemek csoportosítása összetettebb az előzőeknél. A legtöbb elemet magába foglaló csoportosítás a más kultúrák hatása (31,95%). Ezen belül kiemelendő a portugál (13,61%) és az afrikai hatás (8,28%). Ezt követik a São Paulo-i sajátosság (13,61%), művészetek (11,24%), nagyvárosi tényezők (11,24%), alulról felfelé (10,65%), bűnözés (7,69%) csoportok. A luzofón világ kategóriában az identitás (52,17%), külkapcsolatok (30,43%), művészet (17,39%) fogalmaira épült csoportok születtek. A kormányzati szempontok kategóriában a törvénykezést érintő elemeket lehet csoportosítani (44,44%). A turisztikai szempontok kategória elemeit nem

lehetett csoportosítani.

16. táblázat: A São Paulo-ban készült interjúk alapján a kódlemek csoportosítása kategória, kategórián belül hangsúlyos kódok, kategórián belüli említések közvetlen tartalmakkal (darabszám), kategórián belül kódcsoport aránya (%), kódcsoport elemei szerint.

Kategória	Kategórián belül hangsúlyos kódok csoportosítása	Kategórián belüli említések közvetlen tartalmakkal (darabszám)	Kategórián belül kódcsoport aránya (%)	Kódcsoport elemei
Urbanisztika és építészet	közterületek	18	23.68%	Avenida 23 de Maio, Minhocão, Baixo Augusta, Faria Lima, Largo da Batata, Vale de Anhangabaú, Avenida Paulista, Largo da Roche, Praça Roosevelt
	városfejlődés	16	21.05%	belvárosból a periféria felé, dzsentrifikáció, gettósodás, favela, szennyvízcsatorna hiánya, vízellátás kérdése, városiasodás, fejlődés, városközpont és periféria, városméret
	városrészek	14	18.42%	Briga, Cracolândia, Grajaú, Jardins, Pinheiros, Vila Madalena, Mooca, Tiradentes
	városimázs	13	17.11%	urbanisztika, városszépítés, építészet, városimázs
	belváros	11	14.47%	a belváros mindenkié, belváros kiüresedése, belváros, lakatlan épületek a belvárosban, történelmi épületek, reurbanizációs folyamat
	kreatív helyszínek	3	3.95%	épületek új funkcióval, kreatív szigetek, kreatív városok

Intézmények	magán kulturális intézmény	11	28.95%	Choque Cultural, Vila Itororó, Red Bull Station, SESC (Pompeia), Tomie Ohtake
	állami kulturális intézmény	11	28.95%	középületek (könyvtár, színház), Központi Könyvtár felújítása, MASP, Museu Afro-Brasileiro, Városi Színház felújítása, Praça das Artes, Sala São Paulo, São Paulo könyvtár- korábban börtön
	épületek új funkcióval	10	26.32%	Vila Itororó, Red Bull Station, São Paulo könyvtár-korábban börtön, SESC Pompeia
	mozgalom	7	18.42%	A Cidade Precisa de Você, Casa Redonda, Magazine Luisa, Museu da Pessoa, Projeto Imargem,
	makerspace (közösségi alkotóműhely)	5	13.16%	FabLabLivre, FabLab Garagem, makerspace, MobilLab
	külföldi állam kulturális intézete	3	7.89%	British Council, Goethe Intézet
Köztéri művészet	graffiti/street art	16	48.48%	Enivo (muralista), graffiti séták, graffiti/street art, szponzoráció (street art)
	köztéri művészet	12	36.36%	köztérfoglalás, köztéri intervenciók, köztéri szobrok, Pedro Alvares Cabral szobra, public art
Kulturális és művészeti események	utcai fesztivál	6	33.33%	karnevál, Virada Cultural, Pimp my carroça
	afrikai hagyomány	4	22.22%	afrikai vallási ünnepek, Afro-Transcendence Festival

Élhető város	közlekedés	16	39.02%	autómentesség, biciklis kultúra, kerékpárutak, gyalogos közlekedés, infrastruktúra, keskeny járdák, tömegközlekedés, túl sok autó, közlekedés
	életminőség	12	29.27%	éjszakai város szeminárium, életminőség, közterületek minősége, köztér mint találkozások helyszíne, lakhatás, lakosság igényének kielégítése
	zöld környezet	9	21.95%	zöld környezet hiánya, gerillakertészet, kertek, közösségi kertek, Parque da Rua Augusta, Parque Ibirapuera
	biztonság	4	9.76%	biztonságos kerület-este gyalog, közbiztonság, veszélyes a belváros éjjel,
Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők	gyarmatosítás	15	31.25%	a gyarmatosítás brutális (kihasználás), afrikai kapcsolat, afrikai rabszolgák, gyarmatosítás, őslakosok, történelem
	gazdaság	15	31.25%	ingatlanpiaci spekulációk és beruházások, inklúzió (digitális), innováció, kreatív gazdaság, kreatív iparágak, magánbefektetők, nemzetközi tudásátadás (know-how), start upok, szoftverfejlesztés, technológiai fejlesztés, új vállalkozás
	kultúra	12	25.00%	kultúra, kultúrák keveredése, vallás
	demográfia	8	16.67%	lokalitás, periférián élők, túlnépesedés

São Paulo identitás	más kultúrák hatása	54	31.95%	afrikai vallás (pl. candomblé), afrikai megjelenés (ruha, hajviselet), afrikai kulturális hatás, bevándorlás, francia kulturális és gazdasági hatás, japán hatás, USA kulturális és gazdasági hatás, olasz hatás, diverzitás, kulturális sokk, migráció (szakértők be- és kivándorlása), nyitott emberek, nevek (közterületek, városok, személyek), nyelvi örökség, portugál hatás, portugál nyelv, portugál nyelvű irodalom, portugál felmenők, portugál örökség, portugál útlevél, Portugáliáról szóló hírek, nevek (közterületek, városok, személyek), katolikus egyház, gasztronómiailag színes
	portugál hatás	23	13.61%	portugál hatás, portugál nyelv, portugál nyelvű irodalom, portugál felmenők, portugál örökség, portugál útlevél, Portugáliáról szóló hírek, nevek (közterületek, városok, személyek), nyelvi örökség, katolikus egyház
	afrikai hatás	14	8.28%	afrikai vallás (pl. candomblé), afrikai megjelenés (ruha, hajviselet), afrikai kulturális hatás,
	SP sajátosság	23	13.61%	gambiarra (kerülő megoldás) emberek, erős energiájú város, kreatív emberek, kulturális központ, gazdasági központ, megdöbbentő, mesztic, rögtönzés, sarau, szegénység, túléléshez kreativitás, a várost létrehozó Bandeirantes

				katonák, Lina Bo Bardi építész
	művészetek	19	11.24%	énekek, funk zene, gengszter rap, zene, művészet, szabad alkotás, vizuális költészet (poszterek, funzine kiadványok), képzelőerő, Hip Hop közösség, tánc, tettováló művészet
	nagyvárosi tényezők	19	11.24%	anonimitás megőrzése, magánszféra védelme (sötétített üveg, térfigyelők, örök, falak, kerítések), hálózatépítés, ellentmondásos viszony a várossal, energiák, gördeszkázás, gyors tempó, ideiglenesség, kaotikus, láthatatlanság, munka, pénzcsinálás, sietség, sokszínűség, stressz, szabadság, tartozás valahova-sehova, lehetőségek tárháza
	alulról felfelé építkező kezdeményezések	18	10.65%	aktivizmus, mozgalmisság, forradalom, kis közösségek (kollektívák stb.), kollektív térképészet, közösség, ellenállás, kollaboráció, önszerveződés, periférián élők kultúrája, térfoglalás,
	bűnözés	13	7.69%	autólopás, drogok, félelem, erőszak, városi kreativitás mint bűnözés, korrupció
Luzofón világ	identitás	12	52.17%	a luzofón identitás nem létezik, Brazília izolált, ellenszenv Portugáliával szemben, immateriális előnyök, kellemes érzés, legnagyobb portugálul beszélő ország, nincs kapcsolat a portugál világgal

	külkapcsolatok	7	30.43%	Angolával kapcsolat, brazil-portugál kapcsolat, brazil nagyvállalatok működése volt afrikai gyarmatokon, lemezkiadás Afrikában, Mozambikkal kapcsolat, munkaerő áramlása (pl. Angolába)
	művészet	4	17.39%	Buraka som Sistema zenekar, Fernando Pessoa, irodalom
Kormányzati szempontok	törvénykezés	12	44.44%	Cidade Limpa törvény, egyetemek támogatásának megvonása, graffitik betiltása, közpolitikák, Lei Rouanet törvény

Forrás: saját gyűjtés alapján saját szerkesztés (2019)

A leghangsúlyosabb elemek bemutatására alkalmazott másik módszernél a leggyakoribb kódokat külön-külön gyűjtöttük össze és rangsoroltuk (lásd 17. táblázat).

17. táblázat: A São Paulo-ban készült interjúk alapján a leggyakrabban előforduló kódok csökkenő sorrendben helyezés, kód, gyakoriság (említés darabszám) szerint

A leggyakrabban előforduló kódok csökkenő sorrendben		
Helyezés	Kód	Gyakoriság (említés darabszám)
1	graffiti/street art	12
2	portugál nyelv, közpolitikák	8
3	afrikai kulturális hatás	7
4	afrikai vallás (pl. candomblé), erőszak, művészet, építészet	6
5	gambiarra (kerülő, helyettesítő megoldás), oktatás, portugál hatás, afrikai kapcsolat, kultúrák keveredése, periférián élők	5

6	gyalogos közlekedés, köztér mint találkozások helyszíne, Parque Ibirapuera, aktivizmus és mozgalmiság, gasztronómiailag színes, kreatív emberek, átmeneti időszak - önkormányzati választások, Red Bull Station, Sala São Paulo, nincs kapcsolat a portugál világgal, kultúra, belváros, Largo da Batata, Minhocão, Avenida Paulista, urbanisztika	4
7	biciklis kultúra, bevándorlás, kis közösségek (kollektívák stb.), ellenállás, korrupció, szabad alkotás, örökségvédelem, köztér foglалás, köztéri intervenciók, Afro-Transcendence Festival, Virada Cultural, SESC (Pompeia), a gyarmatosítás brutális (kihasználás), gyarmatosítás, kreatív iparágak, vallás, turizmus növekedése, Cracolândia, városiasodás	3
8	autómentesség, közbiztonság, életminőség, infrastruktúra, lakhatás, lakosság igényének kielégítése, tömegközlekedés, katolikus egyház, francia kulturális és gazdasági hatás, USA kulturális és gazdasági hatás, közösség, diverzitás, migráció (szakértők be- és kivándorlása), mesztic, nyitott emberek, vizuális költészet (poszterek stb.), nyelvi örökség, rasszizmus, szegénység, tartozás valahova-sehova, graffiti séták, köztéri művészet, köztéri szobrok, karnevál, kulturális programok széles választéka, A Cidade Precisa de Você, British Council, Casa Redonda, FabLab Livre, Museu Afro-Brasileiro, Vila Itororó, Fernando Pessoa, munkaerő áramlása (pl. Angolába), viccek, afrikai rabszolgák, ingatlanpiaci spekulációk, inklúzió (digitális stb.), lokalitás, kereskedelmi turizmus, a belváros mindenkié, történelmi épületek, dzsentifikáció, gettósodás, Grajaú, Jardins, Vila Madalena, Tiradentes, favela, városimázs, városközpont és periféria	2

Forrás: saját gyűjtés alapján saját szerkesztés (2019)

Az interjúalanyok válaszai alapján a városi kreativitás meghatározását nyolc kategóriába sorolhatjuk. A kategóriák a következők:

- Urbanisztika és építészet (35);
- Identitás (28);
- Élhető város (21);
- Köztéri művészet (16);
- Intézmények (13);
- Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (10);

- Kulturális és művészeti események (7);
- Kormányzati szempontok (2);

Az urbanisztika és építészet kategóriába egyrészt olyan fogalmak, alkategóriák kerültek, amelyek önmagukban a városra és annak fejlődési folyamatára utalnak (15), mint az urbanisztika (4), városiasodás (3), építészet (2), városfejlődés folyamatai és ezekhez kapcsolódó példák. Ilyen a csatornázás és a vízellátás kérdése, amelyek kapcsán felmerül a brazil sajátosság, a favela (2), azaz a szegénynegyed, amelyek megjelenését és növekedését alapvetően meghatározza a tervezetlenség és spontán építkezés. CAMC hangsúlyozza, hogy a periférián és a belvárosi slumokban élőknek nagy igénye van az urbanizációra. AVC szerint a városi kreativitás minden olyan tevékenység, önkifejezés amely közterületen történik, szorosan kapcsolódik az építészethez és urbanisztikához. BR utal arra, hogy São Paulo urbanizációs folyamata nagyon nyers.

A kategórián belül alkategóriát alkotnak azok a konkrét fejlesztési példák (10) – Largo da Batata tér (4), a Minhocão felüljáró (3), az Avenida Paulista sugárút (2), Vale do Anhangabaú –, amelyeket a városvezetés döntésére, a civilek nyomására az autós forgalom részleges vagy teljes betiltásával visszaadtak közösségi térként a gyalogosoknak, a kerékpárosoknak, a helyieknek. Az Avenida Paulista-t vagy a Minhocão-t jellemzően vasárnaponként színes utcai forgatag lepi el zenészekkel, táncosokkal, kézművesekkel, ahol a helyiek élvezhetik a nyüzsgést (lásd 25. ábra). Ezekon a példákon keresztül is látható, hogy szoros az átfedés az élhető város kategóriával. LGA a 3,5 km hosszúságú Minhocão felüljárót hozza fel példaként. A felüljárón az autós közlekedés okozta zaj miatt a környéken lakók nem tudtak aludni, ezért betiltották a használatát este tíz és reggel 6 között és vasárnaponként. Ennek hatására 2014-ben civil aktivista csoportok elkezdtek mozgolódni, és közösségi találkozóhelyként használni a felüljárót az autósok számára tiltott órákban. Megjelentek a biciklisták, a színházi csoportok, cserepiacozók, karneválozók, és közkedvelt kikapcsolódási helyszínné vált a városlakók körében. Ennek hatására az önkormányzat 2016-ban úgy döntött, a New York-i High Line mintájára parkká alakítja át.

25. ábra: Kedvelt kikapcsolódási helyszín, agóra a vasárnaponként a forgalom elől lezárt Avenida Paulista sugárút.

Forrás: saját felvétel (2016)

Megjelenik a belvároshoz kapcsolódó alkategória (6). A megkérdezettek utalnak arra a folyamatra, aminek következtében a belváros kiüresedett. Számos lakatlan, de építészeti szempontból fontos, történelmi épületet találunk a belvárosban, amelyek idővel degradálódtak, hajléktalanok vették birtokba (veszélyforrást jelent, a média rendszeresen számol be tüzesetekről), ugyanakkor igény van a reurbanizációs folyamatra. CAMC szerint a belváros abban különbözik a város többi részétől, hogy nem egy kerület vagy szomszédság, hanem a városlakók (*paulistano*) területe. A reurbanizációs folyamat két típusát különbözteti meg: egyrészt a történelmi középületek felújítását (pl. színház, könyvtár felújítása) és a slum felszámolását. Az építészeti stílus szempontjából kiemeli, hogy São Paulo-ban csak az 1920-as évektől, a modern kortól datálódhatnak a történelmi épületek, ellentétben Rio de Janeiro, Bahia vagy Minas Gerais szövetségi államok koloniális építészetével. Alkategoriókat jelentenek a kerületek, szomszédságok (portugálul *bairro*), mint Jardins, Pinheiros, Vila Madalena kerületek, amelyek kreatív tartalommal bírnak (lásd 26. ábra).

26. ábra: Az indián tematikájú tárlat promotálására készült murál a SESC Pinheiros kulturális és rekreációs központ bejáratánál.

Forrás: saját felvétel (2016)

A városi kreativitásnak erős a lenyomata a város polgárainak identitásában (28). Itt leghangsúlyosabban az az alulról felfelé (bottom-up) építkezés jelenik meg (8) alkategóriaként, amelyet alkot az aktivizmus és mozgalmiság (3), a kis közösségek, például kollektív kooperációja (2) és a forradalmiság, a közösség. Konkrét példa a kollektív térképészet használata a mikroközösségek problémáinak feltárására. BR hangsúlyozza a városi aktivizmus szerepét, azokat az alulról jövő kezdeményezéseket, amelyek a közterületek használatával foglalkoznak. FV számára a városi kreativitás egy organikusan fejlődő komplex mozgalom, amely a alulról felfelé szerveződve városlakók igényeiből, szükségleteiből táplálkozik, szoros kapcsolatban van a politikai és gazdasági trendekkel.

Az erőszakos kultúra (2) és a fogyasztói társadalom is rányomja bélyegét a városi kreativitásra, amely kiegészítendő olyan nagyvárosi sajátosságokkal, mint a magánszféra védelmének fizikálisan látható szimbólumai (sötétített üveg, térfigyelők, örök, falak, kerítések). A nagyvárosi létehez olyan pozitív jelenségek is társulnak, mint a hálózatépítés. A nagyvárosiasság teszi lehetővé a művészeti szabadság megélését. Ennek eleme a képzelőerő, hogy a helyiek sajátos kreativitása, amelyhez a *gambiarra* szó csatolható. Jelentése kerülő megoldás, egyfajta rögtönzés, amely utal a favela-kban lakók életvitelére, ahol a nélkülözés miatt számos kreatív megoldást kénytelenek kitalálni talált tárgyakkól (pl. szatellit-antenna fémtálcából). További

példák az erős vizuális költészet (értsd posztterek, funzine kiadványok)(2), és a hip-hop zenei közösség. Brazília szempontjából egyedi jellemző a bevándorlási hullámok hatása, amelyek egyfajta kulturális sokk-ként hatottak. Ennek köszönhetően a városra jellemző diverzitás és nyitott emberek. Példaként említik az afrikai kulturális hatást. Oktatás szempontjából megemlítik azt az új típusú oktatási környezetet, amely egyedivé teszi a városi kreativitást.

Az identitáshoz szorosan kapcsolódik a történelmi, társadalmi, kulturális tényezők kategória. Megjelenik egyrészt a gyarmatosítás, a történelmi tényezők és azok hatásai a kultúrára, amelyek a különböző kultúrák keveredését eredményezték (3). Említik a túlnépesedést, a periférián élőket, az őslakosokat, a lokalitást. Továbbá szóba kerülnek az ingatlanpiaci spekulációk és beruházások. BR hangsúlyozza, hogy Brazília gyarmatosítása etnikailag nagyon vegyes társadalmat hozott létre. A portugálok emberi erőforrást nem sajnálva tették magukévá az országot, amely eredményezte az európaiak, az Afrikából származó feketét, az őslakosok együttélését, egymás közti házasodását. A város urbanisztikai fejlődése pedig nincs felkészülve az extrém mértékű népsűrűsége.

A városi kreativitás az élhető város szempontjából jelenti a lakosok igényeinek kielégítését. Jelenti egyrészt a személygépkocsik helyett a kerékpáros és a gyalogos kultúra támogatását (5) a kerékpárutak számának és a járdák minőségének fejlesztésével. Továbbá az infrastruktúra és tömegközlekedés fejlesztését (2). Közlekedés szempontjából LGo hangsúlyozza, hogy a várost alapvetően nem embereknek, hanem autóknak tervezték. Ugyanakkor az utóbbi években egyre erősebb a kerékpáros kultúra térnyerése, amelyre példa a bővülő kerékpárutak rendszere. LS szerint ezek a fejlesztések annak köszönhetőek, hogy a biciklis szerveződések kiállnak, látványos és tömeges tekeréssel adnak hangot az igényeiknek. Lényeges a közbiztonság kérdése (3), hogy például a belvárosban veszélyt jelent este gyalogosan közlekedni. Az éjszakai város szemináriumon azokra a kérdésekre keresték a választ, amelyek naplemente után jelentkeznek – pl. éjszakai tömegközlekedés, biztonság. BR szerint a városnak rengeteg olyan pontja van, mely sötétedés után veszélyes helyszínnek számít, ezért éjjel izoláltak, és teljesen más a hangulatuk, mint napközben.

Az életminőség része a zöld környezet iránti igény, amiből a beépítések miatt egyre kevesebb van a városban. Ugyanakkor a foghíjtelkeken nagy kultusza van a közösségi kerteknek valamint

a gerilla kertészkedésnek (lásd 27. ábra). A városi kertek, parkok igyekeznek kielégíteni a lakosok rekreációs igényét. A város legnagyobb egybefüggő zöld területe a Parque Ibirapuera. A közterületek minősége is az élhető város szempontjait jelenítik meg, amelyben a köztér, mint találkozások helyszíne jelenik meg (2). Az életminőség kategórián belül meg kell említeni a lakhatás kérdését.

27. ábra: A gerillakertészet és a köztéri művészet egyvelege Vila Madalena városrészben a közterek minőségére, az élhető városi hangulatra hívja fel a figyelmet.

Forrás: saját felvétel (2016)

A városi kreativitás jelentős részben jelent köztéri művészeti formákat (lásd 28. ábra). Legtöbbször (4) a graffitit/ street artot említették a megkérdezettek, továbbá a köztéri művészeti intervenciókat (2), a köztér foglalatást, public artot, és a hagyományosabb köztéri szobrokat. Előbbiekre példaként említik Diego Aliados utcafotós és Enivo street art művészt, utóbbira a Braziliát felfedező Pedro Alvares Cabral szobrát. A graffiti művész AKR szerint városi kreativitás az, mikor szabadon alkothat és fedezhet fel a városban. Kiemeli, hogy São Paulo a street art és graffiti fővárosa. Számos világhíres street art művész származik innen (Os Gemeos, Kobra). LS szerint a street art szebbé teszi az amúgy nem túl esztétikus várost, így a város lakók napjai is szebbé válnak.

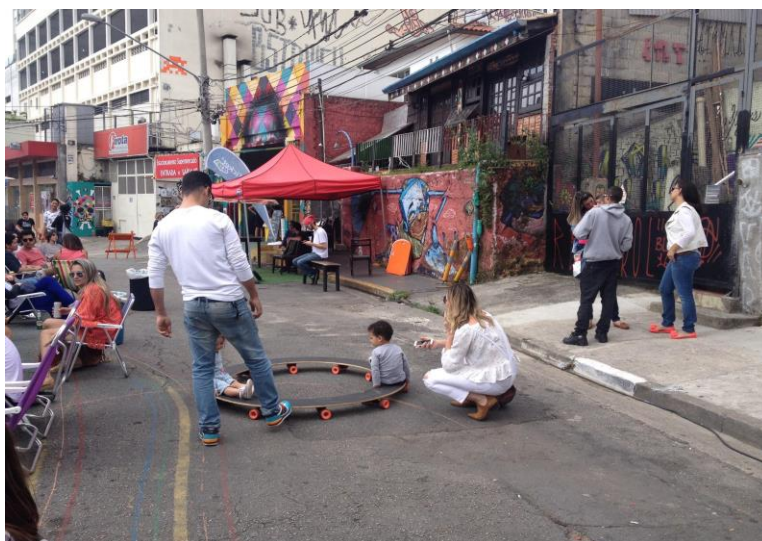
28. ábra: Köztéri művészet Vila Madalena városrészben.

Forrás: saját felvétel (2016)

Az intézmények kategóriába olyan helyszínek kerültek, amelyek fontos kulturális-művészeti missziót látnak el. Ezeknek egy része állami kulturális közintézmény (3) – felújított Központi Könyvtár, felújított Városi Színház, Museu Afro-Brasil. Jóval meghatározóbbak a város életében a magánkézben lévő kulturális és kreatív központok (5), mint a Casa Redonda vagy a Red Bull Station kreatív központok, a Choque Cultural művészeti galéria (lásd 29. a, b ábra), a SESC (Pompeia) vagy a Vila Itororó (lásd 30. a, b ábra) kulturális és művészeti központok. Ezen túl meg kell említeni az intézményesült aktivista szerveződések, mozgalmakat, mint az A Cidade precisa de você nevű (2) mozgalom, amelynek legnagyobb sikere a Largo da Batata téren közösségi összejövetelek szervezése, vagy a Projeto Imargem, amely művészeti eszközökkel, érzékenyítő foglalkozásokkal segíti a periférián élőket. Továbbá a FabLab közösségi alkotóműhelyek intézménye (2) (FabLab SP Livre, FabLab Garagem) is kiemelendő a városi kreativitás szempontjából, amelyek mind állami, mind magánkézben lévő high-tech műhelyeket jelentenek.

29. a, b ábra: Színes utcai élet a Choque Cultural galéria előtt, Vila Madalena városrészben.

Forrás: saját felvétel (2016)

30. a, b ábra: A Vila Itororó kívül és belül.

Forrás: saját felvétel (2016)

A kulturális és művészeti események a városi kreativitás szempontjából a Virada Cultural (2) nevű belvárosi utcai fesztivál, az Afro-Transcendence Festival, a Biennálé, az Escola a cidade, cidade a escola edukációs program, a karnevál, a Semana Maker bütykölős fesztivál. BR az Escola a cidade, cidade a escola című edukációs program kapcsán kiemeli, hogy a program a városi élet szimulációja. A program célja rávilágítani arra, hogy az iskolának nem az egyedüli feladata a szakértők kinevelése, hanem hogy motivált polgárok lakják a várost. Bármilyen helyzet képezhet oktatási helyzetet. Fontos szempont az iskola térbelisége, hogy melyik kerületben, szomszédságban található, milyen útvonalakon érhető el. CAMC célja a Virada Cultural városi utcai fesztivál létrehozásával annak a hagyománynak a megteremtése São Paulóban, hogy a lakosok használják a közterületeket, mint találkozási pontokat. Példaként Rio de Janeiro-t említi, ahol az emberek a strandon találkoznak. A Virada Cultural ideje alatt 24 óra leforgásában számos kulturális, szórakozási lehetőség várja a látogatókat a belvárosban. A fesztivál ingyenes, ahogy ezen a napon a tömegközlekedés. Így a periférián élőknek is lehetőségük van eljutni a belvárosba. A közösségi utcai életre egy másik példa a karnevál. LGa hozzáteszi, 2014-ben történt először, hogy számos, nagyjából 200 szerveződés állt össze és vonult fel az utcán, ami azóta referenciává vált. A karnevál sikerét látva 2015-ben az önkormányzat átvette a szervezést, így vesztett a bájából, a spontaneitásából.

Kormányzati szempontok között említik az örökségvédelmet és a közpolitikákat. FV hangsúlyozza, hogy a 2016-os önkormányzati választásokkal, Fernando Haddad polgármester távozásával egy ígéretes négy év zárul le, amely nagyfokú szabadságot adott a lakosoknak a köztérhasználat terén (pl. graffitik legalizálása, kerékpárutak fejlesztése).

Arra a kérdésre, hogy a politikai döntéshozók, a São Paulo-i városvezetés miként képes befolyásolni a városi kreativitást, a legtöbbször a kormányzati szempontokat (18) emelték ki. A megkérdezettek utaltak a közpolitikák jelentőségére (5) és a 2016-ban lezajlott önkormányzati választásokra, amely átmeneti időszakot jelent (4). Említik a Cidade Limpa törvényt, amely bevezetésével nagyobb teret kaptak a graffiti és street art alkotások (lásd 31. a, b ábra) és a Lei Rouanet törvényt. A megkérdezettek megemlítik a dialógus fontosságát a várost irányítók és a lakosok között, az aktív állampolgári szerepvállalást, a demokratizációt (technológiai), a felülről lefelé (top-down) irányuló folyamatokat (lásd említett törvények hatásai), az örökségvédelmet, mint önkormányzati hatáskört. Negatívumként jelenik meg a központilag szervezett intervenciók hiánya. AKR kitér a 2016-ban leköszönő polgármester, Fernando Haddad személyére, aki fontos alakjává vált a városi művészet (urban art) támogatásának, miután festékszóróval a kezében graffitizett. AKR szerint a városvezetés feladata lenne a graffiti/street art alkotások finanszírozása. Ennek híján az alkotók a magán gazdasági szereplők szponzorációjára támaszkodnak.

31. a, b ábra: Ayrton Senna brazil autóversenyzőt ábrázoló street art murál, Kobra alkotása. Utcai graffiti, alkotó ismeretlen

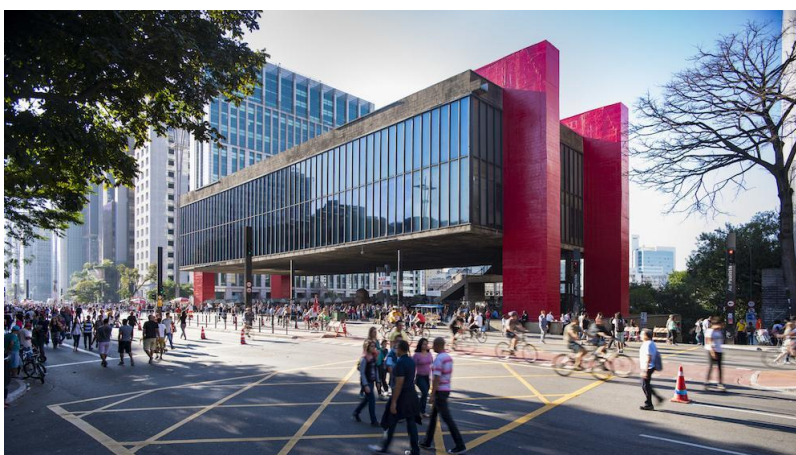
Forrás: saját felvétel (2016)

Az átfogó kormányzati szerepvállalást követően az identitást alkotó szempontokat (11) emelték ki az interjúalanyok. Ide olyan fogalmakat soroltak, mint a közösség és a közösségek fejlesztésének támogatása, a szabadság és szabad alkotás fontossága, az önszerveződés és ellenállás. Ugyanakkor megemlítik az erőszakot és a korrupciót. Megemlítik Lina Bo Bardi, olasz származású építész alakját és munkáit, amelyek São Paulo jellegzetességeinek számítanak (MASP, Teatro Oficina, SESC Pompeia).

Intézmények szintjén (7) az önkormányzat és városi kreativitás kapcsolatában számos olyan kulturális intézményt vagy szerveződést említenek, amelyek nagymértékben hozzájárulnak a város kreatív dinamikájához, és részben vagy egészben, közvetve vagy közvetlenül önkormányzati finanszírozásúak. Ilyen a Casa Redonda, a slum régióban működő szervezet, a FabLab Livre közösségi alkotóhely rendszere, a MASP múzeum (lásd 32. és 33. ábra), a Museu Afro-Brasileira múzeum, a MobilLab közösségi alkotóhely, a Museu da Pessoa virtuális múzeum, a Vila Itororó kulturális helyszín.

AVC hangsúlyozza, hogy az önkormányzati kézben lévő FabLab Livre közösségi alkotóhely lényege a digitális inklúzió megteremtése, hiszen itt bárki használhatja a technológiát anélkül, hogy fizetnie kellene érte.

32. ábra: A brazil építészet egyben São Paulo szimbolikus épülete a Lina Bo Bardi által tervezett MASP múzeum.

Forrás: Eduardo Ortega, <http://codylee.co/2017/08/museu-de-arte-de-sao-paulo/>

33. ábra: A MASP bejáratánál pihenő hajléktalanok. A városra jellemző kettősség, a társadalmi egyenlőtlenség a város ikonikus helyén is jelen van.

Forrás: saját felvétel (2016)

Urbanisztika és építészet szempontjából (6) egyrészt a belváros és annak demokratizációjára jellemző példákat említettek (a belváros mindenkié), mint a Praça Roosevelt vagy a Largo da Roche terek, amelyek átépítés után kedvelt találkozási helyé váltak. Városrészekre példa a Baixo Augusta, vagy a súlyos drogproblémákkal küzdők városnegyede, a Cracolândia. Ez utóbbiban a Casa Redonda nevű önkormányzati kezdeményezés keretében közösségi kerteket hoztak létre, hogy így segítsenek a súlyosan függőknek – mondja LS.

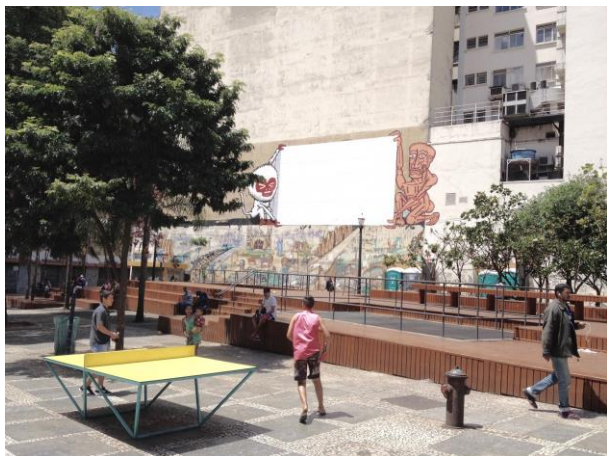
A kormányzati szerepvállalásra az élhető város szempontjából (4) megemlítik a kerékpáros kultúrát, a közösségi kerteket, a közterületet, mint találkozási helyszínét (lásd 34. a,b ábra), és a Parque da Rua Augusta közparkot.

Köztéri művészet szempontjából (4) olyan művészeti formákat említene, mint a graffiti/street art (3) és a köztérfoglalás.

Kulturális és művészeti eseményeknél (4) megemlítik az önkormányzat által életre hívott kulturális eseményeket, a karnevál és a Virada Cultural utcafesztivált. Továbbá a Pimp my carroça nevű kezdeményezés, amely a városban tevékeny szemétygyűjtő lomásokra (*catadores*) hívja fel a figyelmet.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők kategóriában (3) említik a digitális inklúzió megteremtését, a magánbefektetők bevonását és a periférián élők körülményeinek javítását, mint kormányzati feladatokat.

34. a, b ábra: Élénk közösségi életnek, kikapcsolódásnak (sportolás, vetítés) helyet adó közterületek a belvárosban.

Forrás: saját felvétel (2016)

Arra a kérdésre, hogy a kreativitás milyen hatással van a gazdaságra, turizmusra, nemzetközi kapcsolatokra, a megkérdezettek legtöbbször az urbanisztika és építészet (11) és a történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (11) kategóriáit említik.

Az urbanisztika és építészet kategóriában a városi kreativitás gazdaságra gyakorolt hatásának vetülete megtalálható a történelmi épületekben, a dzsentrifikációs folyamatban és a gazdag Jardins kerület fejlődésében. A városi kreativitás turizmusra gyakorolt hatásakor kiemelik a bevásárlóközpontok szerepét – ez a város imázsának kommunikációjában is megjelenik a *São Paulo: Cidade do mundo* (Observatório de Turismo e Eventos da SPTuris, 2017) turisztikai beszámolóban –, a dzsentrifikációt, melyre példa a kávézóiról, bárjairól, klubjairól, művészeti galériáiról nevezetes és kedvelt Vila Madalena városrész, és a városimázst. Nemzetközi kapcsolatok és kreativitás viszonyában említik a Cracolândia városrészt (2), a Minhocão felüljárót és a városimázst.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők kategóriában a legtöbb említés (10) a városi kreativitás gazdaságra gyakorolt hatására érkezett. Ide tartoznak az ingatlanpiaci spekulációk és beruházások, az inklúzió (digitális stb.), a kreatív gazdaság és a kreatív iparágak (2), a start-upok, a szoftverfejlesztés, a technológiai fejlesztés. Ugyanakkor fontos szempont a lokalitás és a periférián élők igényeinek kielégítése. Nemzetközi kapcsolatok szempontjából említik a nemzetközi tudásátadást (know-how) és az új vállalkozás létrejöttét.

Élhető város (7) szempontjából arra a kérdésre, miként befolyásolja a városi kreativitás a gazdaságot, megemlítik a kerékpáros kultúra terjedését, a gyalogos közlekedést, az infrastruktúra kérdését, és hogy éjjel veszélyes a belvárosban lenni. A turizmus szempontjából szintén említik a gyalogos közlekedést, a közbiztonságot és az életminőséget. LS szerint a városi kreativitásnak fontos szerepe van városlakók életminőségének javításában, a turizmus növekedésében, amely ebben az esetben nem a São Paulora jellemző kereskedelmi turizmusra korlátozódik. Kiemeli, hogy sok esetben a kulturális látványosságok rejtve maradnak, mert a látogatók nem érzik magukat biztonságban a városban, így csak beszállnak a taxiba, nincs ahhoz kedvük, hogy sétáljanak és felfedezzék a várost.

Turisztikai szempontok kategóriában (7) a gazdaságra gyakorolt hatás alatt a turizmus növekedését emelték ki. A városi kreativitás turizmusra gyakorolt relációjában utaltak a turizmus növekedésére (2), a meghatározó kereskedelmi turizmus erősségére (2), és hogy a művészeti érték hozzáadásával új típusú turizmus jöhet létre. ONM a kereskedelmi célú turizmus kapcsán megjegyzi, hogy a turizmusnak ez a legmeghatározóbb formája São Paulóban, ahol minden hétre jut egy expo vagy vásár, kongresszus. Ellentétben Rio de Janeiro-val, ahol a hagyományos vakációs turizmus a meghatározó.

Intézmények szempontjából a városi kreativitás gazdasági súlyáról beszélhetünk a Magazine Luisa esetében, amely egy, a szegény réteg igényeit kielégítő bolthálózat. Nemzetközi kapcsolatok tekintetében említik a British Council (2) tevékenységét – amelynek köszönhetően számos, São Paulo kreatív iparát vizsgáló tanulmányt hívtak életre –, a Goethe Intézetet és a Sala São Paulo-t (2). LGo a Sala São Paulo kapcsán megjegyzi azt a visszásságot, hogy a csodálatos koncertterem a legrosszabb hírű Cracolândia kerületben épült a londoni Tate Modern példájára.

Azzal a különbséggel, hogy míg utóbbi reflektál a kerületre, addig előbbinek semmilyen kapcsolata nincs a közvetlen környezetével.

Identitás (4) szempontjából említendő, hogy a város méreténél fogva az anonimitást meg lehet őrizni. Gazdaságára jellemző a korrupció, ugyanakkor fontosak az oktatási kérdések. Turisztikailag szempont, hogy a város gasztronómiailag színes.

Kormányzati szempontok (2) között gazdasági értelemben a közpolitikákat és a politikai krízist említik.

Köztéri művészet szempontjából a válaszok alapján a graffiti sétáknak (2) van turisztikai vonzerejük.

Arra a kérdésre, hogy a helyiek miként azonosítják magukat a várossal, mit jelent számukra São Paulo-inak lenni, a legtöbbször az identitás kategóriába tartozó elemeket említik (39). Három válaszadó is kiemeli a művészet szerepét. Emellett olyan fogalmak kapnak helyet, mint a diverzitás, sokszínűség, etnikai keveredés (mesztic), nyitott emberek, túléléshez kreativitás, oktatás, művészeti kurátorság, zene, lehetőségek tárháza, megdöbbentő. A valahova tartozás élményét ketten említik, ami mellett olyan jelzők is helyet kapnak – ideiglenesség, kaotikusság, kapitalizmus, pénzcsinálás, munka, ellentmondásos viszony a várossal, láthatatlanság, gyors tempo, sietség, stressz, nomád életstílus – amelyek bármelyik nagyvároshoz köthetőek. Ugyanakkor több válaszadó is a bűnözésben, az erőszakos kultúrában látja a város egyik sajátosságát, olyan fogalmakat említve, mint autólopás, drogok, erőszak, félelem, halál. RR szerint városi kreativitásra jellemző, hogy olyan formákban manifesztálódik, amelyek a bűnözéshez köthetőek (graffiti, gördeszkázás). Elhangzik még a város központi (gazdasági és kulturális) szerepe Brazília és Dél-Amerika viszonyában. BR saját magával azonosítja São Paulo-t: mesztic, tele tetoválással, aki művészeti kurátor. Ugyanakkor PP a maga életstílusában látja mindazt, ami a város: tudatosan étkezik, művészeti munkája miatt szűk körökkel, kollektívákkal érintkezik, gyalog vagy tömegközlekedéssel jár, szeret kivonulni a belvárosból a város peremére. AVC számára a város a nomád, átmeneti életet jelenti. LS számára pedig az ad otthonos, biztonságos érzést, hogy jól ismeri a szomszédságot, ahol lakik. ONM utal arra, hogy az 1950-60-as években a város szlogenje volt, hogy São Paulo megállíthatatlan, ami utal a gyors

ütemű ipari fejlődésre, a gazdagságra, és hogy a lehetőségek városa.

Az identitás megjelenik az urbanisztika és építészet (9) kategóriában. Egyrészt olyan fogalmakkal, melyek a város fejlődését, annak irányát írják le. Ezek a belváros, a belvárosból a periféria felé történő haladás, a gettósodás, a városméret. Másrészt helyszínek, kerületek kerültek ide. A Faria Lima tér, vagy az Avenida Paulista sugárút, Grajaú és Tiradentes városrészek, vagy az olasz gyökerű bevándorlókról híres Mooca kerület.

Élhető város (5) kategóriában a megkérdezettek hangsúlyozták az autómentességet, amely jelenti egyrészt a gyalogos másrészt a tömegközlekedést. Szempont még a biztonság, ONM olyan városrészt választott otthonának, ahol sötétedés után is biztonságosan lehet gyalogosan közlekedni. A Parque Ibirapuera park tökéletes helyszín a sétára, biciklizésre, görkorcsolyázásra.

Az intézmények (2), amelyek jól kifejezik a São Paulo-i identitást, a São Paulo könyvtár, ami korábban börtönként működött, és a Sala São Paulo koncertterem, amely önmagában ellentmondásos, hiszen a legveszélyesebb slum kellős közepén épült.

Köztéri művészet (2) szempontjából a graffiti/street art (2) alkotások azok, amik jellemzőek São Paulo-ra. Meg kell említeni egy egészen különleges graffiti-típust, a pixação-t (lásd 35. ábra), amely kizárólag Brazíliában van jelen, többnyire São Paulo-ban és Rio de Janeiro-ban, és alkotása bűncselekménynek számít (JUAREZ, B. 2016).

35. ábra: São Paulo szimbolikája a pixação különleges graffiti, előtérben a fekete-fehér geometrikus alakzatú térkövel (portugál stílusú csempe továbbgondolása) borított járda.

Forrás: saját felvétel (2016)

Továbbá a kulturális és művészeti események kategóriában említik a kulturális programok széles választékát. A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők közül pedig a kultúrát általában.

Arra a kérdésre, hogy miként van jelen a kreativitás a São Paulo-i kultúrában, hagyományokban, az interjúalanyok legtöbbször (9) az identitás kategória elemeit említik. Ezt követi a köztéri művészet (7) és az urbanisztika és építészet kategória (5). Identitás szempontjából a kreativitás leginkább a művészetekben (2) és az afrikai eredetű hatásokban van jelen (3), mint a vallás (pl. candomblé), megjelenés (öltözködés, hajviselet), kultúra. A kreativitás jelen van a város energiájában, az ellenkultúrában, a szabad alkotás lehetőségében, a kreatív emberek jelenlétében, de még a korrupcióban is. LS szerint São Paulo nem nevezhető

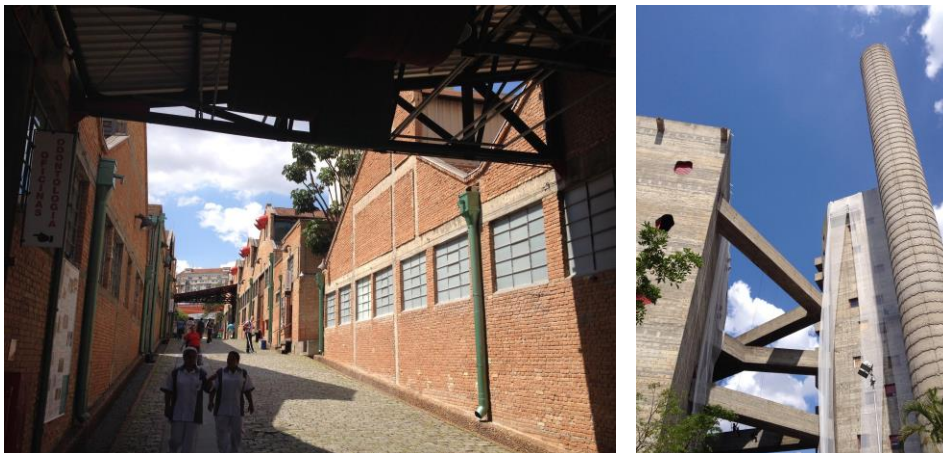
kreatív városnak, mert ugyan jelen vannak benne a kreatív osztály tagjai, de a közterületeken, az utcán nem lehetnek kreatívak. Mert ami a városban történik, az minden az önkormányzat kezében van, a kreatívoknak nincs beleszólása.

A kreativitás jelen van a köztéri művészetekben (7), úgy mint a köztéri művészeti formákban általánosságban (2), a graffiti/street art alkotásokban (2), a köztérfoglalásban, a köztéri intervenciókban, a street art projekteket finanszírozó szponzorációs folyamatokban. PP szerint legnagyobb pofon akkor érte a köztéri művészet formáit, mikor az önkormányzat elkezdte betiltani a graffitiket a 2016-os önkormányzati választások következtében, bűncselekménynek nyilvánítva a graffitizést.

A kreativitás és az urbanisztika és építészet viszonyában (5) említik a 10 km-es szakaszon graffitikkal borított Avenida 23 de Maio sugárutat, amelynek kapcsán LGa kiemeli, hogy ebben az esetben nem a művészeti érték, hanem a jelhagyás a fontos. Továbbá a vasárnaponként az autós forgalomtól lezárt Avenida Paulista sugárutat.

Intézmények szempontjából (4) a megkérdezettek kreatív helyszíneként emelték ki Praça das Artes kulturális központot, a Sala São Paulo koncerttermet, a SESC Pompeia kulturális és szórakozási helyszínt (lásd 36. a,b ábra), a Tomie Ohtake művészeti galériát.

36. a, b ábra: A világhírű brazil építész, Lina Bo Bardi által tervezett SESC Pompeia kulturális és rekreációs központ naponta több ezer látogatónak nyújt kikapcsolódási lehetőséget.

Forrás: saját felvétel (2016)

A kreatív helyszíneként hivatkoztak a Parque Ibirapuera parkra (2 hivatkozás, élhető város kategória).

Kulturális és művészeti események szempontjából az Afro-Transcendence Fesztivált nevezték kreatívnek.

Arra a kérdésre, hogy mit jelent a megkérdezettek számára, hogy vannak olyan országok amelyek azonos történelmi-kulturális hagyományokkal rendelkeznek, a legtöbbször (24) az identitás kategória elemeit említették. Ide tartoznak az egykori gyarmatosító, a portugál múltból fakadó hatást érintő fogalmak, úgy mint portugál nyelv (4), portugál hatás (4), portugál útlevél, portugál felmenők, nyelvi örökség, katolikus egyház. A gyarmatosítás folyamatához (rabszolgák) tartozik még az afrikai kulturális hatás (3) vagy az afrikai vallás (pl. candomblé). Ugyanakkor a bevándorlási hullámok (2) és a migráció (szakértők be- és kivándorlása) hatására számottevő a francia, japán, olasz kulturális és gazdasági hatás, továbbá az USA kulturális és gazdasági befolyása. Ez a közös múlt valaki számára kellemes érzést, míg másnak önfelfedezést jelent. LS a luzofón világhoz fűződő viszonyt nagyon törekenynek ítéli meg. Hozzáteszi, Brazília nagyon izolált. Ugyan szinte az összes náció fellelhető az országban, nagyfokú a kulturális keveredés, az ország kifelé nehezen kapcsolódik (pl. nem tekintik magukat latin-amerikainak), leszámítva Franciaország és az Egyesült Államok kulturális hatását, akik mindig is meghatározták a brazil politikát. Sajnálja, hogy az egykori afrikai portugál gyarmatokról keveset tud, nincsenek kulturális cserék. Portugáliával van némi kapcsolat a személyes történetek, a felmenők miatt, néhányuk rendelkezik portugál útlevéllel. LGa kitér a nyelvi kérdésre. Ellenállásnak számít, mikor a brazilok Portugáliába érkezve azt mondják, hogy brazilul beszélnek (tehát nem portugálul). Szerinte a Brazíliában beszélt portugál nyelv (nyelvjárások, szavak eredete stb.) is jól mintázza az ország történelmileg színes etnikumát. A São Paulo-i nyelvjárásra az olasz bevándorlók nyelve tett nagy hatást, míg Rio de Janeiro-ban a Portugáliában beszélt nyelvre hasonló nyelvjárást beszélnek. Dél-Brazíliában dallamosabb nyelvjárást beszélnek, itt jellemzően német és spanyol hatás érte a nyelvet. Úgy vélekedik, Brazíliában mindegy, hogy hányadik generációs bevándorlóról beszélünk, az emberek brazilnak tartják magukat. Ez nagymértékben befolyásolja az identitást. A brazilok számára a Portugáliában beszélt nyelv rendkívül formális és idejétmúlt. LGo is megemlíti, hogy annak ellenére, hogy Brazíliában rendkívül keveset tudnak Afrikáról, az ottani volt gyarmatokról,

érezhető az afrikai befolyás. Érdekes ugyanakkor, hogy nagyobb bevándorlási hullám az utóbbi időben nem fenyegette az országot. Utoljára a múlt század első felében érkezett nagyszámú japán és olasz, a világháborúk alatt és után zsidó.

Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők között említik (10) a gyarmatosítást (2), és annak brutalitását (2), gondolva itt az emberi tényezők és természeti javak kihasználására. Említik az afrikai kapcsolatokat (2) és az afrikából érkező rabszolgákat (2), továbbá a kultúrák keveredését (2), amelyek kapcsolódási szempontnak tekinthetők a hasonló kulturális-történelmi múlttal rendelkező országokat figyelembe véve. CAMC szerint a mai napig ez egy nehéz viszony a gyarmatosító és gyarmatosított között. Brazíliát a portugálok gyarmatosították, ahogy általuk lett az ország független. A kollektív emlékezetben a gyarmatosítók kegyetlensége él. Ugyanakkor sok brazil emigrál Portugáliába. ONM is úgy véli, a brazilok nem szívesen gondolnak vissza a portugál gyökerekre. Statisztikailag véve São Paulo a legnagyobb portugál város, hiszen egy városnak sincs nagyobb portugál nyelvű lakossága. Ugyanakkor São Paulo rendelkezik a legnépesebb számú japán kisebbséggel. São Paulo a bevándorlók városa, ez meghatározó az identitásában.

Luzofón világ kategóriában (7) hárman (LS, LGa, AVC) is kitérnek arra, hogy semmilyen kapcsolatot nem tartanak számon a portugál világgal. BR kitér Brazília izoláltságára, és hogy a luzofón világ nem egy olyan kapcsolódás, amelyre sokat gondolna, hiszen Brazília hatalmas és rengeteg náció hazája. FV említi, hogy évekkorábban Lula kormányzása alatt sok afrikai országgal kezdtek el kapcsolatot építeni, Angolával kiemelten, amely a munkaerő áramlásában is megmutatkozik. AVC rámutat arra, hogy a brazilok sokat élcelődnek a portugálokra, ami számos viccnek az alapja. Ugyanakkor kellemes érzésként írja le, mikor portugálokkal találkozik. FV szerint Brazíliát külföldön nem igen érzékelni, mert a brazilok önmagukkal, a saját belső történelmük felfedezésével vannak elfoglalva. A multikulturalizmus kapcsán FV kiemeli az általa vezetett Red Bull Station kreatív központot, amelynek célja a művészeti és kreatív tevékenységeken keresztül támogatni az önfelfedező folyamatot (lásd 37. a, b ábra).

37. a, b ábra: Az egykoron transzformátorház, mára kreatív központként működő Red Bull Station bejárata és hangulatos terasza.

Forrás: saját felvétel (2016)

Arra a kérdésre, hogy a luzofón területek közti kulturális hasonlóságokat hogyan tudják hasznosítani, az identitás kategória elemei kapták a legtöbb említést (10). Ide tartozik az afrikai vallások jelenléte (pl. candomblé) (2) és a portugál nyelv (2). Említik a nem luzofón területek, Franciaország és az Egyesült Államok kulturális és gazdasági befolyását (2). LGo felhívja a figyelmet, ez utóbbi az 1980-as évektől válik referenciává a fehér középosztály körében. Továbbá szóba jön a kis közösségek (kollektívák stb.) összetartó ereje, a kollaboráció, a Portugáliáról szóló hírek követése, a térfoglalás. LGa munkája során CPLP országok filmgyártóival kooperál, itt érzi a leginkább a közös beszélt nyelv, a portugál összetartó erejét, amely elősegíti a kulturális projektek létrejöttét.

Luzofón világ kategórián belül (5) FV az angolai gyökerekkel rendelkező portugál zenei együttes, a Buraka som Sistema példáját említi, akik a Red Bull Station stúdióját szokták használni lemezfelvételre, az albumaik Afrikában is megjelennek. Kitérnek még az immateriális előnyökre, az irodalomra, és hogy Brazília a legnagyobb portugálul beszélő ország.

Kulturális és művészeti események (3) között említik a kulturális programok színes választékát, konkrét példa az Afro-Transcendence Festival és a Maker Festival.

Intézményekre példa (3) a Red Bull Station (2) és a makerspace közösségi alkotóműhelyek rendszere. Ahogy arra már az előzőekben utaltunk, az afrikai vallás, az afrikai kapcsolatok jelenlétét pozitívan értékelik. A luzofón világ öröksége az építészetben keresztül is jelen van a városban.

Arra a kérdésre, hogy ha amennyiben beszélhetünk közös luzofón identitásról, az miben nyilvánul meg, a legtöbbször (17) az identitás kategóriába tartozó elemeket említik a megkérdezettek. A portugál nyelvre és irodalomra négy esetben, az átfogóbb portugál örökségre két esetben tesznek említést. A portugál mellett említésre kerül az afrikai kulturális hatás. A luzofón kulturális keveredés megjelenik a színes gasztronómiában (2), énekekben, táncformákban, az öltözködésben, a nevekben (közterületek, városok, személyek), az oktatásban, az etnikai kevertségben (mesztic), a katolikus egyház jelenlétében és a katolikus szentekről elnevezett helységnevekben. Megjelenik egy utalás a rasszizmusra is. ONM utal a tupi-guarani indián nyelv jelenlétére a helységek neveiben.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (6) kategóriában általánosságban említik a kultúrát (2) és a kultúrák keveredését, a különböző vallások jelenlétét (2) és az afrikai kapcsolatot.

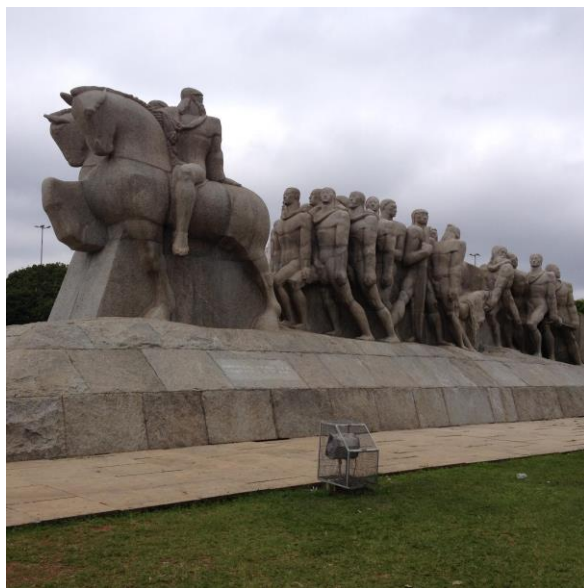
A luzofón világ kategóriánál (5) kitérnek arra, hogy a luzofón identitás nem létezik. Említésre kerül a brazil-portugál kapcsolat, az ellenszenv Portugáliával szemben, ami a hétköznapi életben viccekben realizálódik. Irodalmi utalásként felmerül Fernando Pessoa.

A luzofón identitás megtalálható az építészetben, de itt a gettósodás folyamata is előkerül (urbanisztika és építészet kategória.). Továbbá közös lehet a luzofón területek között a közterületek használata, amelyeket területi elhelyezkedéstől függetlenül találkozások helyszínékként használnak. Megjelenik a lakhatás kérdése (élhető város kategória) és az örökségvédelem (kormányzati szempont).

Arra a kérdésre, hogy a közös múlt és kulturális identitás miként van jelen a városi kreativitás gyakorlataiban, legtöbbször (12) az identitás kategória elemeit említik. Ezek között szerepelnek az afrikai eredetű spirituális vallások (candomblé, umbanda) (2), az afrikai kulturális hatás. Két esetben is hivatkoznak a *gambiarra* szó jelölte megoldásokra a mindennapi életben (2), amihez a rögtönzés és a szegénység fogalmai kapcsolhatók. A más luzofón

területekkel alkotott közös múlt jelen van az ételekben, a színes gasztronómiában. Továbbá az erőszakos kultúrában, a rasszizmusban, a hírekben. LGa megemlíti azt az afro-amerikai spirituális vallási csoportosulást, akik népviseletben vesznek részt a karneválon. Példaként hozza fel az afrikai spirituális valláshoz tartozó kegytárgyakat árusító üzleteket és a kegytárgyakat (pl. *orixá* szellemek), melyek helye az utcán van, nem egy zárt térben. Említésre kerülnek a bandeirantes-ok, a 17. században São Paulo-ban letelepedő portugál és egyéb etnikumú kincsvadászok, akiknek hatalmas szobrot állítottak a Parque Ibirapuera bejáratánál (lásd 38. ábra).

38. ábra: Az 1921-1954 között készült monumentális emlékmű a színes etnikumú kincsvadászoknak állít emléket (Victor Brecheret alkotása).

Forrás: saját felvétel (2016)

A luzofón világ kategória szempontjából (6) megemlítik az Angolával és Mozambikkal való kapcsolatot, ami jelenti a munkaerő odaáramlását és a brazil nagyvállalatok (pl. Petrobras, Vale do Rio Doce) működését a volt afrikai gyarmatokon. Szóba jön Fernando Pessoa személye és az, hogy nincs kapcsolat a portugál világgal.

Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők kategóriában (3) kitérnek a gyarmatosítás brutalitására, az afrikai kapcsolatokra, a periférián élőkre. AKR a favellák felbukkanását a gyarmatosítás brutális hatásaival köti össze.

A kulturális és művészeti ünnepek terén említik (2) az afrikai vallási ünnepeket és a nemzeti kisebbségek fesztiváljait (török, olasz, bolíviai stb.).

A kreativitás és a közös múlt jelen van az építészetben és a graffiti/street art alkotásokban. Ennek kapcsán AKR kiemeli, hogy a graffiti mindig is a szegénynegyedek sajátossága volt.

Az összes megkérdezett São Paulo-t kreatív városnak tartja (10-en nagyon kreatívnak, 1 válaszadó kevésbé). Indoklásul elsősorban az identitás egyes elemeire hivatkoztak (16).

Említésre kerül a gambiarra szó (2), ami mellé kerül a rögtönzés, az újrahasznosítás, a kreatív emberek (2). Az aktivizmus és mozgalmiság, ellenállás, oktatás említésekor szóba jön, hogy São Paulo erős energiájú város. Az erőszakos kultúra mellett olyan fogalmak jelennek meg, mint a rasszizmus és szegénység. Ehhez kapcsolódnak a szegénynegyedekből induló művészeti formák, mint a funk zene, a gengszter rap, vagy a *sarau* verselés. Megjelenik a migráció fogalma, ezen belül a szakértők be- és kivándorlása. AKR úgy fogalmaz, hogy minél szegényebb egy negyed, annál kreatívabbak a lakói, hiszen sok megoldást, innovációt a szűkösség miatt találnak ki. Megemlíti, hogy elsőként Braziliában használták a graffitik festésére falfestéket a festékszóró helyett, hiszen ez olcsóbb. LGa szerint a város extrém kreatív, mert rendkívül szétzilált, a kreativitás megjelenik az ellenállás kultúrájában. RR szerint a város nem annyira kreatív, mert az ipari kultúra ellehetetlenítette a tradicionális kultúrát. A fekete közösségek elnyomása a fehér felsőbbrendűség által, és a kapitalizmus jellemző a városra. PP is az újragondolás képességét, a szűkösséget látja a város lakóinak kreativitása mögött.

Urbanisztika és építészet kategóriában (5) megemlíti a belvárost, a kreatív szigetekként működő tereket és épületeket, az építészeti folyamatokat, a városközpont és periféria viszonyát, Tiradentes városrészt.

Kormányzati szempontoknál (3) említésre kerül az egyetemek támogatásának megvonása, a központilag szervezett intervenciók hiánya, a közpolitikák fontossága. LGo az utóbbi fogalomnál céloz arra, hogy a belváros problémáit nem sikerült megoldani.

Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (3) között szerepel az innováció, a kreatív iparágak, a periférián élők. Utóbbiak szűkösségből kénytelenek kreatív megoldásokat kitalálni.

Köztéri művészet szempontjából a köztéri szobrok és graffiti/street art alkotások mérvadóak.

Intézmények közül a SESC Pompeia-t említik, mint kreatív szigetet, ahol minden nap különböző programokkal várják a látogatókat.

ONM szerint kreativitás minden területen alkotója a városi életnek, legyen szó zenéről, kultúráról, művészetről, sportról, gazdaságról, gasztronómiáról, turizmusról.

7.3. A São Paulo-ban végzett kutatás eredményeinek összefoglalása

A São Paulo-ban készült interjúk során legtöbb említést (169) az identitás kódcsoporthoz tartozó elemek kapták. Ezen belül a legtöbb említést a más kultúrák hatása csoportba tartozó elemekre érkezett (31,95%), amelyen belül kiemelendő a portugál (13,61%) és az afrikai hatás (8,28%). Ebbe a csoportosításba tartoznak a legtöbb említést kapó elemek, úgy mint portugál nyelv (2. helyen), afrikai kulturális hatás (3. helyen), afrikai vallás (pl. candomblé) (4. helyen), portugál hatás és afrikai kapcsolat (5. helyen). A második legtöbbször említett kódcsoporthoz a São Paulo-i sajátosság (13,61%), amelybe az ötödik legtöbbször említett kódcsoporthoz tartozó elemek, a *gambiarra* vagy a mesztic fogalom és a kreatív emberek is tartoznak. A harmadik legtöbbször említett kódcsoporthoz a művészetek (11,24%) és a nagyvárosi tényezők (11,24%). Míg előbbibe olyan többször előforduló fogalmak tartoznak, mint a szabad alkotás, a vizuális költészet vagy a különböző zenei stílusok – pl. funk, rap –, utóbbiba olyanok, mint a valahova tartozás vagy a láthatatlanság érzése. Az alulról felfelé építkező kezdeményezések (10,65%) kódcsoporthoz tartoznak az olyan legtöbbször említett kódcsoporthoz, mint az aktivizmus és mozgalmiság, kis közösségek, periférián élők kultúrája, ellenállás. A bűnözés (7,69%) kódcsoporthoz tartozó erőszak vagy a korrupció fogalma a leggyakrabban említett kódcsoporthoz tartozó elemek között a negyedik és hetedik helyen van.

Urbanisztika és építészet (75) kategórián belül leggyakrabban a közterületek (23,68%) kódcsoporthoz tartozó elemekről említik, ahova a városi kreativitás szempontjából a jelentős utcák, terek tartoznak, úgy mint az Avenida Paulista, a Minhocão vagy a Largo da Batata (leggyakrabban előforduló kódcsoporthoz tartozó elemek listájának 6. helyén). Városfejlődés (21,05%) kódcsoporthoz tartozó elemekről az urbanizációhoz kötődő kódcsoporthoz tartozó elemek kerülnek, úgy mint gettósodás vagy dzsentifikáció. A városrészek (18,42%) kódcsoporthoz tartozó elemekről a városimázs (17,11%) kódcsoporthoz tartozó elemek követik említési gyakoriságban. Előbbire példa az ellentmondásos Cracolândia, továbbá Grajaú, Jardins, Tiradentes városrészek, és a kreatív atmoszférájáról elhíresült Vila Madalena, míg utóbbi közt szerepel az építészetre és urbanisztikára való utalás, amelyek a leggyakrabban említett kódcsoporthoz tartozó elemek között a negyedik, illetve a

hatodik helyen szerepelnek. A belváros (14,47%) kódcsoportha a belvárost érintő folyamatokhoz kapcsolódó kódok kerültek, mint lakatlan vagy történelmi épületek. Ezt követi a kreatív helyszínek (3,95%) csoportja.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (48) kategórián belül egyenlő arányban említették (31,25%) a gyarmatosítás és a gazdaság kódcsoportokat. Míg előbbiben olyan fogalmak szerepelnek a legtöbbször említett kódok között, mint az afrikai kapcsolat, rabszolgák, a gyarmatosítás, addig utóbbinál megjelennek a kreatív iparágak, ingatlanpiaci spekulációk, vagy a digitális inklúzió. A kultúra (25%) kódcsoportha tartozó mindhárom elem – kultúra, kultúrák keveredése, vallás – megjelenik a leggyakrabban említett kódok között. Demográfiai tényezők (16,25%) közül a periférián élők és a lokalitás kódokat említik a legtöbbször.

Az élhető város (41) kategórián belül a közlekedés kódcsoportha tartozó elemeket említik a legtöbbször (39,02%), úgy mint gyalogos közlekedés vagy kerékpáros kultúra, továbbá autómentesség és tömegközlekedés elemek tartoznak a leggyakrabban említett kódok közé. Kategórián belül a második leggyakrabban említett kódcsoportha az életminőség (29,27%), ezen belül a legtöbbször említett kódok között szerepel a köztér mint találkozások helyszíne (6. helyen a legtöbbször említett kódok között), a lakhatás és a lakosság igényeinek kielégítése (8. helyen). Kategórián belül a harmadik legtöbbször említett kódcsoportha a zöld környezet (21,95%), erre példa a Parque Ibirapuera (6. helyen a legtöbbször említett kódok között). A biztonság kódcsoportha (9,76%) elemei közül a közbiztonság szerepel a leggyakrabban említett kódok listáján.

Az intézmények (37) kategórián belül az állami, illetve a magánkézben lévő kulturális intézmények alkotta kódok adják a legnagyobb csoportokat (mindkettő 28,95 %). Ezek közül a leggyakrabban előforduló kódok listáján szerepel a Red Bull Station és a Sala São Paulo (6. helyen), továbbá a SESC (Pompeia) (7. helyen), a Museu Afro-Brasileiro és a Vila Itororó (8. helyen). Ezek közül számos tartozik az épületek új funkcióval (26,32%) kódcsoportha (pl. SESC Pompeia, Vila Itororó, Red Bull Station). A mozgalmak (18,42%) kódcsoportha leggyakrabban előforduló elemei között szerepel az A Cidade Precisa de Você és a Casa Redonda, míg a makerspace (13,16%) kódcsoportha FabLab Livre eleme a leggyakrabban előforduló kódok nyolcadik helyén szerepel. A kategórián belül 7,89 százalékot kitevő külföldi állam kulturális intézete csopor British Council eleme szintén a nyolcadik helyen szerepel a leggyakrabban előforduló kódok táblázatában.

A köztéri művészet (33) kategórián belül két nagy csoportot különböztethetünk meg: a graffiti/street art-hoz tartozó elemeket (48,48%) – melynek graffiti/street art eleme a leggyakrabban előforduló kód — és az egyéb köztéri művészetek — köztéri intervenciók, köztérfoglalás, köztéri szobrok — alkotta elemek csoportját (36,36%).

Kormányzati szempontok (27) kategóriában a törvénykezést érintő elemeket lehetett csoportosítani (44,44%). Az ehhez tartozó közpolitikák kódcsoport a leggyakrabban előforduló kódok között a második helyen szerepel.

Luzofón világ (23) kategórián belül identitás (52,17%), külkapcsolatok (30,43%), művészet (17,39%) tematikájú kódokat lehetett csoportosítani. A leggyakoribb kódok között szerepel a nincs kapcsolat a portugál világgal (6. helyen) és Fernando Pessoa (8. helyen).

A kulturális és művészeti események (18) többnyire az utcai fesztiválokhoz (33,33%) és az afrikai hagyományokhoz (22,22%) kapcsolódnak. Ezek közül a leggyakrabban előforduló kódok között szerepel az Afro-Transcendence Festival és a Virada Cultural (7. helyen), a karnevál (8. helyen).

A turisztikai szempontok (7) kategória elemeit nem lehet csoportosítani, ugyanakkor a turizmus növekedése és a kereskedelmi turizmus kódok a leggyakrabban előforduló kódok listájának hetedik, illetve nyolcadik helyén szerepelnek.

A kérdésekre adott válaszok alapján a következő megállapítások tehetők:

A városi kreativitás megjelenik urbanisztikában és építészetben (35), identításban (28), az élehető város elemeiben (21), köztéri művészetben (16), intézményekben (13), a történelmi, társadalmi, kulturális tényezők elemeiben (10), a kulturális és művészeti eseményekben (7), a kormányzati szempontokban (2). A kategóriák között szoros az átfedés.

São Paulo kreatív város a megkérdezettek szerint. A városi kreativitás minden olyan tevékenység, önkifejezés amely közterületen történik, szorosan kapcsolódik az építészethez és urbanisztikához (AVC). A városi kreativitást erősen befolyásolja az urbanizációs folyamat, amely kapcsán felmerül a brazil sajátosság, a favela, azaz a szegénynegyed, amely megjelenését és növekedését alapvetően meghatározza a tervezetlenség és spontán építkezés. A *gambiarra* szó jelöl minden olyan kreatív megoldást használati tárgyakra, amelyek rögtönzött előállításuk nélkülözéséből fakad. A szegénynegyedek előbukkanása összefügg a túlnépesedés kérdésével, területileg egyaránt érint periférián lévő és belvárosi slumokat, amelyeket számos esetben

kulturális és kreatív tevékenységet végző intézményekkel, fesztiválokkal igyekeznek vonzóvá tenni. A revitalizációs folyamatra példa a Cracolândia negyedben épült Sala São Paulo koncertterem, vagy a belvárost érintő Virada Cultural fesztivál a Vale do Anhangabaú környékén. Számos lakatlan, de építészeti szempontból fontos, történelmi épületet találunk a belvárosban, amelyek idővel degradálódtak. A belváros reurbanizációs folyamatát lassítja a közbiztonság alacsony minősége, az erőszakos kultúra, amely általános jelenség a városban. Ennek következménye a magánszféra magas fokú védelme – pl. drótkerítés – amely jelentősen befolyásolja a városképet. A város életében meghatározóak az alulról felfelé (bottom-up) építkező mozgalmak, amelyek nyomást gyakorolva a városvezetésre alakítják a városképet. Ennek folyományaként civilek nyomására az autós forgalom részleges vagy teljes betiltásával visszaadtak köztereket a lakóknak, az élhetőbb városért a kerékpáros és gyalogos forgalom javára, lehetőséget biztosítva a találkozásra és élénk utcai életre (Largo da Batata tér, Minhocão felüljáró, Avenida Paulista sugárút), a zöld környezet kialakítására (pl. gerillakertek). Az élénk utcai, éjszakai élet jellemző a város kreatív tartalommal bíró negyedeire, mint Jardins, Pinheiros, Vila Madalena. Élénk utcai élet szempontjából kiemelendő a karnevál hagyományának újraráradása vagy a Virada Cultural utcai fesztivál. Fontos rekreációs helyszín a Parque Ibirapuera park. A város kreativitását befolyásolják a bevándorlási hullámok, a különböző kultúrák keveredése, amelynek köszönhetően a városra jellemző a diverzitás és a nyitott emberek. Ez a diverzitás az építészetben is megjelenik (pl. Liberdade városrész – japán stílus) vagy a közterületek, városrészek elnevezésében (pl. őslakos indián nevek – Itaim Bibi vagy Tatuapé városrészek, Tamanduateí és Anhangabaú folyók). A köztéri művészetnek, a street art-nak a városkép alakításában, szépítésében, a szabadon alkotásban és a város felfedezésében van szerepe. Példa a 10 km-es szakaszon graffitikkal borított Avenida 23 de Maio sugárút. Meghatározóak a magánkézben lévő kulturális és kreatív intézmények, mozgalmak, amelyek nem csak tevékenységüknél fogva alakítják a város életét, hanem építészeti szempontból is meghatározóak, rehabilitált helyszínen működnek (Vila Itororó, Red Bull Station, SESC Pompeia). Önkormányzati fenntartású intézmények közül a klasszikus értelemben vett kulturális intézményeken túl – színház, könyvtár, múzeum – a FabLab SP Livre közösségi alkotóműhelyek szerepe kiemelkedő. A mozgalmak, köztéri művészetek és fesztiválok térnyerésében, a lakosok igényeinek kielégítésében jelentős szerep jut az önkormányzatnak, hogy felkarolja-e a kezdeményezéseket, eszközöl-e fejlesztéseket (pl. közterek felújítása, kerékpárutak

fejlesztése). A 2006-ban bevezetett Cidade Limpa törvény bevezetésének célja megtisztítani a várost a vizuálisan szennyező kültéri reklámoktól, így teret adva a graffiti és street art alkotásoknak. A Lei Rouanet törvény a kulturális szereplőknek teszi lehetővé, hogy a gazdasági szereplőktől pénzügyi támogatást kapjanak. Ugyanakkor megjelenik a központilag szervezett intervenciók hiánya. A város kreatív felvirágoztatásában jelentős szerep jutott a 2016-ban leköszönő polgármester, Fernando Haddad-nak, aki szimbólumává vált a városi művészet, az élhető város támogatásának. Haddad leköszönése után az új vezetés elkezdte betiltani a graffitiket.

A városi kreativitás gazdaságra és turizmusra gyakorolt hatásának vetülete megtalálható a történelmi épületekben, ingatlanpiaci spekulációkban és beruházásokban, a dzsentifikációs folyamatban (pl. Vila Madalena negyed), a kreatív iparágakban és kreatív gazdaságban (pl. szoftverfejlesztés, technológiai fejlesztés, start up-ok), az infrastruktúra fejlesztésében (kerékpárutak, tömegközlekedés, járdák minőségének javítása), az életminőség javításában. Ugyanakkor São Paulo alapvetően a kereskedelmi turizmusról híres, amely relációban a bevásárlóközpontok szerepe kiemelkedő. A kreativitás nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatására példa a városban működő külföldi állami intézmények (British Council, Goethe Intézet).

A városról alkotott kreatív városimázs alakításában meghatározó a város útfüggősége, a történelmi-gyarmati múlt, és megaváros jellege. Elsősorban a diverzitás, a sokszínűség, az etnikai kevertség a meghatározó, melyben nagy szerep jut a művészetnek és a kulturális programok széles választékának. A kreativitás jelen van a város energiájában, az ellenkultúrában, a szabad alkotás lehetőségében, a kreatív emberek jelenlétében. Ez megjelenik a köztérfoglalásokban, köztéri intervenciókban. A városról alkotott kép kialakításában kiemelkedő a szerepe a város gyorsan fejlődő megacity jellegének (bűnözés, anonimitás, gyors tempo, lehetőségek, korrupció stb.) valamint a street art alkotásoknak, különös tekintettel a pixação műfajára. Ugyanakkor erős a kötődés az afrikai gyökerekhez (vallásban, ünnepekben, öltözködésben, fesztiválokban mint az Afro-Transcendence Fesztivál) és a különböző nemzetek kulturális szokásainak felelevenítéséhez.

A luzofón identitás meghatározója alapvetően a portugál nyelv, az irodalom, a gasztronómia, de ide tartoznak még a portugál gyarmatosítás velejárói – portugál hatás, portugál felmenők, nyelvi

örökség, katolikus egyház –, továbbá a gyarmatosítás hatására a rabszolgakereskedelmen keresztül az afrikai kulturális hatás (pl. a candomblé vagy az umbanda vallások). Ugyanakkor az egyéb országok kulturális és gazdasági befolyása – USA, Franciaország – miatt a portugál nyelvű országokkal laza a kapcsolat, a közös nyelv ellenére nem beszélhetünk kulturális közelségről. Brazília izolált és befelé, az önfelfedezés felé fordult. Ezt igazolja az egyre erősödő trend az indián vagy az afrikai kultúrák felfedezésére (pl. Afro-Transcendence Festival). A Brazíliában beszélt portugál nyelv (nyelvjárások, szavak eredete stb.) is jól mintázza az ország történelmileg színes etnikumát. A Portugáliához való viszony kettős: Brazíliát a portugálok gyarmatosították, ahogy általuk lett az ország független. A kollektív emlékezetben a gyarmatosítók kegyetlensége él. Ugyanakkor sok brazil emigrál Portugáliába. A megkérdezettek kitérnek arra, hogy a Portugáliában beszélt nyelv formális és idejétmúlt.

A luzofón világ öröksége az építészetben keresztül is jelen van a városban (koloniális épületek). Közös pont lehet a luzofón területek között a közterületek használata, amelyeket területi elhelyezkedéstől függetlenül találkozások helyszínékként használnak. São Paulo a bevándorlók városa, ez meghatározó az identitásában. De nem szabad elfeledni, hogy Brazília a legnagyobb portugálul beszélő ország. A luzofón identitás a városi kreativitás gyakorlataiban is jelen van, az afrikai eredetű spirituális vallásokban (candomblé, umbanda), az afrikai kulturális hatásban, a szegénységhez kapcsolódó *gambiarra* szó jelölte mindennapi rögtönző megoldásokban, a színes gasztronómiában. Angolával és Mozambikkal gazdaságilag szorosabb a kapcsolat, ami jelenti a munkaerő odaáramlását és a brazil nagyvállalatok (pl. Petrobras, Vale do Rio Doce) működését a volt afrikai gyarmatokon. A kreativitás és a közös múlt jelen van a graffiti/street art alkotásokban, amelyek mindig is a szegénynegyedek sajátossága volt.

8. Kreativitás a brit korona ékkövének árnyékában – Panjim és Margao, Goa, India

A fejezet a Goában (Panjim és Margao városok) végzett kutatást és annak eredményeit mutatja be és foglalja össze. A goai kreatív gazdaság sajátosságainak áttekintése után a kutatás módszertana, a kutatási eredmények ismertetése és összefoglalása következik.

8.1. A kreatív gazdaság helyzete Goában

Mind Panjim, mind Margao esetében meghatározó, hogy indiai viszonylatban is kis városokról beszélünk. A 2011-es népszámlálás alapján Goa összlakossága 1 458 545 fő (<https://www.census2011.co.in/census/state/goa.html>), ebből Panjim lakossága agglomerációval 114 759 fő, Margao lakossága 106 484 (<https://www.census2011.co.in/urbanagglomeration.php>). Panjim (vagy más néven Panaji) Goa szövetségi államnak a fővárosa, Észak-Goa közigazgatási központja. A város a Mandovi-folyó torkolatánál helyezkedik el, az Arab-tenger partján. Margao (más néven Madagav) Panjim után a második legnagyobb település Goában, a szövetségi állam kereskedelmi központja, Dél-Goa közigazgatási központja. A város 8 km-re helyezkedik el az Arab-tenger partjától, folyója a Sal. Ahogy a Parvatibai Chowgule Főiskola igazgatója fogalmaz, ezeken a településeken nem igazán beszélhetünk a városiasodásról, a technológiák magas fokú alkalmazásáról, inkább a vidékies jelleg és a város keveredéséről. Ebből az okból kifolyólag az ökoszisztéma jól fenntartott. Egy másik interjúalany, a 91springboard közösségi iroda munkatársának meglátásai is ezzel a kisvárosias jelleggel hozhatók összefüggésbe. Szerinte India többi részével összehasonlítva – pl. Bangalore és Mumbai, előbbiben az IT-szektor, utóbbiban a pénzügyi szektor van előtérben – Goában több tér marad a kreativitásnak. Ez meglátszik a kulturális fesztiválok és események sokaságán. Ugyanakkor ezek többnyire Panjimban történnek, Margao ilyen szempontból viszonylag eseménytelen. A Goai Kormányzat létrehozta Panjim városára az úgynevezett Imagine Panaji Smart City Development Limited (IPSCDL) *smart city* koncepciót, mely a fejlesztések alapját jelenti (imaginepanaji.com).

Goa India legkisebb állama, 1961. december 19-e óta India része. A szubkontinensnyi méretű ország dél-nyugati részén található az Arab-tenger partján. A 3 702 négyzetkilométer nagyságú Goa az egy főre jutó GDP alapján az ország leggazdagabb és legfejlettebb állama (WILHELM Z.

2011). Tagállami státuszát 1987. május 30-án nyerte el (WILHELM Z. 2015). A terület közigazgatási szempontból Észak-és Dél- Goára oszlik. Közigazgatásban, törvénykezésben, fejlettségben, kultúrájában is sok esetben eltér az ország többi területétől. Köszönhető ez annak, hogy 1510 és 1961 között a Portugál Birodalom részét képezte. A portugál uralom jelentős hatással bírt az állam fejlődésére és az ott élők identitására (SZILÁGYI I., MURÁNYI K. 2018). Goa 1510-ben lett a Portugál Gyarmatbirodalom része és fontos láncszeme, miután Afonso de Albuquerque tengernagy meghódította a területet. Az anyaország innen nem csak a többi, Portugál Indiát képező gyarmatait felügyelte (Goa, Damão, Diu, Dadra és Nagar Haveli), hanem az egyes afrikai (Mozambik) és dél-kelet ázsiai területeit is (Makaó, Timor). Goa fontos részét képezte a Birodalom kereskedelmi útvonalának. 1750-re a terület kulcsfontosságú gazdasági szerepre tett szert (SZILÁGYI I. 2015).

1947. augusztus 15-én a deklarálták a brit indiai területek függetlenségét, amely a francia és portugál fennhatóság alá tartozó területekre nem vonatkozott. Ugyan az 1950. február 20-án kelt *Aide Memoire*-ban kinyilvánítják az igényt az indiai földön lévő portugál területekre, ez a törekvés Salazar és az általa életre hívott diktatórikus rendszer, az Estado Novo (Új Állam) érdekeibe ütközik. Egészen 1961. december 19-ig a több, mint két millió négyzetkilométernyi területet magában foglaló Portugál Gyarmatbirodalom érintetlen maradt. Ekkor az Indiai Köztársaság csapatai elfoglalták az úgynevezett Portugál India területét (RAMANI, S.Y. 2008). Ez az esemény kihatott a többi portugál kézben lévő, elsősorban afrikai gyarmati területekre, ahol függetlenségi harcok robbantak ki, melyeknek az 1974-es „szegfűs forradalom” vetett véget, az anyaországban pedig a diktatórikus berendezkedés végét jelentette (SARAIVA, J.H. 2000).

A portugál uralom első és legfontosabb hatása, hogy megkezdődött az ott élő népek katolikus hitre térítése, amelyben nagy szerepet játszott az Ógoában található Bom Jesus Bazilikában (lásd 39. ábra) eltemetett Xavéri Szent Ferenc és az Európa számos pontjáról érkező misszionárius (LARSEN, K. 1998).

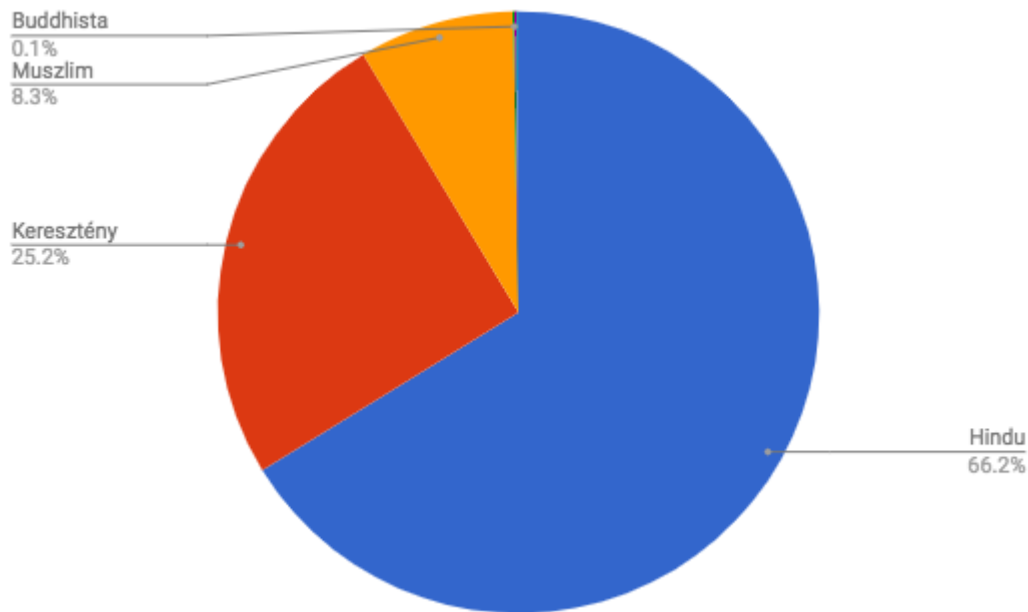
39. ábra: Az UNESCO világörökség részét képező Bom Jesus Bazilika Ógoában.

Forrás: saját felvétel (2018)

Közvetlenül Goa elfoglalása után Albuquerque megparancsolta a katonáknak, hogy helyi nőt vegyenek feleségül, így elősegítve a kereszténység térnyerését. Már a kezdetekben számos megkülönböztetést használtak a katolikusok és az egyéb vallásúak között (például az öltözködés terén a nyugatiasabb ruházat). Ugyanakkor a hinduk keresztény hitre való térése nem feltétlenül jelentette, hogy a mindennapokban is keresztény módjára élnek. Számos hindu szokást megtartottak, például az étkezésben (nem fogyasztanak sertés- vagy marhahúst). A portugálok a brit, francia vagy holland megszállókkal ellentétben már a kezdetekkor eltörölték a *satit* (férjük halála után az asszonyok a férj testének elégetésekor önmagukat is feláldozzák a tűzben) arra hivatkozva, hogy az a nyugati szemlélettel ellentétben túlságosan kegyetlen eljárás (RODRIGUES, M.L.B.C. 2010). A mai napig is jelentős a keresztény hívők aránya a területen. Goa népességének vallási megoszlását a 2. diagram szemlélteti.

2. diagram: Vallási megoszlás Goában (2011).

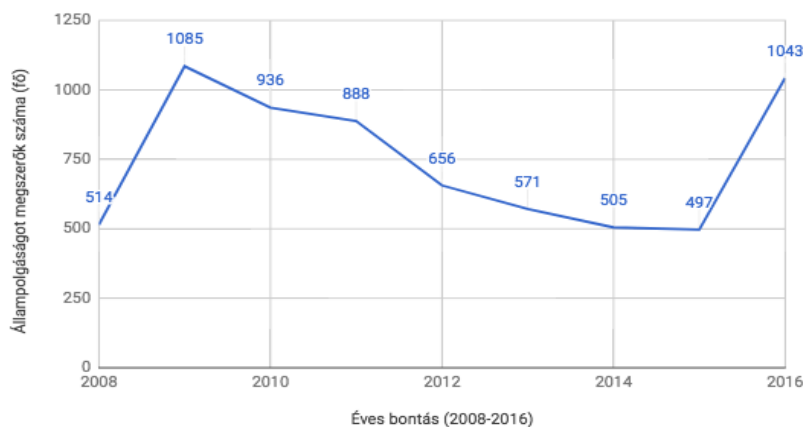
Forrás: a 2011-es census (Office of the Registrar General & Census Commissioner, India Ministry of Home Affairs, Government of India) alapján saját szerkesztés (2018)

A portugál gyarmatosítás számos egyéb, a mindennapokat érintő területen is érezteti a hatását (GRACIAS, F.S. 1997). Ilyen például a nyelv (számos portugál jövevényszó máig is használatos a helyi konkani nyelvben), az építészet (az indo-portugál stílusú házak Goa jellegzetességei), a jog (a házasságban a két felet a javak egyenlő módon illetik meg), a gasztronómia (például a goai asztal része az indiai lapos kenyér, a chapati mellett a pão, azaz a portugál kenyér), a nyugatias öltözködés és gondolkodás, az oktatás, a zene (a gyarmatosítók által meghonosított zenei oktatásra a mai napig is nagy hangsúlyt fektetnek, rengeteg zenész kerül ki Goából, gondoljunk csak a Bollywoodban híressé vált Sebastian D'Souza-ra), az életmód (csak hogy a sziesztát említsük) stb. India többi területéhez képest sokkal nyitottabb a társadalom, toleránsabb, ami egyrészt gyarmati örökség, és a vallások békés egymás mellett éléséből következik.

Goa nem tartozik a portugálul beszélő területek közé, és a CPLP szervezetében sincs hivatalos státusza, de a vonatkozó portugál törvényeknek köszönhetően részben bekapcsolódik a 4. fejezetben tárgyalt luzofón migrációs rendszerbe. Az 1981. október 3-án hatályba lépett 37.

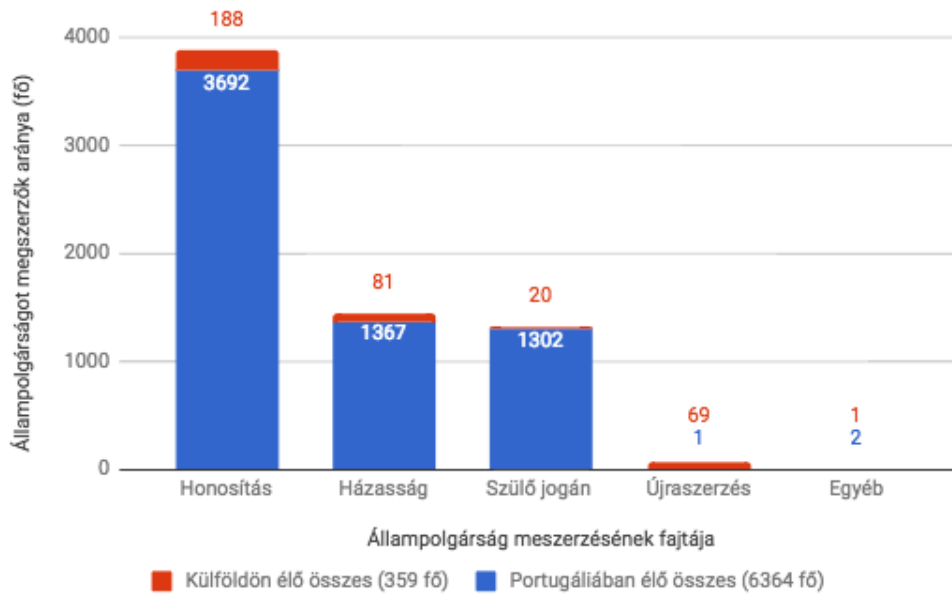
törvény alapján mindenkinek joga van a portugál állampolgárságra, aki 1961. december 19. előtt született valamely indiai portugál területen (Goa, Daman, Diu, Dadra, Nagar Haveli), vagy a felmenői ott születtek, ha a házastárs portugál stb. (MURÁNYI K. 2018b). Évente körülbelül 500-1000 fő között mozog a portugál állampolgárságot megszerző indiaiak aránya (lásd 3. diagram). Ez nem feltétlenül jelenti csupán a volt indiai gyarmatterületekről érkezőket, de nagyobb részük ezekről a területekről származik, hiszen a honosítás és a felmenők jogán szerzett állampolgárság aránya a legmagasabb (lásd 4. diagram). Előbbi összesen 57,71 százalékot, utóbbi 19,66 százalékot tesz ki, a kettő összesen az esetek több, mint háromnegyede. Lényeges kérdés továbbra is, hogy az állampolgárság megszerzésének ügymenete számos visszaélésre, bűncselekmények elkövetésére (csalás, hamisítás) adhat okot.

3. diagram: A portugál állampolgárságot megszerző indiai állampolgárok száma éves bontásban (2008-2016).

Forrás: INE (2016) alapján saját szerkesztés (2018)

4. diagram: A portugál állampolgárságot megszerző indiai állampolgárok száma és az igénylés fajtája szerint (2008-2016)

Forrás: INE (2017) alapján saját szerkesztés (2018)

8.2. A Goában végzett empirikus kutatás tudományos eredményei

Az interjúk feldolgozásakor összesen 211 kód született, amelyeket a következő kategóriákba soroltunk: urbanisztika és építészet; intézmények; köztéri művészet; kulturális és művészeti események; élhető város; történelmi, kulturális, társadalmi tényezők; luzofón világ; goai identitás; kormányzati szempontok; turisztikai szempontok. A legtöbb említést (151) az identitás kódcsoporthoz tartozó elemek kapták, ezt követik a történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (94), az urbanisztika és építészet (77), a kulturális és művészeti események (44), turisztikai szempontok (44), az intézmények (33), a kormányzati szempontok (29), az élhető város (25), a köztéri művészet (13), a luzofón világ (8). A kategóriákat és a kódokat (kategórián belül leggyakoribb előfordulás szerint) a 18. táblázat mutatja. A kategóriák és kódok mellett zárójelben az említési gyakoriság áll. A szöveges elemzésnél csak azok mellett tüntetjük fel a gyakoriságot, amelyekre egynél több említés érkezett.

18. táblázat: A Goában készült interjúk alapján a kódolás eredményeinek bemutatása kategória (említés darabszám) és kód (említés darabszám) szerint.

Kategória (említés darabszám)	Kód (említés darabszám)
Goa identitás (151)	portugál nyelv (11), konkani nyelv (7), portugál kultúra (6), nyugati minta követése (pl. öltözködés, életstílus)(5), nyitottság (5), portugál polgári törvénykönyv (5), portugál útlevél (5), bevándorlás mint veszély (4), zenészek származnak innen (4), kreatív emberek költöznek ide (4), szabadság (4), Francis Newton Souza (3), Mario de Miranda (3), diverz közösség (3), nyugodtság (3), elfogadás (3), boldogság (3), hal (3), bevándorlás ellenére kultúra megőrzése (2), mássága sok külföldit vonz (2), Anthony Gonalves (2), Lata Mangeshkar (2), Remo Fernandes (2),fado (2), Indián kívülként határozzák meg őket (2), lazaság (2), büszkeség (2), befogadó (2), kozmopolita (2), késés (2), szieszta (2), emberi kapcsolatok minősége (2), halas curry rizs (2), Bebinka (2), kesu (2),kereszténység (2), első orvosi iskola (2), más mint India (1), demográfiai eltérések Indiától (1), bevándorlás-nem tud ennyi embert befogadni (1), zene és zeneoktatás (1), templomi zene (1), képzőművészek származnak innen (1), oktatás (1), letelepedők (korábban itt dolgoztak) (1), elsősorban goai, aztán indiai (1), portugál jövevényszavak (pao, balcao, obrigado) (1), Teatro nevű színház (1), néptánc (1), harmónia (1), tisztelet (1), távolra tekintő, széleslátókörű (1), kivételesség (1), kedvesség (1), mindfulness (tudatos jelenlét) (1), kókusz (1), pao (1), disznóhús (1), Dodol (1), fenny (1), portói bor (1), ecet (1), paradicsom (1), papaya (1), chicken cafreal (Afrika) (1), apa de camarao (1), kolbász (1), első nyomdagép (1), első földmérés (1)
Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (94)	kultúrák keveredése (13), művészetek (9), zenében (8), ételek (8), Goa függetlensége többolvasatú (7), goaiak kreatív emberek (5), más vallásúak tisztelete (5), nemzetközi találkozók és találkozások helyszíne (4), képzőművészetek, kézművesség (3), előadóművészet (3), Salazar kemény idők (3), írás (2), ételkultúra - portugál és indiai keveredés (2), tánc (2), többnyelvűség (2), hindu fundamentalizmus-portugál ellenesség (2), Goa különleges státusz mozgalom (2), mindennek alapja a közösség (2), kikötők - kereskedelem kulturálisan is meghatározó (2), előrébb jár pár lépéssel (2), filmipar

	(1), gyarmatok közti átjárhatóság (1), első európai kapu Ázsiában (1), kasztok kereszténységen belül (1), partvidék-belső vidék eltérő fejlődés (1), kereskedelem(1), kiemelkedő stratégiai szerep (1), portugál ittlét előny (1)
Urbanisztika és építészet (77)	portugál stílusú/örökség/műemlék épületek (18), építészet és design (14), lakatlan épületek újrahasznosítása (8), településfejlesztés (4), fehér templomok (3), Old Secretariat (3), azulejo (3), Balcão (3), smart city (3), városkép (2), Fontainhas (2), Old Goa templomai (2), portugál stílusú vendéglátóhelyek (Taverna Cafe, Ritz Classic) (2), Lisszabonhoz hasonló hangulatában (házak, promenád) (2), városiasodás (1), Imagine Panjim (1), hindu és keresztény templomok (1), keresztek (1), Templom Panjim (1), Templom Margao (1), történelmi terek, utcák (1), imázsfelújítás turizmus (1)
Kulturális és művészeti események (55)	Serendipity (14), kulturális fesztiválok, kiállítások (idényjelleg) (11), vallási ünnepek (Karácsony, Diwali, Ganesha) (6), International Film Festival India (IFFI) (4), Story of Light/Story of Space Festival (4), karnevál (4), Lusofonia Games (4), Fontainhas Art Festival (3), Monte Festival (2), Madár Fesztivál (1), Irodalom fesztivál (1), Luzofón Fesztivál (1)
Turisztikai szempontok (44)	ételek (5), tengerpart (4), kedvelt desztináció (3), nyugodt (2),biztonságos (2), művészeti és kreatív szempontok (2), személyszállítás (2), szórakozás (alkohol, drog stb.) (2), hangulat (2), helyi kézműves termékek (2), bányászat (2), kellemes idő (2), olcsó (1), strandok (1), liberális kormányzás (1), közlekedés fejlesztése (1), Margao turisztikai fejlesztése (1), külföldi művészek (1), helyi gazdaság ösztönzése (1), tömegturizmus (1), munkahelyteremtés (1), spill over hatás a kulturális tevékenységre (1), több szolgáltatás, több munkahely (1), szolgáltatás fejlesztés (IT, start up) (1), környezeti rombolás (tömegturizmus, bányászat) (1), természet közelsége (1)
Intézmények (33)	Fundação Oriente (9), Kala Academy (4), Sunaparanta (4), Camões Intézet (3), 91springboard (2), Houses of Goa (2), Központi Könyvtár Panjim (2), Goa Chitra (1), Carpe Diem (1), Museum of Goa (1), Mathany Saldanha Palace (1), Margao Ravindra Bhavan (1), portugál múzeum ötlete (1), kreatív helyek, galériák (1)

Kormányzati szempontok (29)	örökségvédelem (8), hagyományőrzés (3), a goai kormány Kulturális és Művészeti részlegének meghívására külföldi vendégelőadók a goai egyetemen (2), Művészeti és Kulturális Osztály (2), Turisztikai Osztály (2), külföldi cserediákok (2), közösségi kormányzás megszűnt (1), guankari törzsi rendszer (1), workshopok, események szervezése (1), start up rendelkezések (1), könyvkiadás, írók támogatása (1), művészeti installációk BRICS találkozók részeként (1), kulturális cserék (1), Panjim nemzetközileg fontos (1), intézményi szinten fejleszteni kell (1), kormányzati lépés városkép fejlesztésére (1)
Élhető város (25)	parkok, kertek (Garcia de Horta Kert) (6), gyalogos közlekedés (5), Panjim kedves város, jó adottságokkal (4), Mandovi-folyó melletti promenád (2), örökségi séták (2), Aamchi Panjim mozgalom (1), bringautak (1), Soul Travelling (1), környezetvédelmi mozgalmak (1), egységes városkép (1), kevesebb forgalom (1)
Köztéri művészet (13)	köztéri szobrok és installációk (5), graffiti, street art (3), Abbe Faria szobor (2), művészet mindenkié (1), köztetek nevei híres goiakról (Tristao de Braganza Cunha, Jack de Sequeira) (1), köztéri bútorok (1)
Luzofón világ (8)	portugál nyelvoktatás (2), volt gyarmatok közt hasonlóság (zene, kultúra, építészet, nyelv) (2), együttműködés portói egyetemmel (1), Goa nem CPLP (1), fociban szurkolás (1), portugál ünnepek (1)

Forrás: saját gyűjtés alapján saját szerkesztés (2019)

Annak érdekében, hogy egyértelműbbé váljon, melyek a leghangsúlyosabb elemek, két módszert alkalmaztunk. Az elsónél (lásd 19. táblázat) az egyes kategóriákon belül csoportosítottuk az elemeket. Ahol kettő vagy több kód rendezhető össze, egy csoportot alkotnak. Ezek alapján az urbanisztika és építészet kategórián belül az indo-portugál stílusú épületekhez kapcsolódó kódok fordultak elő leggyakrabban (84,4%). Az összes említett intézményi példánál kulturális és művészeti misszióról beszélhetünk, az intézmények csaknem fele (48,5%) a portugál kultúrához köthető. A köztéri művészet kategória legtöbb eleméről elmondható (76,9%), hogy a városi kreativitásra ad példát, kisebb részben (23,1%) az identitás témájához kapcsolódik. A kulturális és művészeti eseményeknél szereplő említések több mint háromnegyede szintén a portugál örökséghez köthető (77,3%). Az élhető város kategória szinte összes eleme a városi kreativitásba

sorolható (96%). A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők kategória elemei nagyrészt az indiai és portugál kultúra keveredéséhez tartozó példák (68,1%), kisebb részt történelmi tényekhez kapcsolódó elemek (23,4%). A goai identitás kategóriába tartozó elemek csoportosítása összetettebb az előzőeknél. Leggyakrabban a goaiakra jellemző személyiségjegyek, a Goára jellemző elemek fordultak elő (26,5%). Ezt követték a portugál kulturális hatásra adott példák (21,3%), az Indiától való eltérés (20%), a gasztronómia (16,1%), a zene és képzőművészet (13,5%) és a nyelv (12,3%). A luzofón világ kategória összes eleme a portugál hatást hordozza magában. A kormányzati szempontok kategória legtöbb példája (86,2%) csoportosítható a kreatív gazdaság mentén. A turisztikai vonzáshoz tartozó elemeket soroltak fel a turisztikai szempontok kategóriára adott példák 57,5 százalékánál.

19. táblázat: A Goában készült interjúk alapján a kódelemek csoportosítása kategória, kategórián belül hangsúlyos kódok, kategórián belüli említések közvetlen tartalmakkal (darabszám), kategórián belül kódcsoport aránya (%), kódcsoport elemei szerint.

Kategória	Kategórián belül hangsúlyos kódok csoportosítása	Kategórián belüli említések közvetlen tartalmakkal (darabszám)	Kategórián belül kódcsoport aránya (%)	Kódcsoport elemei
Urbanisztika és építészet	indo-portugál stílusú épületek	65	84,4%	portugál stílusú/örökség/műemlék épületek, építészet és design, lakatlan épületek újrahasznosítása, fehér templomok, Old Secretariat, azulejo, Balcão, Fontainhas kerület, Old Goa temploma, portugál stílusú vendéglátóhelyek (Taverna Cafe, Ritz Classic),Lisszabonhoz hasonlít hangulatában (házak, promenád), hindu és keresztény templomok, történelmi terek, utcák, keresztek, Templom Panjim, Templom Margao
Intézmények	portugál kötődésű intézmények	16	48,5%	Fundação Oriente, Camões Intézet, Houses of Goa, Goa Chitra, portugál múzeum ötlete

Köztéri művészet	városi kreativitás	10	76,9%	köztéri szobrok és installációk, graffiti és street art, művészet mindenkié, köztéri bútorok
	identitás	3	23,1%	Abbe Faria szobor, közterek nevei híres goaiakról (Tristao de Braganza Cunha, Jack de Sequeira)
Kulturális és művészeti események	portugál örökséghez kötődő események	34	77,3%	Serendipity, Vallási ünnepek (Karácsony, Diwali, Ganesha), karnevál, Lusofonia Games, Fontainhas Art Festival, Monte Festival, Luzofón Fesztivál
Élhető város	városi kreativitás	24	96.0%	parkok, kertek (Garcia de Horta Kert), gyalogos közlekedés, kedves város és jó adottságú Panjim, Mandovi-folyó melletti promenád, örökségi séták, Aamchi Panjim mozgalom, bringautak, Soul Travelling, környezetvédelmi mozgalmak, kevesebb forgalom
Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők	indiai és portugál kultúra keveredése	64	68.1%	kultúrák keveredése, művészetek, zenében, ételek, képzőművészetek, kézművesség, előadóművészet, írásban, tánc, ételkultúra - portugál és indiai keveredés, többnyelvűség, kasztok kereszténységen belül, portugál ittlét előny, goiak kreatív emberek, más vallásúak tisztelete
	történelmi tényezők	22	23.4%	Goa függetlensége többolvasatú, Nemzetközi találkozók helyszíne, Salazar kemény idők, Goa különleges státusz mozgalom, kikötők - kereskedelem kulturálisan is meghatározó. gyarmatok közti átjárhatóság, kereskedelem, első európai kapu Ázsiában, kiemelkedő stratégiai szerep

Goai identitás	goaiakra jellemző személyiségjegyek, Goára jellemzők	41	26.5%	lazaság, nyitottság, szabadság, diverz közösség, harmónia, nyugodtság, büszkeség, tisztelet, elfogadás, távolra tekintő, széleslátókörű, befogadó, kozmopolita, boldogság, kivételesség, késés, szieszta, emberi kapcsolatok minősége, kedvesség, mindfulness (tudatos jelenlét)
	portugál kulturális hatás	33	21.3%	kereszténység, portugál polgári törvénykönyv, első orvosi iskola, portugál útlevel, első nyomdagép, első földmérés, portugál nyelv, portugál kultúra
	Indiától való eltérés	31	20.0%	más mint India, demográfiai eltérések Indiától, bevándorlás ellenére kultúra megőrzése, bevándorlás-nem tud ennyi embert befogadni, bevándorlás mint veszély, nyugati minta követése (pl. öltözködés, életstílus), mássága sok külföldit vonz, kreatív emberek költöznek ide, letelepedők (korábban itt dolgoztak), Indián kívüliként határozzák meg őket, elsősorban goai aztán indiai, konkani nyelv
	gasztronómia	21	13.5%	halas curry rizs, hal, kókusz, pao, disznóhús, Bebinka, Dodol, fenny, portói bor, ecet, paradicsom, kesu, papaya, chicken cafreál, apa de camarao, kolbász
	zene és képzőművészet	21	13.5%	zenészek származnak innen, zene és zeneoktatás, Anthony Gonsalves, Lata Mangeshkar, Remo Fernandes, fado, templomi zene, képzőművészek származnak innen, Francis Newton Souza, Mario de Miranda

	nyelv	19	12.3%	portugál nyelv, konkani nyelv, portugál jövevényszavak (pao, balcao, obrigado)
Luzofón világ	portugál hatás	8	100.0%	portugál nyelvoktatás, volt gyarmatok közt hasonlóság (zene, kultúra, építészet, nyelv), együttműködés portói egyetemmel, Goa nem CPLP, fociban szurkolás, portugál ünnepek
Kormányzati szempontok	kreatív gazdaság	25	86.2%	A goai kormány Kulturális és Művészeti részlegének meghívására külföldi vendégelőadók a goai egyetemen, hagyományörzés, örökségvédelem, workshopok és események szervezése, start up rendelkezések, Művészeti és Kulturális Osztály, Turisztikai Osztály, könyvkiadás és írók támogatása, művészeti installációk BRICS találkozók részeként, külföldi cserediákok, kulturális cserék, kormányzati lépés városkép fejlesztésére
Turisztikai szempontok	turisztikailag vonzó	27	67.5%	kedvelt desztináció, nyugodt, biztonságos, olcsó, strandok, ételek, művészeti és kreatív szempontok, szórakozás, hangulat, természet közelsége, kellemes idő, tengerpart

Forrás: saját gyűjtés alapján saját szerkesztés (2019)

A leghangsúlyosabb elemek bemutatására alkalmazott másik módszernél a leggyakoribb kódokat külön-külön gyűjtöttük össze és rangsoroltuk (lásd 20. táblázat).

20. táblázat: A Goában készült interjúk alapján a leggyakrabban előforduló kódok csökkenő sorrendben helyezés, kód, gyakoriság (említés darabszám) szerint.

A leggyakrabban előforduló kódok csökkenő sorrendben		
Helyezés	Kód	Gyakoriság (említés)

		darabszám)
1	portugál stílusú/örökség/műemlék épületek	18
2	építészet és design, Serendipity Fesztivál	14
3	kultúrák keveredése	13
4	kulturális fesztiválok és kiállítások, portugál nyelv	11
5	Fundação Oriente, művészetek	9
6	lakatlan épületek újrahasznoítása, zene, ételek, örökségvédelem	8
7	Goa függetlensége többolvasatú, konkani nyelv	7
8	vallási ünnepek (Karácsony, Diwali, Ganesha), parkok és kertek (Garcia de Horta Kert), portugál kultúra	6
9	köztéri szobrok és installációk, gyalogos közlekedés, goaiak kreatív emberek, más vallásúak tisztelete, nyugati minta követése (pl. öltözködés, életstílus), nyitottság, portugál polgári törvénykönyv, portugál útlevél, ételek	5
10	településfejlesztés, Kala Academy, Sunaparanta, IFFI, Story of Light/Story of Space Festival, karnevál, Lusofonia Games, Panjim kedves város jó adottságokkal, nemzetközi találkozók helyszíne, bevándorlás mint veszély, zenészek származnak innen, kreatív emberek költöznek ide, szabadság, tengerpart	4

Forrás: saját gyűjtés alapján saját szerkesztés (2019)

Az interjúalanyok válaszai alapján a városi kreativitás meghatározását hat kategóriába sorolhatjuk. A kategóriák és az azokat alkotó fogalmak és helyszíni példák közt minden esetben szorosabb-gyengébb összefüggés van. Példa erre a lakatlan épületek és Serendipity Fesztivál közti szoros kapcsolat. A kategóriák a következők:

- Urbanisztika és építészet (26);
- Kulturális és művészeti események (18);
- Intézmények (13);
- Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (10);
- Élhető város (9);
- Köztéri művészet (8).

Az urbanisztika és építészet kategóriába egyrészt olyan fogalmak, alkategóriák kerültek, amelyek önmagukban a városra és annak fejlődési folyamatára utalnak, mint a város- és településfejlesztés, városkép, építészet és design, lakatlan épületek újrahasznosítása. Fejlesztésre példa az Imagine Panjim projekt, amelyben a helyi lakosság véleményét mérték fel a fejlesztendő területekről. Másik példa Panjim Fontainhas kerülete, amelynek városképét a indo-portugál stílusú házak, szűk utcácskák adják. A későbbiekben említett több intézmény (Fundação Oriente, Charles Correa Foundation), esemény (Fontainhas Festival of Arts) és projekt (Aamchi Panjim) is itt kap helyet. Az alkategórián belül a legtöbb utalás (3) a lakatlan épületek újrahasznosítására érkezett, amely szoros összefüggésben van a következő alkategóriával, amely a portugál építészeti örökséget, műemlék épületeket jelenti. A megkérdezettek a legnagyobb problémának ezen épületek erodálódását tartják (7), és ezzel együtt pozitív folyamat a portugál stílusú építészeti örökség épületek újrahasznosítása, például a Serendipity Fesztivál idején. A fesztivál legnagyobb sikere a panjimi egykori Főtthárság (Old Secretariat (lásd 40. ábra) lakatlan épületének használata és bemutatása, megnyitása a látogatók előtt (2). Továbbá konkrét példák a portugál örökségre a templomok (Panjim és Margao főtemplomai) és a „taverna” stílusú vendéglátóhelyek (Taverna Cafe, Ritz Classic). A portugál stílusú házak építészetére jellemzők egyike az *azulejo*, a portugál csempeművészet megjelenése – például a Menezes Braganza Palota előcsarnokát Luís de Camões portugál nemzeti eposzának, a Luziádák történéseit bemutató csempék díszítik, az szerző az itt eltöltött évek alatt írta a mű egyes részeit (lásd 41. ábra). Másik példa a *balcão* (erkély) kialakítása, amely nem csupán építészeti fontos megoldás (monszun idején az esőtől véd), de társadalmilag fontos helyszín, a találkozások, beszélgetések helyszíne, amelyben a kasztok szerepe is megjelenik (legfelső lépcsőfok a legmagasabb kasztba tartozóké, ide nem ülhet a legalacsonyabb kasztba tartozó). Ez is arra utal, hogy a nyugati kultúrát a helyi szokásoknak megfelelően adaptálják, a kereszténységben belül megjelennek a kasztok.

40. ábra: A Serendipity Fesztivál hatására helyreállított indo-portugál stílusú egykori Főtitkárság (Old Secretariat) épülete, Panjim.

Forrás: saját felvétel (2018)

A kulturális és művészeti események kategóriába az idényjellegű fesztiválok és kiállítások tartoznak (3). A legtöbbször jelölt (7) példa a Serendipity Fesztivál, amely alapvetően az épített örökségre hívja fel a figyelmet, és mindenkinek szól. A második legtöbbször hivatkozott esemény (3) az International Film Festival India (rövidítve IFFI, az Indiai Nemzetközi Film Fesztivál). Ezen túl említésre került (2) a Monte Festival (Old Goában), a Story of Light/ Story of Space kiállítás, a Fontainhas Art Festival és a karnevál.

41. ábra: A Menezes Braganza Palota előcsarnoka Luís de Camões portugál nemzeti eposzának, a Luziádák történéseit bemutató csempékkel (azulejo), Panjim.

Forrás: saját felvétel (2018)

Az intézmények kategóriába olyan helyszínek kerültek, amelyek fontos kulturális-művészeti missziót látnak el. Legtöbbször a Kala Academy (3) és a Sunaparanta kulturális és művészeti központ (2) került említésre, ezeket követte a Goa Chitra múzeum, a 91springboard közösségi iroda, a Carpe Diem kulturális és művészeti központ, a portugál nyelvet és kultúrát promotáló Camões Intézet, a Fundação Oriente alapítvány és kulturális központ, a Houses of Goa múzeum, a Museum of Goa kiállítóhely, a Központi Könyvtár Panjimban. Az említett intézmények egy részére jellemző, hogy portugál stílusú épületben kaptak otthont, vagy lakatlan épületek új funkcióval.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők csoportját olyan fogalmak alkotják, mint a kultúrák keveredése – Nyugat és Kelet – és ennek a kivételessége, az ebből fakadó veleszületett kreativitás zenében, táncban, előadóművészetekben, képző- és iparművészetekben, kézművességben, írásban, ételekben.

Az élhető város kategóriába alapvetően a város élvezhetőségét, a közterek, parkok és kertek (pl. Garcia de Horta Kert) meglétét és állapotát (5), a gyalogos közlekedés minőségét leíró fogalmak kerültek. Többen is kitérnek arra (2), hogy Panjim egy jó földrajzi adottságokkal – folyótorkolat,

tengerpart, domb – és klimatikus viszonyokkal rendelkező hangulatos és kellemes város. A földrajzi tényezők mellett a városnak megvan minden adottsága ahhoz – régi és új fejlesztések, parkok, zöld területek, események, kiállítások – amelyek aktivitásra ösztönzik a helyieket, és a fenntarthatóságra, a szemétszállítás problémájára hívják fel a figyelmet (lásd 42. ábra). Fontos szempont az aktivizmus és mozgalmisság, az alulról építkező szerveződés (*bottom up*). Erre példa az *Aamchi Panjim* közösségi részvételi projekt létrejötte a kormányzat által kreált (*top-down*) okos város (*smart city*) projekt kapcsán. Célja, hogy a helyiek aktívan részt vegyenek olyan fejlesztési ügyekben, mint a gyalogos közlekedés, szemétszedés, közparkok revitalizációja stb., amik az élettér minőségéről szólnak.

A köztéri művészet kategória alapvetően a művészetek szintetizáló és egyetemes jellegére utal. A köztéri alkotásokon keresztül képesek széles csoportot elérni, tehát a „művészet mindenkié” érvényesül. A kategórián belül két alkategóriáról beszélhetünk. Egyrészt a köztéri szobrok és installációk (3). Ide tartozik a híres, goai származású hipnotizőr, Abbe Faria szobra (lásd 43. ábra). Másrészt a graffiti és street art alkotások (3).

42. ábra: A Panjim főtemploma előtt felállított, keresztény hagyományokat felelevenítő betlehem műanyag hulladékból készült, és a tiszta környezetre és újrahasznosításra hívja fel a figyelmet.

Forrás: saját felvétel (2018)

43. ábra: A goai származású hipnotizőr, Abbe Faria szobra, Panjim.

Forrás: saját felvétel (2018)

AVP szerint Goa előrébb tart, mint az ország egyéb területei, ami azért lehetséges, mert képes megőrizni a portugál múlt lényegét. A gyarmatosítók hozták be a nyugati kultúrát, enélkül Goát csak földművesek és halászok lakták.

MIF kiemeli, a városi kreativitás egyrészt építészet és design, másrészt előadóművészetek. Olyan tartalom, amely megváltoztatja a várost és kulturális szokást teremt. Véleménye szerint ez utóbbi hagyományosan nincs jelen Goában, nem épült be a kultúrába, hogy például a gyerekeket hétvégén múzeumba, kulturális programokra vigyék, nincsenek erre alkalmas helyek, nagy múzeumok. De az utóbbi időben egyre több olyan tartalom, esemény jött létre, amely képes átalakítani ezt a rutint, és formálja a városképet.

SR meglátásában a városi kreativitás alatt érthető bármilyen művészi beavatkozás a városképbe, amely folyamatnak sok szintje van. Egyik olvasata, mikor újrahasznosítanak olyan városi tereket, helyszíneket, melyeknek kultúrtörténeti jelentőségük van, de alapvetően nem használnak. Ezek olyan helyszínek, amelyekben benne van a potenciál a tipológia változtatására. Az említett kreatív beavatkozások nem állandóak, hanem idény- és fesztiváljellegűek, példa erre a karneváli

időszak. A kreatív beavatkozások mind befolyásolják Panjim városképét. Goa fővárosa nem tipikus turisztikai célpont, de ezek a művészeti és kulturális események képesek több embert vonzani. Példaként említhető az Indiai Nemzetközi Film Fesztivál (IFFI), amely más társadalmi osztályt vonz a városba, ezáltal befolyásolja a kulturális fejlődést, a munkavállalást, és egyéb olyan területeket, amelyek mentén a város fejlődni tud. Ez a kulturális kreativitás és városi kreativitás aspektusa.

Arra a kérdésre, hogy a politikai döntéshozók, a goai kormányzat miként képes befolyásolni a városi kreativitást, a legtöbben a kormányzati szerepvállalást említették (14).

Ebbe beletartoznak a kormányzat széleskörű kulturális feladatai – úgy mint hagyományőrzés (3), örökségvédelem (2) –, ezen belül a Művészeti és Kulturális Osztály (2) és a Turisztikai Osztály (2) konkrét feladatai és szerepvállalása, továbbá olyan a kulturális és kreatív iparágakat serkentő intézkedések, mint a start up rendelkezések, a könyvkiadás, vagy a különböző kulturális, művészeti és kreatív workshopok és események szervezése és támogatása.

DG példaként említi, hogy a Művészeti és Kulturális Osztály workshopokat, eseményeket szervez, és az itt készült alkotásokat köztéren állítják ki. Ugyanakkor Goa rossz híre ellen – alkohol, nemi erőszak, drogok – a Turizmus Osztálynak lépnie kell, fejleszteni Goa, mint művészeti turisztikai desztináció imázsát. MJAA megemlíti a Turisztikai Osztály által szervezett túrát, amelynek egyik állomása az általa vezetett Bigfoot intézménye. NS példaként hozza fel, hogy a goai kormány Kulturális és Művészeti részlegének meghívására rendszeresen külföldi vendégelőadók érkeznek a goai egyetemre. AVP hangsúlyozza, hogy a kormányzat célja fenntartani Goa sajátos, indo-portugál művészeti és kulturális esszenciáját, ami változóban van, a bevándorlás hatására. Szerinte a 91springboard egy új szemléletű kultúrát hozott be India nyugati részéről Goába, ami korábban olyan városokban volt csak ismert, mint Delhi vagy Mumbai. A be- és elvándorlás aránytalanságai miatt a kormányzat célja a goaiak helyben tartása például start-up rendelkezésekkel. Hagyományőrzés szempontjából PS a Fontainhas Art Festivalt emeli ki, amelyet a goai kormány is támogat az ott szereplő művészeti (tánc, zene stb.) produciók miatt. Továbbá a kormányzat által levezényelt Panjim Smart City projektben az örökségvédelem kiemelten kezelendő. RT felhívja a figyelmet, hogy törvény van a különböző művészeti tevékenységre (pl. régészet, konzerválás), ezek politikailag nem befolyásolhatók. Illetve az NGO-k nagyon aktívak.

Az átfogó kormányzati szerepvállalást követően az urbanisztikai és építészeti szempontokat (11) emelték ki az interjúalanyok. Ezen belül a kormánynak a legnagyobb szerepe a lakatlan épületek újrahasznosításában (4) és a portugál stílusú műemlék épületek megőrzésében van (2). A lakatlan épületek jellemzően indo-portugál stílusban épültek, tehát a kettő kategória közt átfedés van. A városimázs- és településfejlesztéshez kapcsolódik (2) a Panjim Smart City projekt (3).

VH kiemeli, a településfejlesztés során Panjimban az okos város projekt miatti építkezések folytán háttérbe szorultak a városi kreativitás jelenségei, hogy megszépítsék a városi helyszíneket. Valószínűleg nem éri meg ezzel, az örökséggel foglalkozni. MIF hangsúlyozza, hogy Goában rengeteg az olyan hely, épület, tér, amely új értelmet nyerhetne, ha egy művészeti-kulturális központ, múzeum épülne oda kormányzati megrendelésre. Példaként említi az Old Secretariat Palace évekig üresen álló épületét, amelyet a Serendipity fesztivál ideje alatt megtöltötték élettel. A fesztivál sikerén felbuzdulva újra tervben van, hogy múzeumi negyedé alakítják a környéket. Az Old Secretariat melletti épület szintén kormányzati kézben van, szintén lakatlan, és a fesztivál idején művészeti installációknak adott otthont. MIF példaként említi az ugyan félreeső helyen lévő Sunaparanta kulturális és művészeti központ épületét és programjait, amik annyira népszerűek, hogy rengetegen látogatják a nem központi elhelyezkedése ellenére. Mindkettő példánál megfigyelhető a spill over hatás.

A kulturális és művészeti események (10), fesztiválok és kiállítások támogatása (2) hozzátartozik a kormány feladataihoz. A megkérdezettek szerint (4) kiemelt helyen szerepel a Serendipity Fesztiválnak nyújtott kormányzati segítség. A fesztivál köztereken, lepusztult, használaton kívüli épületekben zajlik, melyeket idényjelleggel laknak be a művészeti alkotások. Emellett az Indiai Nemzetközi Film Fesztivált (IFFI), a Fontainhas Art Festivalt, a Madár Fesztivált és a karnevált említették.

Az intézmények (6) és a kormányzati szerepvállalás relációban a kiemelkedő művészeti, kulturális, kreatív tevékenységet folytató intézményeket említették az interjúalanyok. Ezek között van a Kala Academy (művészeti oktatással foglalkozó intézmény), a Sunaparanta (művészeti és kulturális központ), a 91springboard (közösségi iroda), a Központi Könyvtár Panjimban.

Az élhető város (6) kategóriában a megkérdezettek a gyalogos közlekedés népszerűsítését emelik ki (3) és a kerékpárutak építését, parkok létesítését és megóvását, mint kormányzati feladatokat. De ahogy SR fogalmaz, ehhez idő kell. Ebbe a kategóriába tartozik még a városi séták rendszere – ilyen szolgáltatást Goában elsőként a Soul Travelling vállalkozás nyújt –, melynek célja felhívni a figyelmet a régi, indo-portugál stílusban épült épületekre. Ezzel DNN szerint rávilágítanak számos problémára például Margaoban, a régi városháza épületét önkormányzati forrásból kéne felújítani, egyúttal a régi épületeket megóvó intézkedésekre, törvényekre van szükség. Margaoban este 19 óra után korlátozni kellene a forgalmat a város központját jelentő kert körül, és átadni azt a gyalogosoknak, zenészeknek, a vendéglátásnak. Szerinte több köztéri szobor, bútor kell.

Arra a kérdésre, hogy a kreativitás milyen hatással van a gazdaságra, turizmusra, nemzetközi kapcsolatokra, a megkérdezettek legtöbbször a turizmus szempontjait említették (23). Ezen belül két kategóriát különíthetünk el: egyrészt Goa vonzerejét, turisztikai imázsát, másrészt a goai turizmus gazdaságra gyakorolt hatását. Turisztikai vonzerejének jellemzője, hogy a terület kedvelt turisztikai desztináció. Nyugodt, biztonságos, és a külföldi turistáknak olcsó hely, számtalan stranddal, finom ételekkel, ahol kellemes a hangulat, Indiához képest liberális berendezkedéssel. A megkérdezettek szerint ugyanakkor javítani kell a turizmus művészeti és kreatív szempontjain, amely ellensúlyozná a Goa mint szórakozási helyszín – alkohollal és drogokkal – rossz megítélését. Továbbá a szemétszállítás problémájára megoldást kell találni, a tömegközlekedést fejleszteni kell. Mind Panjim, mind Margao szempontjából fontos volna a városi turizmus fejlesztése. NS kiemeli, hogy Goa kedvelt a külföldi turisták körében a sokszínűség, a nyelv miatt, és mert nyugodt és biztonságos, európai viszonyokhoz képest olcsó, szép strandokkal, jó konyha. Kedvelt házasságkötési desztináció, az orvosi turizmus is egyre népszerűbb.

A turizmus gazdaságra gyakorolt hatását tekintve kiemelik, hogy ösztönzőleg hat a helyi gazdaságra, a helyi kézműves termékek iránti kereslet növekedésére, a munkahelyteremtésre, spill over hatással bír a kulturális tevékenységekre. A turizmus által több szolgáltatás jelent meg a területen (IT, start up), több munkahely létesült. DDN ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy sok felfedezetlen, kihasználatlan potenciál, természeti kincs van Goában, amiket fejleszteni kéne, így vonzóvá válnának a turisták körében. Példaként említi Margao folyóját, és az azt övezhető

promenádot, a családi fogadó (homestay) típusú szállások megjelenésének ösztönzését, fotópontok és rekreációs helyek létesítését, egyéb szolgáltatások bővítését (hop on - hop off rendszere), madárnézés.

A legbefolyásosabb kreatív intézmények turisztikai, gazdasági, nemzetközi kapcsolatok szempontjából (turizmus – 2, nemzetközi kapcsolatok – 1, gazdaság – 1) a Fundação Oriente (turizmus és nemzetközi kapcsolatok), a Sunaparanta (turizmus) és a Houses of Goa (gazdaság). GC kiemeli, hogy a városi kreativitás segít bevonni a helyi közösséget, gazdasági hasznot teremteni nekik. Az ő projektjében is (Houses of Goa, Mario Gallery) sok helyi dolgozik, ezzel a helyi gazdaságot ösztönzi.

A legbefolyásosabb kreatív kulturális és művészeti események (turizmus – 3, nemzetközi kapcsolatok – 3, gazdaság – 1) turisztikai, gazdasági, nemzetközi kapcsolatok szempontjából a Serendipity Fesztivál (gazdaság és turizmus), az IFFI (turizmus és nemzetközi kapcsolatok), a Fontainhas Art Festival (turizmus), a Luzofónia Játékok (nemzetközi kapcsolatok), az Irodalom Fesztivál (nemzetközi kapcsolatok). Ebben a relációban MIF kiemeli, hogy a kreativitásnak minden szinten van befolyása. Több vendégéjszakát töltenének Panjimban, ha több kreatív esemény, fesztivál, koncert, kiállítás lenne. Az interjúk készítésekor (2018. január), a főszezonban összesen két kiállítás volt a városban, a Fundação Oriente-ben és a Sunaparantában.

A kreativitás és a történelmi tényezők relációban (2) Goa mindig is, történelmileg is a nemzetek találkozásának helyszínéeként szolgált (mongolok, Bijapur szultán, portugálok, hollandok), mindig is kapcsolat volt a helyiek és a külföldi szervek között. MIF hangsúlyozza, hogy Portugál részről ismerni egymás kultúráját mindig is fontos volt. A goai köztudat kulturális és tudományos szinten is jobban ismeri most Portugáliát, mint 70 éve. Lehetséges ez azért, mert a Fundação Oriente ösztöndíjat biztosít portugál doktoranduszoknak Goába, és fordítva, goaiaknak Portugáliába. Ez a kapcsolatot nem kormányzati, hanem intézményi szinten tartják fent, de a két ország közti kulturális protokoll része. A Fundação Oriente az ICCR-rel dolgozik együtt (ICCR International Council of Cultural Relations, Ministry of Foreign Affairs of India, magyarul az India Külügyminisztériumához tartozó Kulturális Kapcsolat Nemzetközi Bizottsága), amely keretében portugál művészek érkeznek Goába (és más indiai városokba, pl. Mumbai), illetve

indiai művészek mehetnek Portugáliába. A régészet és örökségvédelem terén a két ország kulturális minisztériuma között szoros az együttműködés főleg Goa miatt. AR hangsúlyozza, hogy a történelmi múlt miatt – portugál főváros Indiában 451 éven keresztül – Panjim régóta fent van a nemzetközi térképen, stratégiai szerepe 1947-1961 között kifejezetten fontos volt, amikor az indiai hadsereg még nem foglalta vissza.

Az identitás és kreativitás kapcsolatában (nemzetközi kapcsolatok – 3, turizmus – 1) a megkérdezettek kitérnek arra, hogy Goa eltér India többi területétől (kulturálisan és identitásban, továbbá gazdaságilag). Ez a mássága sok külföldit vonz. Nagyon sok képzőművész, zenész (jazz) származik innen, akik Bollywoodban váltak híressé. Ugyanakkor India más területeiről érkező kreatív emberek választják Goát lakóhelyül. AR utal arra, hogy az utóbbi években Goa erős kulturális fejlődésen ment keresztül. Egyre több kiállítás nyílik, kreatív emberek találkozóhelyévé vált, ez mind hatással van a nemzetközi kapcsolatokra és a turizmusra.

A kreativitás és kormányzat viszonyában a nemzetközi kapcsolatok kapnak hangsúlyos szerepet (6). Külföldi cserediákok (2), a kormány Kulturális és Művészeti részlegének meghívására külföldi vendégelőadók érkeznek a Goába. A megkérdezettek kiemelik a goai kormány felelősségét örökségvédelem terén. A Goában tartott nemzetközi találkozók része (pl. BRICS) a művészeti installációk, Panjim nemzetközileg fontos város.

Arra a kérdésre, hogy a helyiek miként azonosítják magukat Goával, mit jelent számukra goainak lenni, a legtöbbször (52) a goai identitás valamelyik elemét emelték ki, amely különböző kategóriákba oszthatók:

- Bevándorlás: korábban a Goában letelepedők hozzájárultak ahhoz, hogy a helyiek átvegyék tőlük a nyugati mintát, mind kultúrában, életstílusban vagy például öltözködésben. PS kiemeli az 1965-ben Goába érkező első hippit, Eight Finger Eddie és mozgalmának szerepét. Az utóbbi időben más típusú turisták (tömegetturizmus) érkeznek. Szintén az utóbbi idők egyik legnagyobb problémáját az India más területeiről érkező bevándorlók jelentik, akik veszélyeztetik a goai identitást, továbbá a megkérdezettek kitértek arra, hogy Goának nincs kapacitása befogadni emberek tömegét.
- Művészetek: a megkérdezettek elsősorban a zene és zeneoktatás szerepét emelték ki, hiszen sok híres zenész származik innen. VHG hangsúlyozza Anthony Gonsalves, goai

születésű zenész szerepét, aki bevezette a nyugati ütemeket a hagyományos indiai zenébe. Továbbá a portugálok szerepe lényeges a zeneoktatásban, hiszen a gyarmati időkben a templomokban az egyházi zenének fontos szerep jutott, így az utánpótlás nevelésének (cantor escola). Ezen túl a néptáncot említették.

- Nyelv szerepe: elsősorban a goaiak saját nyelve, a konkani nyelv (6) képezi az alapját az identitásnak. Fontos részét képezik az identitásnak a portugál nyelvből átemelt jövevényszavak (pao – kenyér, balcao – erkély, obrigado – köszönöm). Többen említik, hogy identitásukban elsősorban goaiak, aztán indiaiak.
- Emberi tulajdonságok: a megkérdezettek szerint a goaiakra jellemző a lazaság (2), szabadság (2), nyugodtság (2), hajlamosak későn érkezni (2), nyitottság, harmónia, büszkeség, távolra tekintés, széleslátókör, tisztelet, elfogadás, befogadás, kozmopolita életmód, boldogság, kivételesség. A goai diverz közösség, ahol nagy becsben tartják a sziesztát. PS szerint a goai szekuláris, és mellékes, hogy ki milyen vallású. A különböző vallásúak az ünnepekkor – Karácsony, Diwali, Ganesha – megosztják egymással az ételt, édességet. MIF kitér arra, hogy Mumbai-jal vagy Delhivel összehasonlítva Goa sokkal nyugodtabb, kevesebb a stressz, nagyobb a mások iránti tisztelet és elfogadás. Egy goait semmivel sem lehet felhúzni, a legstresszesebb pillanatokban is nyugodt marad. Egy máshonnan érkezőnek ez nehezíti a munkát a goaiakkal, például a határidők betartásánál. DDN szerint a goaiak az indiaiakkal ellentétben sokkal befogadóbbak, kozmopoliták, széleslátókörűbbek, ami a vallási megosztás miatt is lehetséges (hindu, katolikus, muszlim).
- Gasztronómia: a sokszínűség és a portugál hatás az ételekben is jelen van. A goaiak asztaláról nem hiányozhat a halas curry rizs (2) vagy a hal (2), a pao (klasszikus, kerek portugál zsemle, ellentétben a hagyományos indiai, lapos chapatival), vagy a Bebinka (aminek a receptje egy portugál apácától ered). Az ételek jellemzően kókusszal készülnek. Szintén sajátosság a fenny, a gyümölcspárlat. A goai büszkeség a kesudió, amit a portugálok hoztak be Brazíliából. India többi tartományával ellentétben Goában elfogadott a disznóhús fogyasztása, a kultúra részévé vált a portói bor, az ecet, a paradicsom, a papaya fogyasztása, amelyeket a portugálok vezettek be.
- Portugál reformok a közigazgatásban és oktatásban: a portugálok vezették be a ma is használatos polgári törvénykönyvet, amely előírja az egyenlő öröklést. Ennek értelmében

a nemek egyenlő arányban tulajdonolhatnak, a lányoknak is joguk van a tanuláshoz, ez az önállósodásukhoz vezetett. A portugálok alapították az első orvosi iskolát, továbbá a zeneoktatásban is kiemelkedő szerepük van. További kuriózum, hogy az 1961. előtt Goában születetteknek lehetőségük van a portugál útlevél és egyben állampolgárság megpályázására, amely megkönnyíti az elvándorlásukat.

Az identitás ered a történelmi, társadalmi, kulturális tényezőkből, ezekre 30 említés érkezett. A kulturális tényezők között van a kultúrák keveredése (4), a más vallásúak tisztelete (3), az ételek (3), a zene és a művészetek (1) a többnyelvűség (2). Történelmi szempontból Goa függetlensége többolvasatú (4), valaki szerint 1961-ben az indiai hadsereg felszabadította, mások szerint megszállta a területet. Hosszú volt az átmeneti időszak Goa felszabadulása után, a terület hivatalosan 1987-től válik az ország egy államává, előtte szövetségi terület. A felszabadulás és beolvadás fontos nyelvi kérdéseket is vonzott maga után. Az egyik interjúalany tagja annak a mozgalomnak, amely Goa különleges státuszáért harcol (teljes autonómia). Salazar hatalma idején kemény, diktatórikus idők uralkodtak Goában is (2), korlátozták a szólás szabadságát, a függetlenségi harcokban sokan veszítették életüket. A kikötőknek és ezzel a kereskedelemnek kulturálisan is fontos szerep jutott (2). A gyarmatok közti átjárhatóságban is meghatározó szerep jut a kikötőknek. Goa volt az első európai kapu Ázsiában, ami mindig is előrébb járt a belső területekhez képest. DDN szerint a partvidék progresszívebb, mint a belső vidék. Évszázadokon át muszlimokkal, portugálokkal, hollandokkal, britekkel, kínaiakkal kereskedtek. A mai napig jellemző, a partvidék-belső vidék ellentét, amely az eltérő fejlődésre utal. A területre jellemző, hogy mindennek az alapja a közösség, és a kereszténységen belül jelen van a kasztrendszer. A lakosság körében egyre népszerűbb a hindu fundamentalizmus, amely portugál ellenességet hoz magával. AR szerint a portugálok mikor elmentek, félelmet és bizonytalanságot hagytak maguk után. DG példája is jól mutatja a kozmopolita életmódot és a gyarmatok közti átjárhatóságot. Zambiában született, a szülei felmenői goaiak, édesanyja Mozambikban született, 7 évesen költöztek vissza Goába. A családján belül van, aki szerint India felszabadította Goát, mások szerint megszállás történt. PS hangsúlyozza, hogy Goa Indián belül kicsi ugyan, de különleges identitással rendelkezik, Kelet és Nyugat keveredése jellemzi. MIF utal arra, hogy munka szinten sok a különbség India és Portugália között, mert a két ország különböző fejlődési szinten tart. India tagállamok és szövetségi területek rendszeréből áll, központi és szövetségi kormányokkal. Ez a rendszer sokkal komplexebb, mint a portugál, ezért időbe telik megérteni a helyi

viszonyokat a teljesen más a logika miatt.

A goai identitásban fontos szerephez jut az urbanisztika és építészet (7), ezen belül a portugál építészeti örökség: fehér templomok (2), keresztetek, a portugál stílusú örökségi és műemlék épületek, Panjim Lisszabonhoz hasonlítható hangulata (házak, promenád), az építészeti sokszínűség, amelyre a hindu és keresztény templomok jellemzőek.

A kulturális és művészeti eseményeknek is kiemelkedő a szerepe az identitásképzésben (6). Tipikusan a vallási ünnepek sokszínűségét (Karácsony, Diwali, Ganesha) emelték ki (4), a kulturális fesztiválokat, kiállításokat, például a Story of Light/Story of Space Festival. DG hangsúlyozza, hogy Goában alapvetően mindenki tiszteli a másikat vallástól függetlenül. Hindu és muszlim ugyanúgy elmegy Old Goába Szent Ferenc ünnepére, mint a katolikus. A Karácsonyt, Diwalit, Ganeshat az emberek együtt ünneplik, vallástól függetlenül. Megemlíti, hogy a szeparáció sajnos lassan beférkőzik a mindennapokba. Itt megint a hindu fundamentalizmus hozható példaként, amely megjelenik az angol vagy portugálul hangzó közterek, középületek átnevezésében (Bombay – Mumbai; Viktória Pályaudvar Mumbai (Victoria Terminus) – Chhatrapati Shivaji Maharaj Terminus).

Az élhető város szempontjaiban is jelen van a goai identitás (4), mivel Panjim kedves város, jó adottságokkal, a Mandovi-folyó melletti promenád különleges hangulatú, a hagyományok megőrzésére az örökségi séták és környezetvédelmi mozgalmak hívják fel a figyelmet.

Arra a kérdésre, hogy miként van jelen a kreativitás a goai kultúrában, hagyományokban, az interjúalanyok legtöbbször a történelmi, kulturális társadalmi tényezőket és az identitás egyes elemeit emelték ki. A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (20) között említették a kultúrák keveredését (3), kiemelve az ételkultúrát, amelyben a portugál és indiai hagyományok keverednek (4). A megkérdezettek hangsúlyozták, hogy a goaiak kreatív emberek (3), akik tehetségesek művészetekben (3), zenében (2), írásban, táncban, előadóművészetekben. A goai kultúrában hagyományosan jelen van a filmipar és kereskedelem, mindkettő kreatív műfaj. NS hangsúlyozza, hogy a nagyjából évi 300, Indiában készült film közül 80-90-et Goában forgatnak. GC szerint a goaiak kreatív művészek, akik nem szögletesek, mint a lakosok Indiának sok más államában. Ez azért lehetséges, mert itt a két kultúra keveredett egymással. PS meglátásában egyenesen a goaiak vérében van a kreativitás, ami jelen van a művészetekben, táncban, zenében,

főzésben, az otthon dekorálásában.

Az identitás egyes elemeire összesen 20 alkalommal hivatkoztak. Ezek között van a goaiakra jellemző személyiségjegyek (6) (boldogság, nyugodtság, kedvesség, az emberi kapcsolatok minősége, a mindfulness, azaz tudatos jelenlét), goai származású zenészek és képzőművészek (4) (Lata Mangeshkar, Remo Fernandes, Francis Newton Souza, Mario de Miranda), ételek (hal, Bebinka, Chicken Cafreal, Apa de Camarao, Dodol), a teatro elnevezésű goai színházi műfaj, továbbá az, hogy kreatív emberek költöznek ide, és sokan, akik korábban Goában dolgoztak (kiküldetésben), később itt telepednek le. NT kitér arra, hogy a legnagyobb művészeti díjakat goaiak nyerik, illetve az első progresszív művészeti csoportot Indiában egy goai, Francis Newton Souza alapította. DDN szerint a kreativitáshoz állandó, nyugodt környezet kell, ami Goában megvan. Itt nincs sietség, az emberek a tudatos jelenlét (mindfulness) szerint élik mindennapjaikat. A kreativitás a művészeteken, az íráson keresztül tör elő, erre ő maga a legjobb példa. Szerinte a goaiak mobilak, nem földhöz ragadtak, és szívesen tanulnak más kultúrákból (Afrika, Európa), például az ételkultúrában. MIF is azt hangsúlyozza, hogy sok kreatív foglalkozást űző ember – írók, tervezők, művészek, akik bárhol tudnak dolgozni – telepedik le Goában, mert sokkal nyugodtabb, mint India nagyobb városai. Köztük van a nemzetközileg is elismert író, Amitav Ghosh. Goában kevesebb a stressz, nem kell hosszú időt tömegközlekedéssel dugóban tölteni, a levegő kevésbé szennyezett, mint India nagyobb városaiban. Ebből a szempontból a migráció előnyös, hiszen pozitív irányban alakítja át Panjim városképét. NS külön kiemeli Mario de Miranda képeit, aki alkotásaiban egészen sajátosan ragadja meg a goai identitás mibenlétét.

Urbanisztikai és építészeti szempontból (7) az indo-portugál stílusú épületekben mutatkozik meg a goai kultúra és kreativitás kapcsolata. A formavilágban különösen, ilyen példa az örökségi házak bejárati erkélykialakítása (balcão).

A goai kultúra meghatározó részét képezi a turizmus (5). Ezen belül fontos volna a művészeti és kreatív szempontokat jobban hangsúlyozni, nem csak a tömegturizmust vonzó szórakozási lehetőségeket (alkohol, drog stb.), amely legnagyobb vonzereje a tengerpart (2). AVP szerint az emberek megítélése Goáról téves, azt hiszik, ez egy bulihely, ahol szabadon fogyaszthatnak alkoholt, testi kapcsolatot létesíthetnek. A kreativitással jobban előtérbe helyezhető az itteni

művészet és kultúra, amihez könnyen lehet kapcsolódni.

Az előző kategóriához szorosan kapcsolódnak az élhető város szempontjai (2), melyeknél a gyalogos közlekedést és azt emelték ki, hogy Panjim kedves város, jó adottságokkal rendelkezik. SR szerint nagyon fontos, hogy Panjimban restaurálják, megőrizték a régi épületeket, hiszen ezek adják a város kellemes és különleges hangulatát.

Kulturális és művészeti események szempontjából (2) a kreativitás jelen van kulturális fesztiválok, kiállítások jellegében – például Story of Light/Story of Space Festival – amelyek szólnak tudományról, kultúráról, kommunikációról, kölcsönös függésről (MIF).

Kormányzati szinten az (3) örökségvédelemet (2) hangsúlyozták, és azt, hogy az intézményi működésnek jobban kéne támogatni a kreativitást. Jelenleg az iskolák jobban érdekeltek a versenyben, vizsgákban, ahol ahhoz szoktak hozzá, hogy a tanár szava szent, a gyerekek csak akkor szólalnak meg, ha kérdezik őket (VH).

Arra a kérdésre, hogy mit jelent a megkérdezettek számára, hogy vannak olyan országok amelyek azonos történelmi-kulturális hagyományokkal rendelkeznek, a legtöbbször az identitás egyes elemeit, a történelmi, társadalmi, kulturális tényezőket és a luzofón világ elemeit hozták fel példaként.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezőkhöz (8) hozzátartozik, hogy Goa függetlensége többolvasatú (megszállás vagy felszabadítás) (2), ahol fontos szempont a kultúrák keveredése. Ez a keveredés a művészetekben, gasztronómiában mutatkozik meg. Goa mindig is fontos volt stratégiai szempontból, India többi államához képest pár lépéssel előrébb jár. AR szerint 1961-ben Goa barátsággal vált el Portugáliától. Ellenpéldaként hozza fel India és Pakisztán viszonyát. Sokat utazik Portugáliába, ahol goai származása miatt szívélyesen fogadják. Szerinte a portugálokat ugyanígy fogadják Goában. Ugyanakkor Indiának nyitnia kéne Portugália felé. MJAA a több kontinensen átívelő kulturális keveredést említi, ahol a közös nyelvnek kiemelkedő szerep jut. Stratégiai és kereskedelmi szempontból mindig is fontosak voltak a goai kikötők, ahonnan folyamatos volt a kapcsolat az afrikai gyarmatok, Makaó és más területek (pl. Kína) között. MIF hozzáteszi, hogy a 16-17. században Goa volt a nyugati világ központja keleten, ilyen ereje egyik gyarmatnak sem volt.

A luzofón világ (5) kategórián belül a válaszokban kitértek a portugál nyelvoktatásra, amelynek egyik példája a Parvatibai Chowgule College és a Portói Egyetem közti együttműködés. A volt gyarmatok közt számos esetben található hasonlóság – zene, kultúra, építészet, nyelv. MIF kiemeli, hogy Goa nem tagja a CPLP-nek, mert a portugál nem hivatalos nyelv. A portugált csak kevesen beszélik. Goának Portugáliával van szorosabb kapcsolata, de a luzofón világ szélesebb ennél. A nyelvoktatás és nyelvismeret egyre nagyobb szerephez jut, hiszen például a korabeli feljegyzések portugálul íródtak (NS).

A luzofón területekkel a kapcsolat az identitás (18) elemeiben a legerősebb. Ilyen közös pont a portugál nyelv és kultúra (4), a portugál útlevél megszerzése (3), a kereszténység (2), a portugál polgári törvénykönyv alkalmazása (2), a nyitottság, a diverz közösség, az életstílus – szieszta, emberi kapcsolatok minősége –, és hogy a portugálokon keresztül jelent meg az első orvosi iskola, az első nyomdagép, nekik köszönhető az első földmérés. AVP kiemeli, Goában a portugálok óta kultúrával és információval kereskedtek, amely segítette a területnek a növekedésben. A portugál ittlétből származó diverzitásból sokat tanultak. Említi továbbá, hogy a portugál útlevél nagy előnyt jelent, ennek köszönhetően sokan dolgoznak Londonban, Dubaiban, Spanyolországban. VHG arra mutat rá, hogy a Goa Chitra múzeum Goa büszkeségét mutatja be, ami a portugálokon keresztül van jelen, és egyebek mellett az első orvosi egyetemhez, az első nyomdagéphez, az első földméréshez, az első jogi rendszerhez kapcsolódó tárgyak gyűjtő- és bemutatóhelye. RT szerint a portugál kultúra alapvetően még mindig jelen van például az életstílusban. Ez az egész sokat változott a növekvő turizmus hatására. Annak idején sziesztakor a boltok zárva tartottak, ez a szokás már csak Dél-Goában tapasztalható. NT a futballt hozza fel példának. Nemzetközi versenyeken fociban mindenki a portugáloknak szurkol. Vagy ha már kiestek, a braziloknak, nem pedig Indiának. GC kiemeli, hogy jelenleg az együttműködés inkább Portugália és az egyes gyarmatok között van. Goa és Portugália között a felszabadulás után sokáig nem volt diplomáciai kapcsolat, de most portugál alapítványok tevékenyek a területen, melyek ösztöndíjakat biztosítanak Portugáliába, Makaóba.

Urbanisztika és építészet viszonyában (3) kiemelik, hogy Panjim Lisszabonhoz hasonló hangulatában (házak, promenád) (lásd 44. ábra), továbbá közös pont a portugál stílusú építészet. NS kiemeli a portugál örökségi házak balcão részét (lásd 45. ábra) és a két osztatú nagy ablakokat a természetes légkondicionálásért. Ezek az attribútumok a házaknak vidékies jelleget

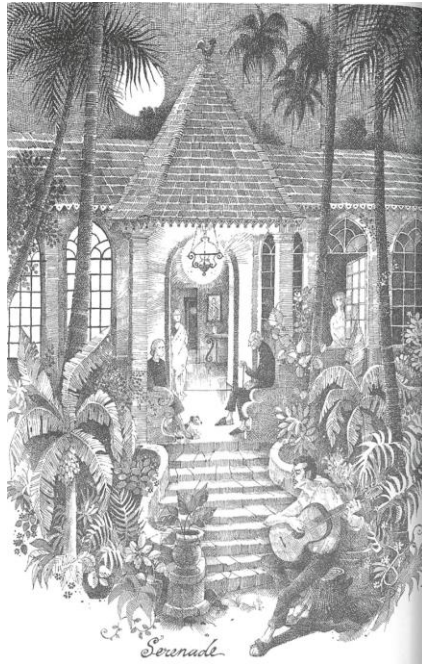
kölcsönöznek.

44. ábra: Panjim hangulatos, Lisszabonhoz hasonló belső udvarainak egyike.

Forrás: saját felvétel (2018)

45. ábra: Életkép az indo-portugál stílusú lakóház erkélyéről (balcão), a goai származású illusztrátor Mario de Miranda alkotása.

Forrás: CUNHA, G.D. (2014), 76.o.

A luzofón területek közti kapcsolatokat olyan intézmények (2) tartják fent, mint a Camões Intézet vagy a Fundação Oriente.

Arra a kérdésre, hogy a luzofón területek közti kulturális hasonlóságokat hogyan tudják hasznosítani, a legtöbbször a Fundação Oriente-t említették, majd a turizmust, a történelmi tényezőket és az identitást.

NS szerint ez a kulturális hasonlóság, a biztonság és a béke, a különböző vallásúak békés egymás mellett élése kedvezően hat a turizmusra (5), ami az utóbbi időben tömegturizmussá alakult. Ötször annyi turista érkezik egy évben Goába, mint ahány lakosa van (goatourism.gov.in), ezért a partmenti települések degradálódnak, elhasználódnak. A turizmus negatív hatásai jelentkeznek a megaberuházások káros hatásaiban, a hulladékgyűjtési anomáliákban.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők szempontjából (4) kiemelték, hogy Goa nemzetközi találkozóhelyszín. A portugál ittléte előnyt követelt, melynek része a más vallásúak tisztelete. A Goa különleges státuszát elérni kívánó mozgalom is ebből a portugálokkal közös hagyományok megővéséből táplálkozik.

Identitás (4) kérdésében a portugál polgári törvénykönyvet, a portugál múltnak köszönhető nyitottságot emelték ki. Továbbá azt, hogy Goa lakossága demográfiaiilag eltér Indiától (népességszaporulat), a goai identitásra a bevándorlás veszélyes. DG elmondja, a portugálok alakították ki a jogi és mezőgazdasági rendszert, nekik köszönhető, hogy Goában a házastársak és gyermekek egyenlő jogokban részesülnek, egyenlően örökölnek. A portugál múlt miatt jobb az infrastruktúra, fejlettebb a turizmus, mint India más államaiban, Goa a portugálok nélkül nem az lenne, ami. Személyes szinten is előnyként éli meg, különben nem lenne ennyire nyitott, nem tudna ilyen jól bánni a nemzetközi közösséggel, ami a Carpe Diem művészeti központ kiegyensúlyozott működéséhez elengedhetetlen. NS kiemeli, a házasságkötés életkori aránya magasabb, mint India többi tartományában, a népességszaporulat alacsonyabb – Goa már 2001-ben elérte azt a számot, ami a tartományok 2010-es célja volt, 10 évvel megelőzi a többi tartományt – és a legmagasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkezik. Kiemelt veszélyként kell kezelni a belső migrációt, a goai jobb életminőség és megélhetés vonzó a más indiai államokból érkezőknek. Különös figyelmet kell szentelni annak, hogy a portugálok távoztása után Goa nem kapott speciális státuszt mint pl. Kasmír, ezért is lehetséges a tömeges bevándorlás. A

bevándorlás veszélyezteti az örökség kérdését, a kreativitást.

Hárman is kiemelték a Fundação Oriente (3) szerepét, ők profitáltak is az alapítvány csereprogramjából. Volt, aki ennek köszönhetően jutott el Makaóba (MJAA), de a Goa Chitra hírét is az alapítvány vitte el Európába (VHG).

Urbanisztikai és építészeti szempontból (1) az indo-portugál stílusú épületek jelentik az előnyt. DG elmondja, a Carpe Diem galéria is egy portugál stílusú házban kapott helyet, amely családi örökség (lásd 46. ábra).

46. ábra: Az indo-portugál stílusú Carpe Diem galéria bejárata.

Forrás: saját felvétel (2018)

Arra a kérdésre, hogy ha amennyiben beszélhetünk közös luzofón identitásról, az miben nyilvánul meg, a legtöbbször a portugál nyelvet említik, majd az ételeket, a Luzofónia Játékokat és az építészetet.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők (6) közül az ételeket (3) említik legtöbbször. Ezt követi a zene, továbbá Goa, mint nemzetközi találkozók helyszíne. Valamint arra is kitérnek,

hogy Salazar uralma alatt kemény idők jártak Goában is, ami miatt a mai napig vannak olyanok, akik nem fogadják el a portugál kultúrát (RT).

A közös identitás (15) alapvető elemei a portugál nyelv (8) és a portugál kultúra. Ugyan a nyelvet említik, mint közös kapocs, ezt kevesen beszélik. Olyan tulajdonságokról is említést tesznek, mint a nyitottság, elfogadás, befogadás. A mai napig a portugálok által bevezetett polgári törvénykönyvet használják. Számos goai rendelkezik portugál útlevéllel. A portugál nyelvoktatás szempontjából a Camões Intézetet említik.

A luzofón világra (3) jellemző a portugál nyelvoktatás, a volt gyarmatok közti hasonlóság (zene, kultúra, építészet, nyelv), a portugál ünnepek tartása. GC leginkább Makaóval tudja magát identifikálni, mert ugyanazon mentek keresztül. De a felesége beszél portugálul és van barátai Portugáliában.

A kulturális és művészeti eseményekben is jelen van a közös luzofón identitás (8). Erre példa a Goában megrendezett Luzofónia Játékok (3), a különböző kulturális fesztiválok, kiállítások (2), a vallási ünnepek (Karácsony, Diwali, Ganesha), az iskolákat érintő Luzofón Fesztivál.

Urbanisztikai és építészeti szempontból (5) az építészetet említik általánosságban (3), a fehér templomokat (lásd 47. ábra), az azulejo díszítést (lásd 48. ábra). Csupa olyan elemet, amelyek a portugál örökséget reprezentálják. Ehhez kapcsolódnak az örökségi séták az élhető város kategóriában (1).

MIF utal arra, hogy a goai identitásnak három szintje van: Goa egyrészt India része, egykor Portugália része volt, sajátos terület, „Goa az Goa”. Goában erős a portugál hatás az ételekben, az építészetben, a nyelvben, a jogban. A portugáloktól örökölt polgári törvény (28. törvény) kimondja, a házasság két fél között szabad akaratból jön létre, és a nők is örökölhetnek, ami Indiában egyedülálló. Ez is a nyitottságra, toleranciára utal. Goa a találkozások helyszíne.

47. ábra: A portugál épített örökséget reprezentáló Szeplőtelen fogantatás-templom Panjimban.

Forrás: saját felvétel (2018)

48. ábra: Panjim Fontainhas kerületében lévő épület azulejo díszítéssel.

Forrás: saját felvétel (2018)

Arra a kérdésre, hogy a közös múlt és a kulturális identitás miként van jelen a városi kreativitás gyakorlataiban, a legtöbbször a portugál építészeti örökséget említik, az

identitásban a nyugati minta követését, a köztéri művészeteket.

Urbanisztika és építészet kategóriában az összes említés (13) a portugál építészeti örökséghez kapcsolódik. Itt említik az építészetet általánosságban (5), a lakatlan épületek újrahasznosítását (2), Fontainhas kerületet Panjimban, az indo-portugál épületeket, Old Goa templomait, a portugál stílusú vendéglátóhelyeket (Taverna Cafe, Ritz Classic), az azulejo díszítést, a történelmi tereket, utcákat. Ehhez kapcsolódik szorosan a köztéri művészetek kategória (lásd 49. ábra), a hipnotizőr, Abbe Faria szobra és a köztér elnevezései híres goaiakról (Tristao de Braganza Cunha, Jack de Sequeira). SR úgy vélekedik, az épületeknek kultúrtörténeti jelentőségük van. Meg lehet írni a történelmet az építészetten keresztül, amely segít megérteni az átfedést a régió és a tér között. NS szerint a portugál örökség bemutatására nagyobb fókusz lehetne fordítani, például múzeumokkal vagy városi sétával. Az indo-portugál stílusú épületek megőrzésére stratégiát kellene kidolgozni. Makaóban látott példát hoz: „Makaóban jártam, ahol a turizmus nagyon jól szervezett, és gazdagon megmutatják és elmagyarázzák a portugál kultúra lenyomatait”. DG emlékeztet a híres goaiak köztéri szobraira. Ebben benne van a történelmi kapcsolódás. Goa függetlensége óta sok régi ház rossz állapotba került a bizonytalan helyzet miatt, sokan elmenekültek valamelyik portugál vagy brit gyarmatra. A Teatro színtársulata egyik darabja a függetlenség előtti időket dolgozza fel.

49. ábra: A köztéri művészet kategóriába tartozó kút és rajta a portugál múltat szimbolizáló kakas díszítés Panjim Fontainhas kerületében.

Forrás: saját felvétel (2018)

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők között megemlítik (3) a kultúrák keveredését, és hogy Goa függetlensége többolvasatú. DDN felhívja a figyelmet, hogy 451 éven át tartó portugál uralomról beszélünk, ami beépült a kultúrába, az ételekbe, az öltözködésbe, lakhatásba, és az emberek tudatalattijába. RT hangsúlyozza, hogy Goa függetlensége nehéz folyamat eredménye volt, és mindössze 50 éve történt. Fontos részlete, hogy ezután is békében éltek. A portugál gyarmatosítóknak emelt emléket mutatja a 50. ábra.

50. ábra: A portugál gyarmatosítóknak emléket állító szobor az Aguada erődben, Aguada.

Forrás: saját felvétel (2018)

Identitás szempontjából ami átkerült a városi kreativitás gyakorlataiba (10), azt a nyugati minta követésében (pl. öltözködésben, életstílusban) (3), a fado műfajában (2), a portugál nyelvben és kultúrában (2), a templomi zenében, Mario de Miranda alkotásaiban, vagy a goai büszkeségben találjuk. VH hozzáteszi, hogy mikor a portugáloknak templomi énekesekre volt szüksége, elkezdtek az ének- és hangszeroktatást.

Turizmus szempontjából (4) az ételeket (3) és a nyugodt környezetet említették. Intézmények közül a (1) portugál múzeum ötlete jött elő. A közös múlt és városi kreativitás szimbiózisa jelen van még a kulturális és művészeti eseményekben, fesztiválokban (1), az örökségvédelemben (1) vagy a Mandovi-folyó melletti promenád jelenlétében. GC kiemeli, Panjimban fontosak a klubok, intézmények, helyszínek, amelyek elősegítik a szocializációt, a közösségépítést.

Az összes megkérdezett Goát kreatívnek tartja – 13 válaszadó szerint nagyon kreatív, 1 interjúalany szerint részben. Indoklásul elsősorban a történelmi, társadalmi, kulturális tényezőkre és az identitás egyes elemeire hivatkoztak.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők említésekor (10) kiemelték a kultúrák keveredését (2), a zenét (2). Hangsúlyozták, hogy a goaiak kreatív emberek, akik életében meghatározók a képzőművészetek, kézművesség, ételek, művészetek, tánc, továbbá a más vallásúak tisztelete. RT a szabadságban látja a kreativitás forrását, hiszen mindenki csinálhatja azt, amiben jó. Az iskolában a gyerekek előadóművészetet tanulnak, szeretik egymást, gyerekkortól kezdve azt látják, hogy több kultúra keveredik, ahol tartják egymás ünnepeit – Karácsony, Diwali. Fontos szempont, hogy Goában kellemes az idő, még a monszun ideje alatt is.

Az identitás goai kreativitásban játszó szerepének említésekor (28) a következő példák jöttek elő az interjúk során: zenészek származnak innen (5) (Anthony Gonsalves, Lata Mangeshkar, Remo Fernandes, Francis Newton Souza), kreatív emberek költöznek ide (2), szabadság (2), nyitott, elfogadó, kozmopolita, diverz közösség, portugál kultúra (2), mássága sok külföldit vonz, Mario de Miranda, oktatás, ételek (dodor, kesudió, kolbász), ugyanakkor a bevándorlásra, mint veszélyre tekintenek (2). AR itt megjegyzi, hogy a tömeges bevándorlás mellett rengetegen elhagyják a területet, amely a goai identitás elvesztéséhez vezet. DG szerint a goai attribútum, mint a tolerancia, szintén veszélybe kerül. A kivándorlásnál megemlíti, hogy sok művész költözött valamelyik portugál gyarmatra (pl. Mozambik). Érzékelhető az a folyamat, amelynek részeként új kreatív helyek, galériák nyitnak, Goában ezek jobban működnek, mint India többi részében. “Nagyobb az elfogadásunk más kultúrák, társadalmak, vallások iránt... sokkal szélesebb a kulturális háttérünk, amelyből ötleteket merítünk és új dolgokat hozunk létre, ami előnyünkre válik”. VH is úgy látja, a goai identitás építő folyamata rossz irányba halad, nem a kreativitás felé.

Urbanisztikai és építészeti szempontból (4) az indo-portugál stílusú épületeket (3) és Old Goa templomait emelik ki.

Turizmus szempontjából (4) a kellemes idő (2), a tengerpart (2), a finom ételek, a természet közelsége hangsúlyos. DDN szerint földrajzilag előnyt jelent a természet közelsége, hogy Goa közel van a tengerhez, és hegyes vidék. Szerinte az “emberek a hegyről, folyó vagy tenger mellől

kreatívak”.

Intézmények szintjén (3) a Fundação Oriente-t (2) és a kreatív helyeket, galériákat említik.

Kulturális és művészeti események közül (3) a kulturális fesztiválokat, a vallási ünnepeket (Karácsony, Diwali, Ganesha) és a Serendipity Fesztivált emelték ki. GC szerint Goa kozmopolita hely, széles lehetőségekkel, amely nagy kreativitást ad, ahova szívesen jönnek turisták, mások pedig itt telepednek le, például művészek, írók. A Serendipity Fesztivál kapcsán megjegyzi, hogy egy történelmi gyarmati város kitűnő adottságokkal rendelkezik – régi házak és terek, intim helyszínek – egy ilyen fesztiválhoz, amelynek lényege, hogy a régi és egyszerű helyszínek, épületek új értelmet nyerjenek. Erre egy nagy és modern város nem alkalmas. VHG szerint Goa a kreativitása miatt sok fesztiválnak ad helyet, ez a portugál hatás miatti nyitott hozzáállásnak köszönhető.

Az élhető város (2) elemeiben is fellelhető a kreativitás, mint az egységes városkép vagy kevesebb forgalomra törekvés. Ami ehhez hozzájárul, az a vidéki és városi terek szinergiája az indo-portugál stílussal. Ugyanakkor kormányzati lépésekre van szükség az egységes városképre, kevesebb forgalomra.

Kormányzati (2) szinten a városkép fejlesztésére és az örökségvédelem kiemelendő.

SR szerint Goa nagyon kreatív, hiszen ez az a hely, ahol az lehetsz, aki, mert van rá tér. Ezért is telepednek itt le mindenféle országból. A környezet, az időjárás, az emberek, nincs ehhez fogható hely. Ez volt az első kozmopolita hely Indiában, ahol kultúrák találkoztak és egybeolvadtak.

8.3. A Goában végzett kutatás eredményeinek összefoglalása

A Goában készült interjúk során a legtöbb említést (151) az identitás kategóriába tartozó elemek kapták. Leggyakrabban a goaiakra jellemző személyiségjegyek, Goára jellemző elemek fordultak elő (26,5%), amelyek közül a nyitottság és a szabadság kódok szerepelnek a leggyakrabban előforduló kódok listáján (annak kilencedik és tizedik helyén). Ezt követik a portugál kulturális hatásra adott példák (21,3%), amely kódcsoport leggyakoribb elemei olyan elemek, mint a

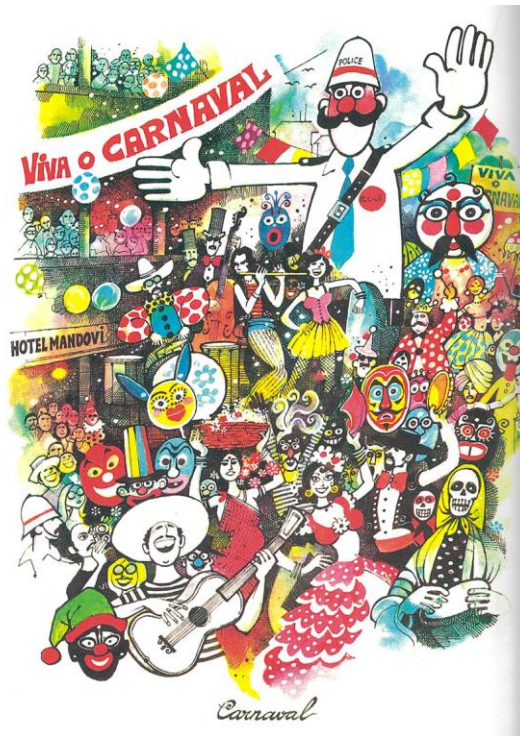
portugál kultúra, portugál polgári törvénykönyv, portugál útlevelel. Az Indiától való eltérés fontos részét képezi a goai identitásnak (20%), amelynek leggyakrabban előforduló elemei a konkani nyelv, a nyugati minta követése (pl. öltözködés, életstílus), vagy a bevándorlás kérdése. Ez utóbbi egyaránt érinti az országon belüli bevándorlást és a külföldről betelepülőket. Kategórián belül a gasztronómia valamint a zene és képzőművészet kódcsoportok elemeit egyforma hangsúllyal említik (13,5%), utóbbi csoporthoz tartozó zene eleme a leggyakrabban említett kódok listáján a hatodik helyen szerepel. Ugyan a nyelv kódcsoport kategórián belül az utolsó helyen szerepel (12,3 százalékos említési arány), de három eleméből kettő – portugál nyelv és konkani nyelv – a leggyakrabban említett kódok listájának negyedik és hetedik helyén szerepelnek.

A történelmi, társadalmi, kulturális tényezők kategória (94) elemei nagyrészt az indiai és portugál kultúra keveredéséhez tartozó példák (68,1%), kisebb részt történelmi tényekhez kapcsolódó elemek (23,4%). Előbbi kódcsoport elemeihez tartozik a kultúrák keveredése és ennek megjelenése az ételekben, mely elemek a leggyakoribb elemek közül harmadik és hatodik helyen szerepelnek. Továbbá elemeit alkotják a goaiak kreatív emberek és a más vallásúak tisztelete kódok. A történelmi tényezők kódcsoportba olyan elemek tartoznak, mint a Goa függetlensége többolvasatú kód.

Urbanisztika és építészet kategórián (77) belül az indo-portugál stílusú épületekhez kapcsolódó kódok fordultak elő leggyakrabban (84,4%). Az ide tartozó portugál stílusú örökség és műemlék épületek kapják kimagaslóan a legtöbb említést az összes kód közül. A második legtöbbször említett kód az összes elem közül az építészet és design, hatodik helyen a lakatlan épületek újrahasznosítása kód szerepel.

A kulturális és művészeti eseményeknél (55) szereplő említések több, mint háromnegyede szintén a portugál örökséghez köthető (77,3%). Ide tartozik a portugál stílusú lakatlan épületekben megrendezésre kerülő Serendipity fesztivál (a leggyakrabban említett kódok listájának második helyén) és a karnevál hagyománya (lásd 51. ábra), továbbá a vallási ünnepek (Karácsony, Diwali, Ganesha hagyományához kapcsolódva) és a Luzofónia Játékok.

51. ábra: A goai karnevált ábrázoló Mario de Miranda grafika.

Forrás: CUNHA, G.D. (2014), 92.o.

A turisztikai vonzerőhöz tartozó elemeket (44) soroltak fel a turisztikai szempontok kategóriában adott példák 67,5 százalékánál. Leggyakoribb elemei az ételek és a tengerpart.

Az összes említett intézményi példánál (33) kulturális és művészeti misszióról beszélhetünk, a kódemlétesek csaknem fele (48,5%) a portugál kultúrához köthető. A leggyakrabban említett példa kategórián belül és egyben az ötödik legtöbbször említett intézmény a Fundação Oriente.

A kormányzati szempontok kategória (29) legtöbb példája (86,2%) csoportosítható a kreatív gazdaság mentén. A leggyakrabban említett eleme az örökségvédelem (összes elem közül a hatodik leggyakrabban említett), amely kiemelkedő szempont a kormányzati stratégiában.

Az élhető város kategória (25) szinte összes eleme a városi kreativitásba sorolható (96%). A leggyakrabban előforduló kódok között szerepelnek a kódcsoporthoz alábbi elemei: parkok és kertek (Garcia de Horta Kert), gyalogos közlekedés, kedves és jó adottságú város Panjim.

A köztéri művészet kategória (13) legtöbb eleméről elmondható (76,9%), hogy a városi kreativitásra ad példát, kisebb részben (23,1%) az identitás témájához kapcsolódik. A legtöbbször említett eleme a köztéri szobrok és installációk a városi kreativitás csoportosításhoz tartozik.

A luzofón világ kategória összes eleme (8) a portugál hatást hordozza magában.

A kérdésekre adott válaszok alapján a következő megállapítások tehetők:

A városi kreativitás megjelenik urbanisztika és építészetben (26), kulturális és művészeti eseményekben (18), intézményekben (13), történelmi, társadalmi, kulturális tényezőkben (10), az élhető város elemeiben (9), köztéri művészetekben (8). A kategóriák között szoros az átfedés.

Goa kreatív terület a megkérdezettek szerint. Goa az a hely, ahol van tér az egyéni kibontakozásra, továbbá különleges hely a környezet, az időjárás, az emberek miatt. Ez volt az első kozmopolita hely Indiában, ahol kultúrák találkoztak és egybeolvadtak (SR). A goai kreativitást a kultúrák keveredése nagyban befolyásolja (ételkultúra, egyéni kreativitás és tehetség, művészetek, épített örökség, Panjim hangulata, örökségvédelem, fesztiválok). A goai kultúrában hagyományosan jelen van a filmipar és kereskedelem, mindkettő kreatív műfaj. Goa kozmopolita hely, széles lehetőségekkel, amely nagy kreativitást ad, ahova szívesen jönnek turisták, mások pedig itt telepednek le, például művészek, írók (GC).

A városi kreativitás egyrészt építészet és design, másrészt előadóművészetek. Olyan tartalom, amely megváltoztatja a várost és kulturális szokást teremt (MIF). Másrészt városi kreativitás alatt érthető bármilyen művészi beavatkozás a városképbe (SR). Egyik szintje a használaton kívüli, kultúrtörténeti jelentőségű helyszínek és terek újrahasznosítása. Az idény- és fesztivál jellegű kreatív beavatkozások befolyásolják Panjim városképét, példa erre a karneváli időszak vagy a Serendipity Fesztivál. A tengerparti területekkel ellentétben Goa fővárosa nem kifejezetten turisztikai célpont, de ezek a művészeti és kulturális események képesek több embert vonzani. Példaként említhető az Indiai Nemzetközi Film Fesztivál (IFFI), amely befolyásolja a kulturális fejlődést, a munkavállalást, és egyéb olyan területeket, amelyek mentén a város fejlődni tud. Urbanisztikailag kiemelendő Panjim Fontainhas kerülete, amelynek városképét a indo-portugál stílusú házak, szűk utcácskák adják. Az említettek közül több intézmény (Fundação Oriente, Charles Correa Foundation), esemény (Fontainhas Festival of Arts) és projekt (Aamchi Panjim) is itt kap helyet. A népszerű Serendipity fesztivál az épített örökségre, a barnamezős, lakatlan épületekre hívja fel a figyelmet, melyek leginkább az indo-portugál stílusú épületeket jelentik.

Megoldandó probléma ezen épületek degradációjának megállítása. A fesztivál legnagyobb sikere a panjimi egykori Főtitkárság (Old Secretariat) lakatlan épületének használata és bemutatása, megnyitása a látogatók előtt. További példák a portugál örökségre a templomok (Panjim és Margao főtemplomai) és a *taverna* stílusú vendéglátóhelyek (Taverna Cafe, Ritz Classic), az *azulejo*, a portugál csempeművészet megjelenése, – például a Menezes Braganza Palota előcsarnoka –, illetve a *balcão* (erkély) kialakítása ezeken az épületeken. A városi kreativitás megjelenik olyan további eseményekben, mint a Monte Festival (Ógoában), vagy a Story of Light/ Story of Space kiállítás. A példaként említett intézmények egy részére jellemző, hogy portugál stílusú épületben kapott otthont (Sunaparanta kulturális és művészeti központ, Goa Chitra Museum, Carpe Diem kulturális és művészeti központ, Fundação Oriente alapítvány és kulturális központ). A kreativitást és a terület kivételes jellegét befolyásolja, hogy Goára jellemző a kultúrák keveredése és az ebből fakadó veleszületett kreativitás. Városi kreativitás szempontjából a város hangulata meghatározó, úgy mint a város élvezhetősége, a közterek, parkok és kertek (pl. Garcia de Horta Kert) állapota, a gyalogos közlekedés minősége. Panjim jó földrajzi adottságokkal – folyótorkolat, tengerpart, domb – és klimatikus viszonyokkal rendelkező hangulatos és kellemes város. Fontos szempont az aktivizmus és mozgalmiság, az alulról építkező szerveződés (*bottom up*). Erre példa az Aamchi Panjim mozgalom, közösségi részvételi projekt, amely a kormányzat által kreált (top-down) okos város (smart city) projekt kapcsán jött létre. Célja a helyiek bevonása olyan fejlesztési ügyekbe, mint a gyalogos közlekedés, szemétszedés, közparkok revitalizációja stb., amik az élettér minőségéről szólnak. A köztéri művészet kategóriába egyrészt a köztéri szobrok és installációk (pl. a világhírű, goai származású hipnotizőr, Abbe Faria szobra) másrészt a graffiti és street art alkotások tartoznak. A goai kormányzat széleskörű kulturális feladatai közé tartozik a hagyományőrzés és örökségvédelem, utóbbinak fontos eleme az indo-portugál stílusú műemlék épületek megőrzése, és a lakatlan épületek újrahasznosítása. Továbbá olyan kulturális és kreatív iparágakat serkentő intézkedésekről gondoskodik, mint a start up rendelkezések – amely a 91springboard közösségi irodát vagy a Panjim smart city projektet is érinti –, a könyvkiadás, vagy a különböző kulturális, művészeti és kreatív workshopok és események, fesztiválok, intézmények szervezése és/vagy támogatása. Fesztiválra példa az Indiai Nemzetközi Film Fesztivál (IFFI), a Fontainhas Art Festival, a Madár Fesztivál, a karnevál, a Serendipity Fesztivál. Intézmények közül kiemelkedő a Kala Academy művészeti oktatási intézmény, a Sunaparanta művészeti és kulturális központ, a

91springboard közösségi iroda, a Központi Könyvtár Panjimban. A kormányzat további, a kreatív várost érintő feladatai közé tartozik a gyalogos közlekedés népszerűsítése és a kerékpárutak építése, a parkok létesítése és megóvása.

A kreativitás hatással van Goa turizmusának és gazdaságának fejlődésére, nemzetközi kapcsolataira. A terület kedvelt turisztikai desztináció. Vonzerejéhez tartozik, hogy nyugodt, biztonságos, és a külföldi turistáknak olcsó hely, számtalan stranddal, finom ételekkel, ahol kellemes a hangulat, Indiához képest liberális berendezkedéssel. Ugyanakkor javítani kell a turizmus művészeti és kreatív szempontjain, továbbá a személyszállítás és a tömegközlekedés problémájának megoldásán. A turizmus gazdaságra gyakorolt hatását jellemzi, hogy ösztönöz leg hat a helyi gazdaságra, a helyi kézműves termékek iránti kereslet növekedésére, a munkahelyteremtésre, spill over hatással bír a kulturális tevékenységekre. A turizmus által több szolgáltatás jelent meg a területen (IT, start up), több munkahely létesült. Ugyanakkor sok a felfedezetlen, kihasználatlan potenciál, természeti kincs van jelen Goában, amelyek fejlesztése elengedhetetlen. A legbefolyásosabb kreatív intézmények turisztikai, gazdasági, nemzetközi kapcsolatok szempontjából a Fundação Oriente (turizmus és nemzetközi kapcsolatok), a Sunaparanta (turizmus) és a Houses of Goa (gazdaság). A legbefolyásosabb kreatív kulturális és művészeti események a Serendipity Fesztivál (gazdaság és turizmus), az IFFI (turizmus és nemzetközi kapcsolatok), a Fontainhas Art Festival (turizmus), a Luzofónia Játékok (nemzetközi kapcsolatok), az Irodalom Fesztivál (nemzetközi kapcsolatok). Az utóbbi években Goa erős kulturális fejlődésen ment keresztül. Egyre több kiállítás nyílik, kreatív emberek találkozóhelyévé vált, ez mind hatással van a nemzetközi kapcsolatokra és a turizmusra. Goa eltér India többi területétől (kulturálisan és identitásban, továbbá gazdaságilag). Ez a másság sok külföldit vonz. Képzőművészek, zenészek (jazz) származnak innen, akik Bollywoodban váltak híressé. Ugyanakkor India más területeiről érkező kreatív emberek választják Goát lakóhelyül.

A goaiak identitását meghatározzák a történelmi tényezők, legfőképp a nyugati (portugál keresztény) és a keleti (indiai hindu) kultúrák keveredése. Ez a keveredés hatással van az identitást alakító szempontokra és a kreativitás jelenlétére. Bevándorlás tekintetében Goában az 1960-as évek közepétől megjelentek a nyugati hippie-k, majd az India más területeiről érkező bevándorlók, akik veszélyeztetik a goai identitást, Goának nincs kapacitása befogadni emberek tömegét. Művészetek szempontjából a zene és zeneoktatás kiemelendő. A portugálok szerepe

lényeges a zeneoktatásban, hiszen a gyarmati időkben a templomokban az egyházi zenének fontos szerep jutott, így az utánpótlás nevelésének. Nyelv szempontjából elsősorban a goaiak saját nyelve, a konkani nyelv képezi az alapját az identitásnak, továbbá a portugál nyelvből átemelt jövevényszavak (pão – kenyér, balcão – erkély, obrigado – köszönöm). Emberi tulajdonságok szempontjából a megkérdezettek szerint a goaiakra jellemző a lazaság, szabadság, nyugodtság, hajlamosak későn érkezni, nyitottság, harmónia, büszkeség, távolra tekintés, széleslátókör, tisztelet, elfogadás, befogadás, kozmopolita életmód, boldogság, kivételesség. A goai diverz közösség, ahol nagy becsben tartják a sziesztát. Fontos szempont egymás vallásának tiszteletben tartása, a különböző vallásúak az ünnepekkor – Karácsony, Diwali, Ganesha – megosztják egymással az ételt. Gasztronómia kérdésében a sokszínűség és a portugál hatás az ételekben is jelen van. A goai büszkeség a kesudió, amit a portugálok hoztak be Brazíliából. India többi tartományával ellentétben Goában elfogadott a disznóhús fogyasztása, a kultúra részévé vált a portói bor, az ecet, a paradicsom, a papaya fogyasztása, amelyeket a portugálok vezettek be. A portugál reformok a közigazgatásban és az oktatásban is az identitás, az Indiától való megkülönböztetés részét képezik. A portugálok vezették be a ma is használatos polgári törvénykönyvet, amely előírja az egyenlő öröklést, a lányoknak is joguk van a tanuláshoz. A portugálok alapították az első orvosi iskolát, továbbá a zeneoktatásban is kiemelkedő szerepük van. További kuriózum, hogy az 1961. előtt Goában születetteknek lehetőségük van a portugál útlevelel és egyben állampolgárság megpályázására, amely megkönnyíti az elvándorlásukat. Az identitás része a portugál épített örökség, amely a városképet is alakítja. Történelmi szempontból Goa függetlensége többolvasatú, valaki szerint 1961-ben az indiai hadsereg felszabadította, mások szerint megszállta a területet. Hosszú volt az átmeneti időszak Goa felszabadulása után, a terület hivatalosan 1987-től válik az ország egy államává, előtte szövetségi terület. A felszabadulás és beolvadás fontos nyelvi kérdéseket is vonzott maga után. A kikötők és ezzel a kereskedelem kulturálisan is fontos Goában. A gyarmatok közti átjárhatóságban is meghatározó szerep jut a kikötőknek. Goa volt az első európai kapu Ázsiában, ami miatt mindig is előrébb járt a belső területekhez képest. A mai napig jellemző, a partvidék-belső vidék ellentét, amely az eltérő fejlődésre utal.

A luzofón területekkel a kapcsolat az identitás elemeiben a legerősebb. Ilyen közös pont a portugál nyelv és kultúra, a portugál útlevelel megszerzése, a kereszténység, a portugál polgári

törvénykönyv alkalmazása, a nyitottság, a diverz közösség, az életstílus. A portugál nyelvoktatás egyik példája a Parvatibai Chowgule College és a Portói Egyetem közti együttműködés. Goa nem tagja a CPLP-nek, mert a portugál nem hivatalos nyelv. A portugált csak kevesen beszélik. Goának Portugáliával van szorosabb kapcsolata, de a luzofón világ szélesebb ennél. A nyelvoktatás és nyelvismeret egyre nagyobb szerephez jut, hiszen például a korabeli feljegyzések portugálul íródtak. A volt gyarmatok közt számos esetben található hasonlóság – zene, kultúra, építészet, nyelv. A luzofón területek közti kapcsolatokat intézményi szinten a Fundação Oriente-n vagy a Camões Intézetben keresztül tartják fenn. Goa nemzetközi találkozók helyszíne. A portugál ittlétekből előnyt kovácsoltak, melynek része a más vallásúak tisztelete. A Goa különleges státuszát elérni kívánó mozgalom is ebből, a portugálokkal közös hagyományok megóvásából táplálkozik. A luzofón identitás megjelenik a portugál nyelvben, az ételekben, az építészetben (portugál stílusú házak, azulejo, templomok) és a Luzofónia Játékokban.

A luzofón identitás a városi kreativitás gyakorlataiban is jelen van, az indo-portugál építészeti örökség példáiban – lakatlan épületek újrahasznosítását, Fontainhas kerületet Panjimban, Old Goa templomait, portugál stílusú vendéglátóhelyeket mint Taverna Cafe és Ritz Classic, azulejo díszítést, történelmi terek és utcák – , az identitásban – nyugati minta követésében öltözködésben és életstílusban, a fado műfaja, portugál nyelv és kultúra, templomi zene, Mario de Miranda alkotásai, goai büszkeség – , a köztéri művészetben – a világhírű hipnotizőr, Abbe Faria szobra és a köztetek elnevezései híres goaiakról (Tristao de Braganza Cunha, Jack de Sequeira).

9. Összefoglalás

9.1. A hipotézisek verifikálása, a kutatás új eredményei

A disszertáció megírásának célja egy olyan tudományos munka elkészítése volt, amely interdiszciplináris jelleggel, a klasszikus geopolitikai megközelítéstől eltérően a kritikai geopolitika, a puha hatalom és populáris geopolitika irányából vizsgálja a kreatív gazdaság, kreatív város és a városi kreativitás gyakorlati megvalósulását egy adott – jelen esetben az egykori Portugál Birodalomhoz köthető – nyelvi-történelmi-kulturális térben. Vizsgáltuk továbbá a luzofón közösség alkotóelemeit és az ezekből építkező identitást. Mind a luzofón identitás, mind a városi kreativitás témája a hazai szakirodalomban még kevésbé kutatott.

A disszertáció újszerű eredményei közé sorolható, hogy a vizsgált területeken a terepi bejárás, dokumentáció és a szakértői interjúk alapján elemzi a történelmi múlt, a luzofón kulturális közösség városi kreativitást befolyásoló hatásait, és vizsgálja a városi kreativitás mibenlétét. A luzofón identitás és a kreatív város koncepciójának összekapcsolása együttesen egy új minőséget hoznak létre. A disszertáció rávilágított arra, hogy a város útfüggősége, a történelmileg determinált tényezői – mint multikulturális közeg, épületek, művészeti formák, gasztronómia stb – befolyásolják a városról kialakult kreatív képet és vonzóvá teszik a floridai értelemben vett kreatív osztály számára. Az empirikus kutatás és kódolás során meghatároztuk azon tényezőket (kódcsoportokat), amelyek alapján a vizsgált területek luzofón identitásának és városi kreativitásának sajátosságai jellemezhetők és azok közös halmazát alkotják. Ahogy azt az első táblázat mutatja, Lisszabonban összesen 224 db, São Paulo-ban 268 db, Panjimban és Margaoban 211 db kódot kaptunk a kódolás során, amelyeket tíz kategóriába csoportosítottunk a következők szerint: identitás; urbanisztika és építészet; történelmi, társadalmi, kulturális tényezők; élhető város; intézmények; köztéri művészet; kormányzati szempontok; luzofón világ; kulturális és művészeti események; turisztikai szempontok.

21. táblázat: A Lisszabonban, São Paulo-ban, Panjimban és Margaoban készített interjúk alapján a kódok összesített és kategóriánkénti darabszáma.

Város	Lisszabon	São Paulo	Panjim és Margao
Kódok száma összesen (db)	224	268	211
Kódok száma kategóriánként (db)			
Identitás	139	169	155
Urbanisztika és építészet	49	75	77
Történelmi, társadalmi, kulturális tényezők	40	48	94
Élhető város	7	41	25
Intézmények	66	37	33
Köztéri művészet	42	33	13
Kormányzati szempontok	28	27	29
Luzofón világ	15	23	8
Kulturális és művészeti események	10	18	55
Turisztikai szempontok	9	7	40

Forrás: saját adatok alapján saját szerkesztés (2019)

A kiinduló hipotézisek értékelése a kutatási eredmények alapján:

H1: A vizsgált városokban élő kreatívok esetében létezik közös luzofón identitás, melynek fontos eleme a gyarmati múlt történelmi öröksége.

A luzofón identitásról alapvetően a közös nyelv, a kulturális-történelmi hagyományok tekintetében beszélhetünk.

Lisszabonban a luzofón identitás meghatározója a portugál nyelv, valamint a kulturális közelség a volt gyarmatokkal, a kultúrák keveredése. Megjelenik olyan művészeti formákban, mint a zene vagy a tánc (kuduro, fado). A luzofón identitásnak fontos szempontja a volt gyarmatok közti migráció és a kettős állampolgárság kérdése. A hagyományosan multietnikumú városban évszázadok óta zajlik az együttélés és a portugál anyanyelvűek integrálása, ami egyfajta kulturális érzékenységet eredményez, amely alapja a közös történelem és kultúra. A közös nyelv, a kultúra ismerete az országok közti gazdasági kapcsolatokat is megkönnyíti, és olyan területeken is jelentős, mint a felsőoktatás.

São Paulo-ban a luzofón identitás meghatározója a portugál nyelv, az irodalom, a gasztronómia, a gyarmatosítás velejáráói, továbbá a gyarmatosítás hatására a rabszolga kereskedelmen keresztül az afrikai kulturális hatás (pl. vallás). A volt gyarmatosítók megítélése kettős: a kollektív emlékezetben a gyarmatosítók kegyetlensége él, ugyanakkor sok brazil emigrál Portugáliába. Az egyéb országok kulturális és gazdasági befolyása miatt a portugál nyelvű országokkal laza a kapcsolat, a közös nyelv ellenére nem beszélhetünk kulturális közelségről. A Brazíliában beszélt portugál nyelv jól mintázza az ország történelmileg színes etnikumát.

Goa-ban a luzofón területekkel a kapcsolat az identitás elemeiben a legerősebb. Ilyen közös pont a portugál nyelv és kultúra, a portugál útlevél megszerzése, a kereszténység, a portugál polgári törvénykönyv alkalmazása, a nyitottság, a változatos közösség, az életstílus. A portugál nem hivatalos nyelv, így Goa nem tagja a CPLP-nek. A portugált csak kevesen beszélik, de a nyelvoktatás és a nyelvismeret egyre nagyobb szerephez jut, hiszen például a korabeli feljegyzések portugálul íródtak. Fontos szerep jut a hagyományok megóvásának. A luzofón területek közti kapcsolatokat intézményi szinten a Fundação Oriente-n vagy a Camões Intézetén keresztül tartják fenn. A portugál ittlétből előnyt kovácsoltak, melynek része a más vallásúak tisztelete. A luzofón identitás megjelenik a portugál nyelvben, az ételekben, a zenében, az építészetben (portugál stílusú házak, azulejo, templomok), vagy a különböző rendezvényekben (Luzofónia Játékok stb.).

A hipotézis részben bizonyul igaznak, hiszen São Paulo esetében egy lazább kapcsolatról beszélhetünk a portugál nyelvű területekkel, ahol más kultúrák hatása is jelentős.

H2: A városi kreativitás túlmutat a kulturális és kreatív iparágakon, folyamatai széles körű társadalmi és kultúraformáló, gazdasági, turisztikai hatással bírnak.

A kreativitás individualista és társadalmi folyamatként való felfogása hozzájárul egy bizonyos urbánus környezet és bizonyos területek fejlesztésének előmozdításáért. A kreativitás átszövi a gazdaságot, a társadalmat és így a városi életet, és erősen értékteremtő hatása van a 21. század gazdaságaiban (COSTA, P. et al. 2009).

Az empirikus kutatás szakértői interjúi alapján a városi kreativitás gyakorlatai megjelennek az intézményeknek, a köztéri művészetnek, az urbanisztika és építészetnek, az identitásnak, a kormányzati szempontoknak, az élhető város elemeinek, a történelmi, társadalmi, kulturális tényezőknek, a kulturális és művészeti eseményeknek, a luzofón világnak a példáin keresztül. A kategóriák között szoros az átfedés. A kutatás eredményei a városi kreativitás dimenziójában kiegészítik a Costa, P. et al. (2009) által meghatározott definíciót (kreatív városrészek, szomszédságok; alternatív vagy feltörekvő városrészek, területek, terek; kulturális és tudásközpontok; nagyszabású városi beruházások; társadalmi és kulturális projektek; kreatív társadalmi és szakmai osztályok).

Lisszabonban a kreativitás hatással van a város turizmusának és gazdaságának fejlődésére, amelyben kiemelendő a revitalizált épületek, barnamezők szerepe. A nemzeti szimbólumként számon tartott portugál csempének, az azulejo-nak kreatív megőrzése és újragondolása is gazdasági és turisztikai értékkel bír. További példa a köztéri művészet turizmusra gyakorolt hatására a street art (tematikus városi séták, szabadtéri galériák).

São Paulo-ban a városi kreativitás gazdaságra és turizmusra gyakorolt hatásának vetülete megtalálható a történelmi épületekben, az ingatlanpiaci spekulációkban és beruházásokban, a dzsentrifikációs folyamatban, a kreatív iparágakban és kreatív gazdaságban, az infrastruktúra fejlesztésében, az életminőség javításában. A kreativitás nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatására példa a városban működő külföldi állami intézmények (British Council stb.).

A kreativitás hatással van Goa turizmusának és gazdaságának fejlődésére, nemzetközi kapcsolataira. A legbefolyásosabb kreatív intézmények turisztikai, gazdasági, nemzetközi kapcsolatok szempontjából a Fundação Oriente, a Sunaparanta központ és a Houses of Goa kiállítóhely. A legbefolyásosabb kreatív kulturális és művészeti események a Serendipity

Fesztivál, az International Film Festival India, a Fontainhas Art Festival, a Luzofónia Játékok, az Irodalom Fesztivál.

Ezáltal a hipotézis igaznak bizonyult.

H3: A történelmi-kulturális folyamatok, a város útfüggősége (MUSTERD, S. et al. 2007) és társadalmi toleranciája (FLORIDA, R. 2002) befolyásolja a városról alkotott kreatív képet.

A kreatív tevékenységet végzők számára a legfontosabb szempontok, tényezők, amiket az adott városban történő letelepedéskor mérlegelnek a városi környezet minősége, a város kulturális közege, a város imázsa és attraktivitása, a város gazdag történelmi hagyományai, a városi lakó- és munkakörnyezet sokszínűsége és változatossága, a város szellemileg inspiráló kulturális környezete, a városi életminőség, a szolgáltatások színvonala, a városban élők toleranciája, a helyi társadalom nyitottsága és befogadó készsége (FLORIDA R. 2002). Ezen faktorokat a város útfüggősége is befolyásolja (MUSTERD, S. et al. 2007).

Az empirikus kutatás alapján mindegyik terület kreatívnek tekinthető.

Lisszabon nyitott és toleráns város, jellemző rá az eleven utcai élet és a multikulturális környezet (Mouraria, Bairro Alto, Intendente városrészek), továbbá ezen negyedek közösségi vállalkozásai. A város útfüggőségét magyarázza a történelmi-gyarmati múlt és a kreatív városimázs közti kapcsolat (revitalizált épületek, street art projektek stb.). A portugálok alapvetően kozmopoliták, erre utal a migráció, mint lehetőség, elsősorban a portugál nyelvű területek között. Lisszabon hagyományosan multietnikumú város, ahol a kultúrák keveredése megjelenik a köztereken is. A gyarmati múlt megjelenik a street art alkotások tematikájában, a kulturális és művészeti eseményekben. A kreativitás megjelenik a történelmi épületek és emlékművek rehabilitációjában, a városmarketingben (befogadó, kreatív, toleráns, nyitott város). A kreatív osztály letelepedésére is hatással van a történelmi múlt. Megjelenik az afrikai gyökerű zenében, táncban, szórakozóhelyek szerepében, az irodalomban, a rap műfajában, a fado zenében vagy az azulejo-k tematikájában, a gasztronómiában, az intézményekben.

São Paulo esetében a városról alkotott kreatív városimázs alakításában meghatározó a város útfüggősége, a történelmi-gyarmati múlt és a megaváros jellege. Elsősorban a diverzitás, a sokszínűség, az etnikai kevertség a meghatározó, melyben nagy szerep jut a művészetnek és a

kulturális programok széles választékának. A város kreativitását befolyásolja a különböző kultúrák keveredése, amelynek köszönhetően a város lakóira jellemző a diverzitás és a nyitottság. Ezek a jellemzők az építészetben is megjelennek (pl. Liberdade városrész) vagy a közterületek, városrészek elnevezésében (pl. őslakos indián nyelvek). A kreativitás jelen van a város energiájában, az ellenkultúrában, a szabad alkotás lehetőségében, a kreatívok jelenlétében, megjelenik a köztér foglалásokban, köztéri intervenciókban. A városról alkotott kép kialakításában kiemelkedő szerep jut a város gyorsan fejlődő megacity jellegének (bűnözés, anonimitás, gyors tempo, lehetőségek, korrupció stb. jelzők) valamint a street art alkotásoknak. Ugyanakkor erős a kötődés az afrikai gyökerekhez és a különböző nemzetek kulturális szokásainak felelevenítéséhez.

A goaiak identitását meghatározzák a történelmi tényezők, a nyugati (portugál keresztény) és a keleti (indiai hindu) kultúrák keveredése, mely szempontok hatással vannak az identitást alakító tényezőkre és a kreativitás jelenlétére. Művészetek szempontjából a gyarmatosítók szerepe megjelenik a zenei hagyományokban és a zeneoktatásban. Nyelv szempontjából elsősorban a goaiak saját nyelve, a konkani képezi az alapját az identitásnak, továbbá a portugál nyelvből átemelt jövevényszavak. Emberi tulajdonságok szempontjából a megkérdezettek szerint a goaiakra a nyugati minta követése jellemző (lazaság, szabadság, nyugodtság stb.). Hangsúlyos a társadalmi diverzitás és az ebből származó tolerancia. Gasztronómia kérdésében a sokszínűség és a portugál hatás az ételekben is jelen van. A portugál reformok a közigazgatásban és az oktatásban is az identitás, az Indiától való megkülönböztetés részét képezik. A gyarmatok közti átjárhatóságban is meghatározó szerep jut a kikötőknek.

Ezáltal a hipotézis igaznak bizonyult.

H4: A városi kreativitás hatással van a városlakók mindennapi életére, a városkép alakítására, a látogatók vonzására. Az intézményesült (top-down) városi kreativitás folyamatai legitimálják és dinamizálják a kreatív városimázst, amely vonzó tényező a kreatív osztály tagjai számára.

A megkérdezettek visszajelzései alapján Lisszabon kreatív város. Kreatív minden olyan városi kontextus, amely korlátozás nélkül képes emberekből közösséget formálni. A kreatív

városimázst leginkább a street art alkotásokon keresztül érik el, de jelen van olyan művészeti formákban, mint a zene vagy a tánc. A kreatív városmarketing megjelenik a kulturális és művészeti eseményekben, mint az Építészeti Triennálé vagy a Web Summit, továbbá a kulturális és művészeti intézményekben, mint a múzeumok, az ARCO művészeti iskola, start upok. A 2008-as válság hatására az önkormányzat aktív szerepvállalása jellemzi a kreatív folyamatokat, amelyre példa a részvételi büdzsé (pl. BipZip) létrehozása vagy a start up fejlesztések (Fábrica Braço de Prata, Start up Lisbon). Az önkormányzat által támogatott projektek és folyamatok hozzájárulnak a kreatív városimázs kialakításához. Fontos szerepet jut ebben a street art legalizálásának és önkormányzati támogatásának (Galeria de Arte Urbana, GAU). E projektek közül a legsikeresebbek azok, amelyek célja valamely marginalizált csoport közösségépítése (Quinta do Mocho, Lata65). A rehabilitált épületek jellemzően a városi kreativitás példái között szerepelnek funkciójuk és az építészeti szempontok miatt (LX Factory, Underdogs galéria, Time Out Market, FabLab, MUDE), részben önkormányzati támogatással valósultak meg. Bizonyos kreatív városrészek a fejlesztési politika (dzsentifikáció) következtében alakultak ki, mint a Parque das Nações az 1998-as EXPO miatt. A városi kreativitás példáira jellemző a spill over hatás (pl. az LX Factory Alcântara városrészben).

São Paulo kreatív város a megkérdezettek szerint. A városi kreativitás minden olyan tevékenység, önkifejezés amely közterületen történik, szorosan kapcsolódik az építészethez és urbanisztikához. A városi kreativitást erősen befolyásolja az urbanizációs folyamat (favela), a spontán építkezés. A szegénynegyedek előbukkanása összefügg a túlnépesedés kérdésével, területileg egyaránt érint periférián lévő és belvárosi *slum*okat, amelyeket számos esetben kulturális és kreatív tevékenységet végző intézményekkel, fesztiválokkal igyekeznek vonzóvá tenni. Revitalizációs folyamatra példa a Cracolândia negyedben épült Sala São Paulo koncertterem, vagy a belvárost érintő Virada Cultural fesztivál. Számos lakatlan, de építészeti szempontból fontos, történelmi épületet találunk a belvárosban, amelyek idővel degradálódtak. A belváros reurbanizációs folyamatát lassítja a közbiztonság alacsony minősége, az erőszakos kultúra, ami miatt a magánszféra magas fokú védelme jelentősen befolyásolja a városképet. A város életében meghatározóak az alulról felfelé (bottom-up) építkező mozgalmak, amelyek nyomást gyakorolva az önkormányzatra alakítják a városképet. Ennek folyamányaként civilek nyomására az autós forgalom részleges vagy teljes betiltásával visszaadtak köztereket a lakóknak, az élhetőbb lakóhelyért a kerékpáros és gyalogos forgalom javára, lehetőséget biztosítva a találkozásra és

élénk utcai életre (Largo da Batata tér, Minhocão felüljáró, Avenida Paulista sugárút), a zöld környezet kialakítására (pl. gerillakertek). Az élénk utcai, éjszakai élet jellemző a város kreatív tartalommal bíró negyedeire, mint Jardins, Pinheiros, Vila Madalena. Kiemelendő a karnevál hagyományának újrakedése vagy a Virada Cultural utcai fesztivál. Fontos rekreációs helyszín a Parque Ibirapuera park. A köztéri művészetnek, a street art-nak a városkép alakításában, szepítésében, a szabadon alkotásban és a város felfedezésében van szerepe. Meghatározóak a magánkézben lévő kulturális és kreatív intézmények, mozgalmak, amelyek nem csak tevékenységüknel fogva alakítják a város életét, hanem építészetileg is meghatározóak, rehabilitált helyszínen működnek (Vila Itororó, Red Bull Station, SESC Pompeia). Önkormányzati fenntartású intézmények közül a klasszikus értelemben vett kulturális intézményeken túl – színház, könyvtár, múzeum – a FabLab SP Livre közösségi alkotóműhelyek szerepe kiemelkedő. A 2006-ban bevezetett Cidade Limpa törvény célja megtisztítani a várost a vizuálisan szennyező kültéri reklámoktól, így teret adva a graffiti és street art alkotásoknak. A Lei Rouanet törvény a kulturális szereplőknek teszi lehetővé, hogy a gazdasági szereplőktől pénzügyi támogatást kapjanak.

A vizsgált goai városok, Panjim és Margao kreatív helyszínek a megkérdezettek szerint. Goában ideálisak a feltételek (környezet, időjárás, emberek, életstílus) az egyéni kibontakozásra, kozmopolita hely, széles lehetőségekkel, ahova szívesen jönnek turisták, mások pedig itt telepednek le, például művészek, írók. A goai kultúrában hagyományosan jelen van a filmipar és kereskedelem. A városi kreativitás egyrészt építészet és design, másrészt előadóművészetek. Olyan tartalom, amely megváltoztatja a várost és kulturális szokást teremt. Másrészt városi kreativitás alatt érthető bármilyen művészi beavatkozás a városképbe. Egyik szintje a használaton kívüli, kultúrtörténeti jelentőségű helyszínek és terek újrahaznosítása. Az idény- és fesztiváljellegű beavatkozások befolyásolják Panjim városképét, példa erre a karneváli időszak vagy a Serendipity Fesztivál. A tengerparti területekkel ellentétben Goa fővárosa nem kifejezetten turisztikai célpont, de a művészeti és kulturális események képesek több látogatót vonzani. Példaként említhető az Indiai Nemzetközi Film Fesztivál (IFFI). Urbanisztikailag kiemelendő Panjim Fontainhas kerülete, amelynek városképét a indo-portugál stílusú házak, szűk utcácskák adják. Az említettek közül több intézmény (Fundação Oriente, Charles Correa Foundation), esemény (Fontainhas Festival of Arts) és projekt (Aamchi Panjim) is itt kap helyet. A népszerű Serendipity fesztivál az épített örökségre, a barnamezős, lakatlan épületekre hívja fel

a figyelmet, melyek leginkább az indo-portugál stílusú épületeket jelentik. A példaként említett intézmények egy részére jellemző, hogy portugál stílusú épületben kapott otthont (Sunaparanta kulturális és művészeti központ, Goa Chitra Museum, Carpe Diem kulturális és művészeti központ, Fundação Oriente alapítvány és kulturális központ). A kreativitást és a terület kivételes jellegét befolyásolja, hogy Goa-ra jellemző a kultúrák keveredése az ebből fakadó veleszületett kreativitás. Városi kreativitás szempontjából a város hangulata meghatározó. Ennek elemei a város élvezhetősége, a közterek, parkok és kertek (pl. Garcia de Horta Kert) állapota, a gyalogos közlekedés minősége. Fontos szempont az aktivizmus és mozgalmisság, az alulról építkező szerveződés (bottom up). A köztéri művészet kategóriába egyrészt a köztéri szobrok és installációk, másrészt a graffiti és street art alkotások tartoznak. A goai kormányzat széleskörű kulturális feladatai közé tartozik a hagyományörzés és örökségvédelem, utóbbinak fontos eleme az indo-portugál stílusú műemlék épületek megőrzése, és a lakatlan épületek újrahasznosítása. Továbbá olyan kulturális és kreatív iparágakat serkentő intézkedésekről gondoskodik, mint a start up rendelkezések, a könyvkiadás, vagy a különböző kulturális, művészeti és kreatív workshopok és események, fesztiválok szervezése és támogatása, intézmények támogatása. Fesztiválra példa az Indiai Nemzetközi Film Fesztivál (IFFI), a Fontainhas Art Festival, a Madár Fesztivál, a karnevál, a Serendipity Fesztivál. Intézmények közül kiemelkedő a Kala Academy művészeti oktatási intézmény, a Sunaparanta művészeti és kulturális központ, a 91springboard közösségi iroda, a Központi Könyvtár Panjimban. A kormányzat további, a kreatív várost érintő feladatai közé tartozik a gyalogos közlekedés népszerűsítése és a kerékpárutak építése, a parkok létesítése és megóvása.

Az empirikus kutatás alapján nem mutatható ki egyértelmű kapcsolat, hogy az intézményesült városi kreativitás példái növelik-e a kreatív városimázst.

H5: A luzofón területekre jellemző a portugál befolyású közös identitás, amelynek alapja a közös nyelv és történelmi-kulturális háttér, de megtalálható a városi kreativitás jelenségeiben (SIEBER, R. T. 2001).

Ahogy korábban hangsúlyoztuk, a luzofón közösség alapja a közös nyelv és történelmi-kulturális háttér. Portugália közvetlenül ezeket a *puha hatalmi* eszközöket alkalmazva tartja fenn a

közvetlen kapcsolatot a volt gyarmataival a különböző szervezeteken (Fundação Oriente, Fundação Calouste Gulbenkian, Instituto Camões) keresztül. Továbbá a CPLP multilaterális szervezetének fontos szerep jut ebben a közösségben. A közös identitáshoz hozzájárul a luzofón migrációs rendszer, amelynek példája a portugál útlevel megszerzésének a lehetősége. Közös pont lehet a luzofón területek között a közterületek használata, amelyeket területi elhelyezkedéstől függetlenül találkozások helyszínéként használnak.

Lisszabon esetében a luzofón identitás a városi kreativitás gyakorlataiban olyan művészeti formákban van jelen, mint a zene és a tánc, valamint a gasztronómiában. A közterületeken zajló élénk utcai élet hozzátartozója az afrikai és brazil gyökerű zene és tánc (kuduro, capoeira). A luzofón identitás jelen van olyan nemzeti szimbólumokban, amelyek merítenek a luzofón gyökerekből (fado, kávé, kézműves hagyományok). Megtalálható a street art alkotásokban, jelen van az épített örökség (templomok, kereszt, azulejo, calçada portuguesa) és az épületrehabilitációk példáiban (Time Out Market, a Carpe Diem művészeti központ, Casa Independente étterem és szórakozóhely, az Underdogs galéria, a Casa Alentejo kulturális központ és vendéglátóhely, a MUDE divat- és dizájnmuzeum egykori bank épületében).

São Paulo esetében a luzofón világ öröksége az építészetben keresztül, az afrikai eredetű spirituális vallásokban (candomblé, umbanda), az afrikai kulturális hatásban, a szegénységhez kapcsolódó gambiarra szó jelölte mindennapi rögtönző megoldásokban, a színes gasztronómiában is jelen van a városban. A kreativitás és a közös múlt jelen van a graffiti/street art alkotásokban.

Goa esetében a luzofón identitás a városi kreativitás gyakorlataiban jelen van az indo-portugál építészeti örökség példáiban (lakatlan épületek újrahasznosítása, Fontainhas kerületet Panjimban, Old Goa templomai, portugál stílusú vendéglátóhelyek, azulejo díszítés, történelmi terek és utcák), továbbá az identitás elemeiben (nyugati minta követése, öltözködés és életstílus, a fado műfaja, portugál nyelv és kultúra, templomi zene, Mario de Miranda alkotásai, goai büszkeség) és a köztéri művészetben (köztéri szobrok).

Ezáltal a hipotézis igaznak bizonyult.

9.2. További kutatási irányok

Az értekezés a téma összetettsége miatt több olyan területet érint, melyek vizsgálata hozzásegíthet a luzofón területek jobb megértéséhez, továbbá jó gyakorlatok szerzéséhez a bevándorlás kezelése, a kisebbségek és a bevándorlók integrálása, a városimázs- és városmarketing, a kreatív gazdaságban betöltött állami vagy önkormányzati szerepvállalás területén.

A kutatás további irányai között szerepel az egykori Portugál Birodalom volt gyarmatait, elsősorban az afrikai térséget érintő vizsgálódás, elemzés és összehasonlítás. További irány a vizsgált területeken a kutatást országos szinten kiterjeszteni, amely eredményeként egy sokkal árnyaltabb képet kaphatunk.

Az elemzés kiterjedhet az egykori gyarmatosítók (spanyol, francia stb.) területeire, és ezen területek összehasonlítására.

Fontosnak tartjuk a kutatás hazai viszonyokba való beágyazását. Egyrészt feltárni az itthoni városi kreativitás mibenlétét a fővárosban és a megyeszékhelyeken, és megtalálni az ezirányú történelmi kapcsolódásokat és gyakorlati példákat. Vizsgálni kell, hogy a politikai döntéshozók miként befolyásolják a városi kreativitást, valamint az emlékezetpolitika és identitás szimbólumai miként jelennek meg a városi kreativitásban. Elengedhetetlennek tartjuk a kutatást kiterjeszteni a határon túl, külföldön élő magyarok közösségekre.

Irodalom

- ALMEIDA, J. F., CAPUCHA, L., COSTA, A.F., MACHADO, F. L., TORRES, A. (2007). Society. In REIS, A. (szerk.): *A Portrait of Portugal. Facts and Events*. Instituto Camões, Rio de Mouro: Círculo de Leitores, Temas e Debates. pp. 45-80.
- ALMEIDA, M. V. D. (1991). Leitura de um Livro de Leitura: a Sociedade Contada as Crianças e Lembrada ao Povo. In O'NEILL, B.J., BRITO, J.P. (szerk.): *Lugares de aqui: Actas do Seminario Terrenos Portugueses*. Lisboa: Publicações Dom Quixote. pp. 247-261.
- ALMEIDA, O.T. (2008): *A propósito de lusofonia (à falta de outro termo): o que a língua não é*. <http://www2.iict.pt/?idc=102&idi=13158>, letöltés ideje: 2016. március 10.
- ALMEIDA, S. J. (2014). Retornados Uma história de sucesso por contar. Público, Lisboa. <http://www.publico.pt/temas/jornal/retornados-uma-historia-de-sucesso-por-contar-28145408>, letöltés ideje: 2016. március 12.
- ANDERSON, B. (2006). *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L'Harmattan. 190. p.
- ANDERSSON, A. E. (1985). Creativity and regional development. *Papers of the Regional Science Association*, n. 56., pp. 5–20.
- ARENAS, F. (2011). *Lusophone Africa: Beyond Independence*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 344. p.
- ARROTEIA, J. C. (1983). *A emigração portuguesa: suas origens e distribuição*. Lisboa: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, Ministério da Educação. 172. p.
- BACKHEUSER, E. (1952). *Curso de geopolítica geral e do Brasil*. Rio de Janeiro: Biblioteca do Exército. 275. p.
- BAGANHA, M.I., MARQUES, J.C., GÓIS, P. (2009). *Imigrantes em Portugal: Uma Síntese Histórica*. Coimbra: Centro de Estudos Sociais – F. Economia – U. Coimbra. https://www.academia.edu/2298661/IMIGRANTES_EM_PORTUGAL_UMA_S%C3%8DNTESE_HIST%C3%93RICA, letöltés ideje: 2016. március 10.
- BASTOS, C. (1998). (In)visible Borders: Ideologies of Sameness and Otherness in a Portuguese Context. *Portuguese Literary and Cultural Studies*, n. 1.out, pp. 19-32.
- BASTOS, J.G.P., BASTOS, S.T.P. (1999). *Portugal Multicultural: Situação e estratégias*

- identitárias das Minorias Étnicas*. Lisboa: Fim de Século. 227. p.
- BIRMINGHAM, D. (1993). *Portugália története*. Budapest: Pannonica Kiadó. 166. p.
- BODNAR, J. (1994). Public Memory in an American City: Commemoration in Cleveland. In: GILLIS, J.R. (szerk.). *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton: Princeton University Press. pp. 74-89.
- BONTJE, M., MUSTERD, S., KOVÁCS Z., MURIE, A. (2011). Pathways Toward European Creative-Knowledge City-Regions. *Urban Geography*, 32. évf., 1., pp. 80–104.
- BOSCHMA, R., MARTIN, R. (2007). Editorial: Constructing an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 7. évf., 5. pp. 537–548.
- BOURDIEU, P. (2008). *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: General Press Kiadó. 320. p.
- BULL, H. (1966). International Theory: The Case for a Classical Approach. *World Politics*, Vol. 18, No. 3. pp. 361-377.
- COLOMB, C. (2011). Culture in the city, culture for the city? The political construction of the trickle-down in cultural regeneration strategies in Roubaix, France. *Town Planning Review*, 82. évf., 1., pp. 77–98.
- CORKILL, D., EATON, M. (1998). Multicultural Insertion in a small economy: Portugal's Immigrant Communities. In BALDWIN-EDWARDS, M. (szerk.): *South European Society and Politics*, Volume 3, Issue 3, Special Issue: Immigrants and the Informal Economy in South Europe. Routledge, London, pp. 149-168. <http://uir.ulster.ac.uk/30925/1/SESP.pdf>, letöltés ideje: 2016. március 10.
- COSTA, P., SEIXAS, J., ROLDÃO, A. (2009). *From 'Creative Cities' to 'Urban Creativity'? Creativity and Governance in the Contemporary City*. Lisboa: DINAMIA, Centro de Estudos sobre a Mudança Socioeconómica, ISCTE, Instituto Universitário de Lisboa, 33 p.
- CRUZ, B.D.M. (1992). National Identity in Transition. In HERR, R. (szerk.). *The New Portugal: Democracy and Europe*. Berkeley: International Studies and Area Studies Program, University of California. pp.151-162.
- CUNHA, G.D. (2014). *Mario de Miranda: Goa*. Architecture Autonomous, Bardez, Goa, India. 112. p.
- CUNHA, I. F. (2012). The Portuguese Postcolonial Migration System: A Qualitative Approach. In COGO, D., ELHAJJI, M., HUERTAS, A. (szerk.): *Díásporas, migrações, tecnologias da*

- comunicação e identidades transnacionais*. Barcelona: Institut de la Comunicació (InCom-UAB) Universitat Autònoma de Barcelona. pp. 213-229. http://incom.uab.cat/diasporas/download/diaporas_migraciones_tic_identidades_11.pdf, Letöltés ideje: 2016. március 20.
- CSÍKSZENTMIHÁLYI M. (2008). *Kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 480 p.
- DITTMER, J., BOS, D. (2010). *Popular Culture, Geopolitics, and Identity*. Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield. 221.p.
- DODDS, K. (2005). *Global Geopolitics: A Critical Introduction*. Harlow: Pearson Education Limited. 254 .p.
- ECKERT, D. – MURIE, A. – MUSTERD, S. (2010). Pathways in Europe. In MUSTERD, S., MURIE, A. (szerk.): *Making Competitive Cities*. Wiley, Blackwell, Chichester, pp. 35–42.
- EGEDY T. (2017). Városfejlesztési paradigmák az új évezredben - a kreatív város és az okos város. *Földrajzi Közlemények* 2017. 141. 3. pp. 254–262.
- EGEDY T., KOVÁCS Z., SZABÓ B. (2018). Changing geography of the creative economy in Hungary at the beginning of the 21st century. *Hungarian Geographical Bulletin*. Vol. 67. No.3. pp. 275-291. <http://ojs3.mtak.hu/index.php/hungeobull/article/view/1207/898> Letöltés ideje: 2018. február 3.
- FALEIRO, A. R. (2009). *Portugal: do 25 de Abril de 1974 aos nossos dias*. Santiago de Compostela: USC Faculdade de História e Geografia. <https://www.scribd.com/doc/23343794/A-sociedade-Portuguesa-no-pos-25-de-Abril-algumas-consideracoes>, letöltés ideje: 2016. március 18.
- FARKAS J. (2002). *Információs- vagy tudástársadalom?* Budapest: Aula Kiadó. 184. p.
- FLORIDA, R. (2002). *The rise of the creative class: And how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books. 416. p.
- FLORIDA, R. (2005). *Cities and the creative class*. New York: Routledge. 208. p.
- FLORIDA, R. (2006). The Flight of the Creative Class. *Liberal Education*, 92. évf., 3., pp. 22–29.
- FLORIDA, R., GULDEN, T., MELLANDER, C. (2008). The Rise of the Mega-Region, In: *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2008, 1. évf., 3., pp. 459-476.
- FLORIDA, R., MELLANDER, C., KING, K. (2015). *The global creativity index 2015*. Martin

Prosperity Institute. www.creativeclass.org

FONSECA, M.L., MCGARRIGLE, J., ESTEVES, A., MALHEIROS, J. (2008). *Lisbon - City Report*. GEITONIES - Generating Interethnic Tolerance and Neighbourhood Integration in European Urban Spaces. http://www.ceg.ulisboa.pt/migrare/LISBON_City_Report.pdf, letöltés ideje: 2016. március 20.

FREYRE, G. (1940). *O Mundo que o Português Criou*. Rio de Janeiro: José Olympio. 128. p.

FREYRE, G. (1985). *Udvarház és szolgaszállás. A brazil család a patriarchális gazdasági rendszerben*. Budapest: Gondolat. 549. p.

GLAESER, E. (2012). *Triumph of the City: How our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier*. New York: Penguin Books. 352. p.

GOLDENSTEIN, L. (2014). Sharing Perspectives in Order to Expand the Debate in Brazil. In GOLDENSTEIN, L., ROSSELLÓ, P. (szerk.): *New Directions in Creative Economy Policy-Making*. London, São Paulo: British Council. pp. 14-17.

GRACIAS, F. S. (1997). The Impact of Portuguese Culture on Goa? A Myth or a Reality? In BORGES C.J., FELDMANN H. (szerk.): *Goa and Portugal. Their Cultural Links*. New Delhi: Concept Publishing Company. pp. 41-51.

GUERRA, I., MOURA, D., SEIXAS, J., FREITAS, M. J. (2006). A Revitalização Urbana – Contributos para a definição de um conceito operativo in Cidades, Comunidades e Territórios. *Centro de Estudos Territoriais, ISCTE*. No.12-13, pp.13-32.

HANNERZ, U. (1990). Cosmopolitanism and locals in the world culture. In FEATHERSTONE, M. (szerk.): *Global Culture: Nationalism, Globalization, and Modernity*. Newbury Park: Sage. pp. 237-251.

HARVEY, D. C., HAWKINS, H., THOMAS, N. J. (2012). Thinking creative clusters beyond the city: People, places and networks. *Geoforum*, 43. évf., 3., pp. 529–539.

HORVÁTH GY. (1996). *Ültetvény és politika - tanulmányok Brazília történetéből*. Szeged: Hispania Kiadó. 165. p.

HOWKINS, J. (2002). *Az alkotás gazdagít. Bátorítás kreatív embereknek*. Budapest: HVG Kiadó. 308. p.

HUNTINGTON, S. P. (1998). *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó. 646. p.

- JACOBS, J. (1985). *Cities and the Wealth of Nations: Principles of Economic Life*. New York: Vintage Books. 272. p.
- JENKINS, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press. 336. p.
- JUAREZ, B. (2016). The visual and social indeterminacy of pixação: the inextricable moods of São Paulo. *Street Art & Urban Creativity Scientific Journal. Center, Periphery: Practice*. Vol. 2 / No 1. pp. 43-53.
- KAO, J. (1999). *Ötletgyár, avagy a kreatív szervezet*. Budapest: SHL Hungary Kft. 168. p.
- KERESNYEI K., EGEDY T. (2015). Adalékok a kreatív gazdaság elméletéhez. *Földrajzi Közlemények*. 139. évf.,1., pp. 30–42.
http://www.foldrajzitasasag.hu/downloads/foldrajzi_kozlemenyek_2015_139_evf_1_pp_30.pdf,
Letöltés ideje 2016. január 4.
- KISS J. L. (2009). *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest: Osiris Kiadó. 452 p.
- KLIMT, A. (2000). Enacting National Selves: Authenticity, Adventure, and Disaffection in the Portuguese Diaspora. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, n. 6, pp. 513-550.
- KUNZMANN, K (2004). An Agenda for Creative Governance in City Regions, *DISP*, 158, pp.5-10.
- LANDRY, C. (2000). *The creative city: a toolkit for urban innovators*. London: Earthscan. 354. p.
- LANDRY, C., BIANCHINI, F. (1995). *The creative city*. London: Demos – Comedia. 31 p.
- LARSEN, K. (1998). *Faces of Goa*. New Delhi: Gyan Publishing House. 507.p.
- LENGYEL I. (2003). Globalizáció, területi verseny és versenyképesség. In SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó. pp. 161-177.
- LENGYEL I., RECHNITZER J. (2004). *Regionális gazdaságtan*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó. 391. p.
- LOURENÇO, E. (1998). *A Nau de Icaro, seguido de imagem e miragem da lusofónia*. Lisboa: Gradiva. 216.p.
- LOURENÇO, E. (1999). Önazonosság és emlékezet. In LOURENÇO, E. (szerk.): *Mi és Európa*. Budapest: Íbisz Könyvkiadó. pp. 5-14.

- LOURENÇO, E. (1999). Európa és mi. In: LOURENÇO, E. (szerk.): *Mi és Európa*. Budapest: Íbisz Könyvkiadó. pp. 56-70.
- MAKAI GY. (1961). *Portugál Afrika, a rabszolgák földje*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 151.p.
- MAKSA GY. (2017). A média geopolitikája. A képregénymédia példája. In VINCZE F. (szerk.): *Képregényen Innen és túl. Tendenciák a kortárs magyar képregényben és képregénykutatásban I*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, pp. 13-45.
- MALANGA, S. (2004). The Curse of the Creative Class. *City Journal*, 14. évf., pp. 36–45.
- MASKELL, P., MALMBERG, A. (2007). Myopia, knowledge development and cluster evolution. *Journal of Economic Geography*, 7., pp. 603–618.
- MATOS, H. (2014). *Os retornados comecaram a chegar há 40 anos*. Observador, Lisboa. <http://observador.pt/especiais/os-retornados-comecaram-chegar-ha-40-anos/>, letöltés ideje: 2016. március 12.
- MATTOSO, J. (1998). *A identidade nacional*. Lisboa: Edição Gradiva. 112.p.
- MEZŐ F. (2006). A geopolitika formaváltozásai. *Polgári Szemle*, 2.évf. 12. <https://polgariszemle.hu/archivum/28-2006-december-2-evfolyam-12-szam/143-a-geopolitika-formavaltozasai>, letöltés ideje: 2020.április 25.
- MURÁNYI K. (2016). A gyarmati háborúk migrációjának hatása a portugál kultúrára a kreatív városok korában. *Mediterrán Világ - Társadalomtudományi folyóirat*, 37-38. sz., pp. 110-121.
- MURÁNYI K. (2017). Creative city Practices in the Lusophone space: The case of São Paulo and Lisbon. *Street Art and Urban Creativity Scientific Journal* 3:2. pp. 30-41.
- MURÁNYI K. (2017). Do Fado para a criatividade urbana – identidades lusófonos nos subúrbios de Lisboa. In SILVA, D. A. C. P. (szerk.): *Anais do 2º CONGEO. Congresso brasileiro de Geografia Política, Geopolítica e Gestão do Território: A integração Sul-Americana e a inserção das regiões periféricas*. Porto Alegre, : Universidade Federal do Rio Grande do Sul. pp. 485-496.
- MURÁNYI K. (2018). A transformação das identidades lusófonas de Lisboa: O caso da Street Art. In: LILÓN D., DEÁK M. (szerk.): *Encuentros: Europa - Iberoamérica en un mundo globalizado: Libro homenaje al Prof. Ferenc Fischer en su 65 aniversario*. Budapest, Pécs: Universidad de Pécs, Centro Iberoamericano, Fakultás Könyvkiadó. pp. 277-287.

- MURÁNYI K. (2018). A portugál gyarmatosítás hatásai Goa társadalmára. In ALPEK B. L. (szerk.): *Földrajz, diverzitás, csomópontok: Tanulmánykötet a 70 éves Dövényi Zoltán professzor tiszteletére*. Pécs: IDResearch Kft., Publikon Kiadó. pp. 33-44.
- MURÁNYI K. (2019). Urban Creativity Practices in São Paulo. In CRISTIAN R.M., DRAGON Z., LÉNÁRT A.: *Transnational Americas. Home(s), Borders and Transgressions*. Szeged: Department of American Studies, University of Szeged, Hungary. pp. 145-158.
- MURÁNYI K. (2019). A kreatív gazdaság alapjai Lisszabonban a történelmi-kulturális hagyományok szempontjából. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 13. évf., 1.sz., pp. 1-19.
- MUSTERD, S. (2006). Segregation, Urban Space and the Resurgent City, *Urban Studies*, 43 (8), pp.1325-1340.
- MUSTERD, S., BONTJE, M., CHAPAIN, C., KOVÁCS, Z., MURIE, A. (2007). *Accommodating Creative Knowledge. A literature review from a European perspective*. ACRE report 1. – AMIDSt. Amsterdam: University of Amsterdam. <http://dare.uva.nl/document/2/60607>, letöltés ideje: 2016. március 20.
- NYE, J.S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs. 191. p.
- NYE, J. S. (2008). *The powers to lead*. New York: Oxford University Press. 240. p.
- O TUATHAIL, G., DALBY S. (1998). *Rethinking Geopolitics*. London: Routledge. 333.p.
- PAP N. (2001). *Törésvonalak Dél-Európában*. Pécs: PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. 183. p.
- PECK, J. (2013). Küzdelem a kreatív osztállyal. In JELINEK CS., BODNÁR J., CZIFRUSZ M., GYIMESI Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. Budapest: L'Harmattan, pp. 273-321.
- PIRES, R. P. (2003). *Migrações e integração: teoria e aplicações à sociedade portuguesa*. Oeiras: Celta Editora. 289. p.
- PORTER, M. E. (2000). Location, competition and economic development: local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly*, 14. évf., 1. pp. 15–34.
- PRATT, A. C. (2008). Creative cities: the cultural industries and the creative class. *Geografiska Annaler Series B: Human Geography*, 90. évf.,2., pp. 107–117.
- PRATT, A. C. (2011). The cultural contradictions of the creative city. *City, Culture and Society*, 2. évf., 3., pp. 123–130.

- PUTNAM, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster. 544. p.
- RÁKÓCZI I. (2006). *Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15-16. században*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. 288. p.
- RÁKÓCZI I. (2009). A portugál tengerentúli birodalom. In POÓR J. (szerk.). *A kora újkor története*. Osiris: Budapest. pp. 377-387.
- RAMANI, S. Y. (2008). *Operation Vijay - The ultimate solution*. Panjim, Goa: Broadway Book Centre. 402. p.
- RODRIGUES, M.L.B.C. (2010). *Feasts, Festivals and Observances of Goa*. Tiswadi, Goa: Leonel das Merces Rodrigues. 278. p.
- ROMEIN, A., TRIP, J. J. (2009). *Key elements of creative city development: An assessment of local policies in Amsterdam and Rotterdam*, City Futures '09, 4-6 June 2009, Madrid, Universidad Rey Juan Carlos of Madrid, 19 p.
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.822.1403&rep=rep1&type=pdf>,
 letöltés ideje: 2016. június 24.
- SÁGVÁRI B. (2005). *A kreatív gazdaság elméletéről*. Budapest: ELTE-ITHAKA, 29 p.
- SALGÓ L. (1990). Az utolsó gyarmatbirodalom összeomlása. In SALGÓ L. (szerk.): *A gyarmati rendszer története 1956-1975*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Tankönyvkiadó, pp. 214-220.
- SARAIVA, J. H. (2000). *Portugália rövid története*. Budapest: Equinter. 360. p.
- SAUNDERS, R.A., STRUKOV, V. (2018). Introduction: Theorising the realm of popular geopolitics. In SAUNDERS, R.A., STRUKOV, V. (szerk.): *Popular Geopolitics. Plotting an Evolving Interdiscipline*. New York, NY: Routledge. pp. 1-20.
- SAWICKI, D. (2003). Review of *The Rise of the Creative Class* by Richard Florida. *Journal of the American Planning Association*, 69.évf., 1., pp. 90–91.
- SCOTT, A. J. (1997). The cultural economy of cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 21. évf., 2., pp. 323-339.
- SCOTT, A. J. (2000). *The cultural economy of cities: essays on the geography of image-producing industries*. London: Sage. 258 p.
- SIEBER, R. T. (2001). Remembering Vasco da Gama: Contested Histories and the Cultural Politics of Contemporary Nation-Building in Lisbon. *Portugal Identities*, n. 8(4), pp. 549-581.

- SIEBER, R. T. (2002). Composing Lusophonia. Multiculturalism and National Identity in Lisbon's 1998 Musical Scene. *Diaspora*, n.11/2, pp.163-188.
- SOLOW, R. (1998). *Growth Theory: An Exposition*. New York: Oxford University Press. 142. p.
- SOUZA, D.T.R. (2008). *Gilberto Freyre na Índia e o luso-tropicalismo transnacional*. <https://ciberduvidas.iscte-iul.pt/artigos/rubricas/lusofonias/gilberto-freyre-na-india-e-o-luso-tropicalismo-transnacional/1608>, letöltés ideje: 2017. október 14.
- SPÍNOLA, A. (1974). *Portugal e o futuro: análise da conjuntura nacional*. Lisboa: Editora Nova Fronteira. 244. p.
- SZIJÁRTÓ ZS. (2010). Bevezető: a városkutatás átalakulása. In SZIJÁRTÓ ZS. (szerk.): *KÖZ/TÉR. A megfigyelő lehetőségei*. Pécs: Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2011. pp. 4-25.
- SZILÁGYI Á. J. (2009). Alkotmány, hatalomlegitimáció, nemzetépítés Salazar és Vargas Új Államában. In SZILÁGYI Á. J. (szerk.): *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről*. Szeged: SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja. pp. 21-38.
- SZILÁGYI Á. J. (2009). Tolerancia vagy pragmatizmus? Gondolatok a portugál Új Állam tipológiájához. In SZILÁGYI Á. J. (szerk.): *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről*. Szeged: SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja. pp. 77-85.
- SZILÁGYI I. (2009). *Európa és a mediterrán világ*. Budapest: Áron Kiadó. 224.p.
- SZILÁGYI I. (2013). *Geopolitika*. Pécs: Publikon Kiadó. 254. p.
- SZILÁGYI I. (2015). *Portugália a huszadik században*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 280.p.
- SZILÁGYI I., MURÁNYI K. (2018). Goa – múlt és jelen a portugál globális birodalom tükrében. In PAP N., GONDA T. (szerk.): *Magyar lábnyomok Indiában: A PTE 650 Kőrösi Csoma Sándor Emlékexpedíció kutatásai Indiában 2016-ban*. Orfű: CampInvest Kft. pp.149-161.
- SZILÁGYI I. (2018). *A geopolitika elmélete*. Budapest: Pallas Athéné Books. 251.p.
- SZILÁGYI I. (2018). *Geopolitika*. Második, bővített kiadás. Budapest: PAGEO. 376. p.
- SZILÁGYI I.(2019). Iszlám és migráció az Ibériai-félszigeten. In BESENYŐ J., MILETICS P., ORBÁN B. (szerk): *Európa és a migráció*. Budapest: Zrínyi Kiadó. pp. 540-561.

SZOKOLAI ZS. (2011). Lépésről lépésre - a kreatív ipar támogatásának lehetőségei a gazdasági centrumoktól távol eső kis- és közepes városokban. *Területfejlesztés és innováció*. 5. évf., 2. sz., 2-15. p.

REIS, A. (1999). *Az 1974-es szegfűs forradalom. Portugália április 25-i forradalmának 25. évfordulója tiszteletére*, a BKE-en rendezett kiállítás 25 de Abril című katalógusa. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/12/08reis.htm>, letöltés ideje: 2016. március 10.

TÖRNQVIST, G. (1983). Creativity and the renewal of regional life. In BUTTIMER, A. (szerk.): *Creativity and Context: A Seminar Report*. Lund: Gleerup, Studies in Geography. pp. 91–112.

TÓTH V. (2004). *A portugál emigráció természetrajza, avagy a gazdasági saudade*. BGF KKKF, Budapest. http://elib.kkf.hu/edip/D_10384.pdf, letöltés ideje: 2016. március 20.

TRÓCSÁNYI A. (1998). A kulturális földrajz alapjai. In TÓTH J., VUICS T. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó. pp. 302-323.

TRÓCSÁNYI A. (2008). A kulturális gazdaság szerepe a városok megújulásában - Pécs adottságai és esélyei. In PAP N. (szerk.): *Kultúra-területfejlesztés. Pécs-Európa Kulturális Fővárosa 2010-ben*. Pécs: Inmedias Kiadó és Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet. pp. 231-244.

WILHELM Z. (2011). The Survey of Spatial Disparity in India with the Application of the SENTIENT Index. *Hungarian Geographical Bulletin*, 60:1, pp. 45-65.

WILHELM Z. (2015). *India regionális földrajza*. Pécs: Publikon Kiadó. 512 p.

WILSON, D., KEIL, R. (2013). A valódi kreatív osztály. In: JELINEK CS., BODNÁR J., CZIFRUSZ M., GYIMESI Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. (pp. 322-334). Budapest: L'Harmattan.

WITTMAN T. (1971). *Latin-Amerika története*. Budapest: Gondolat. 504.p.

Instituto Brasileiro de Geografia e Estatísticas (IBGE) (2015): Brasil em números. Vol. 23., Rio de Janeiro, https://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/periodicos/2/bn_2015_v23.pdf, letöltés ideje: 2017. november 12.

Instituto Nacional de Estatísticas (INE Portugal): Anuário Estatístico da Área Metropolitana de Lisboa 2015, www.ine.pt, letöltés ideje: 2016. április 22.

Instituto Nacional de Estatísticas (INE Portugal) (2015): CPLP em Números 2015
<https://www.cplp.org/Default.aspx?ID=4447&Action=1&NewsId=3984&M=NewsV2&PID=10872> letöltés ideje: 2017. február 12.

Lisbon Creative Economy 2013, <http://www.cm-lisboa.pt/>, letöltés ideje: 2016. április 22.

Smart City Baseline Report Lisbon 2016,
<http://nws.eurocities.eu/MediaShell/media/Sixcitybaselinereports.pdf>, letöltés ideje: 2017. november 12.

Observatório de Turismo e Eventos da SPTuris: São Paulo: Cidade do mundo. Dados e fatos do setor de negócios, eventos, viagens e turismo na capital paulista. 2017.
http://www.observatoriodoturismo.com.br/pdf/DADOS_E_FATOS.pdf, letöltés ideje: 2017. november 12.

British Council: The Brazilian Creative Economy 2018,
https://www.britishcouncil.org.br/sites/default/files/brazilian_creative_economy_online_sem4_new.pdf, letöltés ideje: 2017. november 12.

SINCRE (Sistema Nacional de Cadastro e Registro de Estrangeiros): Comunidades Estrangeiras Vivendo em Sao Paulo,
http://www.observatoriodoturismo.com.br/pdf/COMUNIDADES_ESTRANGEIRAS.pdf, letöltés ideje: 2017. november 12.

Rede Nossa São Paulo: Mapa da Desigualdade 2017,
<https://www.nossasaopaulo.org.br/portal/arquivos/mapa-da-desigualdade-2017.pdf>, letöltés ideje: 2019. április 23.

United Nations: Creative Economy Report, 2008. http://unctad.org/en/docs/ditc20082cer_en.pdf, letöltés ideje: 2016. április 22.

FIRJAN: Mapeamento da Indústria Criativa no Brasil (2019),
<https://www.firjan.com.br/EconomiaCriativa/downloads/MapeamentoIndustriaCriativa.pdf>, letöltés ideje: 2020. április 27.

www.culture.gov.uk/creative/creative_industries.html
<http://en.unesco.org/creative-cities/home>
europa.eu
<http://bipzip.cm-lisboa.pt/>
<https://op.lisboaparticipa.pt/>

<http://lisboa.bigapps.co/>

www.coe.int

www.cplp.org

<http://www.mipex.eu/>

www.spturis.com

<https://vejasp.abril.com.br/cidades/minhocaocapa-projeto-verde/>

<https://www.census2011.co.in/census>

imaginepanaji.com

Office of the Registrar General & Census Commissioner, India, Ministry of Home Affairs,
Government of India, <https://www.census2011.co.in/>

<http://portuguese-nationality.com>

www.unesco.org/

www.instituto-camoes.pt

www.gulbenkian.pt

vhils.com

<https://medium.com/pastel-de-nata/lisboa-vai-candidatar-cal%C3%A7ada-portuguesa-a-patrim%C3%B4nio-da-humanidade-93346cc5029d>

<https://revestindoacasa.com.br/index.php/2019/07/07/pedra-portuguesa/>

<http://codylee.co/2017/08/museu-de-arte-de-sao-paulo/>

Mellékletek

Félig strukturált interjú kérdések Lisszabon

- Mit jelent számára a városi kreativitás? Mondjon rá példát Lisszabonban.
- A politikai döntéshozók rendszer-szinten miként ösztönzik a városi kreativitás fejlesztését Lisszabonban?
- Milyen hatással van a városi kreativitás a gazdaságra, turizmusra, nemzetközi kapcsolatokra Lisszabonban?
- Mit gondol mi a kapcsolat a történelmi-gyarmati múlt és a városi kreativitás fejlődése között Lisszabonban?
- A szervezet vagy az ügy, amit képvisel miként befolyásolja a város fejlődését, a kreatív városképet, más helyi szervezetek működését?
- Miként jelenik meg a kreativitás a lisszaboni identitásban?
- Mit jelent számára a luzofón identitás?
- A közös luzofón kulturális identitás és történelmi múlt miként van jelen a helyi városi kreativitásban?
- A közös luzofón identitás miként jelenik meg a rehabilitált, történelmi épületek tekintetében, amelyek új funkciót kaptak?
- Mit gondol, a történelmi múlt miként befolyásolja a kreatív osztály letelepedését a városban?
- A történelmi múlt miként befolyásolja a városi kreativitás folyamatait Lisszabonban?
- Kreatív városnak tartja-e Lisszabont?

Félig strukturált interjú kérdések São Paulo

- Mit jelent számára a városi kreativitás? Mondjon rá példát São Paulo-ban.
- A politikai döntéshozók rendszer-szinten miként ösztönzik a városi kreativitás fejlesztését São Paulo-ban?
- Milyen hatással van a városi kreativitás a gazdaságra, turizmusra, nemzetközi kapcsolatokra São Paulo-ban?

- Miként azonosítja magát a lakóhelyével? Az itt lakók milyenek látják São Paulo-t, milyen tulajdonságok jellemzik a helyieket és São Paulo-t magát?
- Miként jelenik meg a kreativitás a São Paulo-i identitásban?
- A szervezet vagy az ügy, amit képvisel miként befolyásolja a város fejlődését, a kreatív városképet, más helyi szervezetek működését?
- Mit jelent számára, hogy vannak olyan országok, amelyek történelmi hasonlóságokat mutatnak Brazíliával? Hasznos-e számára ez a hasonlóság, profitál-e belőle?
- Mit gondol, a luzofón identitás milyen formában létezik?
- A közös luzofón kulturális identitás és történelmi múlt miként van jelen a helyi városi kreativitásban?
- Kreatív városnak tartja-e São Paulo-t?

Félig strukturált interjú kérdések Goa

- Mit jelent számára a városi kreativitás? Mondjon rá példát Panjimban/Margaóban.
- A politikai döntéshozók rendszer-szinten miként ösztönzik a városi kreativitás fejlesztését Panjimban/Margaóban?
- Milyen hatással van a városi kreativitás a gazdaságra, turizmusra, nemzetközi kapcsolatokra Goában?
- Miként azonosítja magát a lakóhelyével? Az itt lakók milyenek látják Goát, milyen tulajdonságok jellemzik a helyieket és Goát magát?
- Miként jelenik meg a kreativitás a goai identitásban?
- A szervezet vagy az ügy, amit képvisel miként befolyásolja a város fejlődését, a kreatív városképet, más helyi szervezetek működését?
- Mit jelent számára, hogy vannak olyan országok, amelyek történelmi hasonlóságokat mutatnak Goával? Hasznos-e számára ez a hasonlóság, profitál-e belőle?
- Mit gondol, a luzofón identitás milyen formában létezik?
- A közös luzofón kulturális identitás és történelmi múlt miként van jelen a helyi városi kreativitásban?
- Kreatív városnak tartja-e Panjimot/Margaot?

Idegen szavak és kifejezések jegyzéke

40 anos 40 murais:

a szegfűs forradalom 40. jubileuma alkalmából megvalósuló nagyívű street art projekt Lisszabonban

91springboard:

közösségi iroda Panjimban, Goában

A Avó veio trabalhar:

a nyugdíjas korosztályt munkára ösztönző projekt dizájn tárgyak előállításában Lisszabonban

A Cidade Precisa de Você/A Batata precisa de você:

többnyire a Largo da Batata téren összpontosuló köztéri intervenciókat magába foglaló mozgalom São Paulo-ban

A vida Portuguesa:

a portugál vidéki kézműves hagyományokat felelevenítő dizájn bolt Lisszabonban

Aamchi Panjim mozgalom:

az első olyan kezdeményezés Panjimban, amit a polgármester helyi civilek bevonásával szervezett azzal a céllal, hogy a helyiek aktívan részt vegyenek olyan döntésekben, amelyek a lakókörnyezetet közvetlenül érintik (gyalogos közlekedés, hulladékgyűjtés, közparkok revitalizációja stb.)

Abbe Faria:

goai származású, Lisszabonban majd Párizsban élő szerzetes, a hipnózis tudományának úttörője, világhírű hipnotizőr, akinek számos köztéri szobra található meg Goában

Accommodating Creative Knowledge (ACRE):

nemzetközi kutatás, 2006 és 2010 között Európa 13 nagyvárosi régiójában vizsgálja azokat a tényezőket, amelyek alapján a kreatív gazdaság szereplői egy bizonyos városban, illetve városrészben letelepednek

Addfuel:

portugál street art művész

Afro-Transcendence Festival:

a társadalom fekete gyökereivel kultúrájával foglalkozó fesztivál São Paulo-ban

Alcântara Mar:

a street art alkotásokról híres aluljáró Lisszabon nyugati, folyóparti városrészében

Alcântara:

folyóparti, egykori ipari tevékenysége miatt jelentős megújuló városrész Lisszabon nyugati részén

Alentejo:

Portugália Lisszabontól délre eső régiója, rurális hangulata, kézműves termékei miatt kedvelt

Alfama:

Lisszabon egyik legrégebbi, hangulatos utcái, sikátorai miatt kedvelt városrésze

Amílcar Cabral:
politikus, a Bissau-Guinea-i felszabadító erők vezetője a gyarmati háborúk idején, a portugál titkosszolgálat merényletének áldozata (1924-1973)

Anthony Gonsalves:
goai születésű zenész, aki bevezette a nyugati ütemeket a hagyományos indiai zenébe (1927-2012)

Apa de Camarao:
goai portugál étel, sós tortaféleség garnélarákos töltettel

ARCO:
felnőttképzést nyújtó művészeti iskola Lisszabonban

Ateliernob:
építész stúdió szociális építészet profillal Lisszabonban

Avenida 23 de Maio:
sugárút São Paulo-ban, amely 10 km-es szakasza graffitikkal borított

Avenida Paulista:
belvárosi sugárút São Paulo-ban, civilek nyomására a vasárnaponkénti autós forgalom részleges vagy teljes betiltásával visszaadták közösségi térként a gyalogosoknak, a kerékpárosoknak, a helyieknek

Azulejo:
arab hatású díszes csempe portugál és spanyol területen

Bairro Alto:
szűk utcácskái, éttermei, szórakozóhelyei miatt kedvelt belvárosi negyed Lisszabonban

Baixa:
belvárosi városrész Lisszabonban

Baixo Augusta:
Belvárosi városrész São Paulo-ban

Balcão:
erkély portugálul, a portugál stílusú házak jellegzetessége

Bandeirantes:
a 17. században São Paulo-ban letelepedő portugál és egyéb etnikumú kincsvadászok, akiknek hatalmas szobrot állítottak a Parque Ibirapuera bejáratánál

Batocadeira:
Zöld-foki szigeteki zenei stílus, amiben a nők közösen énekelnek és ütőhangszeren játszanak

Bebinka:
portugál gyökerű goai édesség

Belém:
Lisszabon nyugati kerülete számos látványossággal, mint pl. a Belém-torony vagy a Szent Jeromos-kolostor

Beleza:
a Lisszabonban élő Zöld-foki szigetek diaszpóra által kedvelt szórakozóhely

BipZip:
a lisszaboni önkormányzat által létrehozott részvételi büdzsé kezdeményezés

Bottom-up:
alulról felfelé irányuló folyamatok

Buraka Som Sistema:
angolai gyökerekkel rendelkező portugál együttes

Cabral, Pedro Alvares:
Braziliát 1500-ban felfedező portugál hajós

Caetano, Marcelo:
politikus, 1968-1974 között Portugália miniszterelnöke (1906-1980)

Cais do Sodré:
belvárosi városrész Lisszabonban, éttermei, szórakozóhelyei miatt kedvelt

Calçada da Glória:
Portugália első kültéri street art galériájának otthont adó utcácska Lisszabon belvárosában

Calçada Portuguesa:
portugál járda, díszesen lerakott macskakő

Camões, Luís de:
16. századi portugál költő, Portugália nemzeti hősi eposzának, A Luziádának a szerzője

Camões Intézet:
a portugál nyelv és kultúra terjesztését világszerte ösztönző szervezet

Campo de Ourique:
a felső-középosztály által kedvelt városrész Lisszabonban

Candomblé:
afrikai eredetű brazil vallás

Carpe Diem Art and Learning Centre:
kulturális és művészeti központ Goában

Casa Alentejo:
étterem és kulturális központ építészeti szempontból kuriózum épületben Lisszabonban

Casa Independente:
étterem és szórakozóhely Lisszabon Intendente városrészében, a 2010 utáni
dzsentrifikáció egyik példája

Centro Cultural de Belém (CCB):
kiállításoknak, koncerteknek otthont adó, építészeti szempontból is kiemelkedő kulturális központ
Lisszabon Belém kerületében

Charles Correa Foundation:
urbanisztikával, területfejlesztéssel, közösségi építészettel foglalkozó alapítvány
Panjimban, Goában

Chicken Cafreal:

afrikai gyökerű goai étel

Choque Cultural:
kortárs művészeti galéria São Paulo bohém, Vila Madalena negyedében

Cidade Limpa:
a 2006-ban bevezetett törvény célja megtisztítani a várost a vizuálisan szennyező kültéri reklámoktól, teret adva a graffiti és street art alkotásoknak

Cidades Sensitivas:
városi fenntarthatósággal foglalkozó szervezet São Paulo-ban

Comissariado para os Desalojados:
az 1976-ban megalakult bizottság célja a gyarmati háborúk elől az anyaországba menekültek induló vállalkozásainak támogatása

Compal:
portugál üdítőital márka

Condomínio Cultural:
művészeti stúdió és központ São Paulo-ban

Cortiço e Netos:
csempeüzlet Lisszabonban, célja a régi típusú csempék megőrzése

Cozinha Popular da Mouraria:
közösségi konyha start up Lisszabonban

CPLP:
a *Comunidade dos Países de Língua Portuguesa* rövidítése, a Portugálul Beszélő Országok Közössége, 1996-ban alakult multilaterális szervezet a volt portugál gyarmatterületek kooperációját koordinálja

Cracolândia:
többnyire a periférián élő droghasználók által lakott városrész São Paulo-ban

Cunha, Tristan de Braganza:
a portugáloktól való függetlenségért küzdő goai aktivista (1891-1958)

Delta:
portugál kávémarka

Diwali:
hindu vallási ünnep, a fény ünnepe

Dodol:
portugál gyökerű goai édesség

Estado Novo:
jelentése új állam, autoriter politikai berendezkedést jelent, képviselője Portugáliában Salazar (1932-1968, majd Caetano 1974-ig), Brazíliában Getúlio Vargas

Experimenta Design:
dizájn hét Lisszabonban

EXPO-Parque das Nações:

városrész, az 1998-ban megrendezett lisszaboni világkiállítás alkalmából egy egész városrész jött létre parkokkal, rekreációs lehetőségekkel

FabLab:

a *fabrication laboratory* rövidítése, a világ számos országában elterjedt, magyarul közösségi alkotóműhelyként írható le, mely nyitott rendszerében bárki hozzáférhet a formatervezést, modellezést segítő eszközökhöz

Fablab Garagem:

São Paulo-ban működő FabLab

FabLab SP Livre:

önkormányzati fenntartású, São Paulo-ban működő FabLab hálózat

Fábrica do Braço de Prata no Poço do Bispo:

barnamezős kulturális és kreatív központ Lisszabon keleti városrészében

Fábrica do Gelado:

Lisszabon multikulturális, bevándorlók lakta belvárosi Mouraria negyedében található fagyraltozó, helyi alapanyagokból, helyi munkaerő segítségével, a környéken lakóknak készít fagyraltot

Fado:

portugál zenei műfajt, a Világörökség része, alapvető témája az úton levés, a felfedezések, a *saudade* (a valaminek vagy valakinek a hiányát leíró érzés kifejezése)

Faria Lima:

belvárosi sugárút São Paulo-ban

Favela:

brazil sajátosság, szegénynegyedet jelöl, amely megjelenését és növekedését alapvetően meghatározza a tervezetlenség és a spontán építkezés

Fenny:

goai gyümölcspárlat, többnyire a kesudió gyümölcséből

Fernando Pessoa:

világhírű portugál író, költő (1888-1935)

Fontainhas:

a goai Panjim szűk utcácskáiról, sikátorairól, portugál stílusú házairól híres bohém kerülete

Fontainhas Art Festival:

Panjim Fontainhas kerületében megrendezett művészeti-kulturális fesztivál

Francis Newton Souza:

goai származású képzőművész, az első indiai progresszív művészeti csoportot alapítója (1924-2002)

Freyre, Gilberto:

brazil szociológus, a luzotropikalizmus elméletének kidolgozója (1900-1987)

Fundação Bienal de São Paulo:

képzőművészeti biennálé São Paulo-ban

Fundação Calouste Gulbenkian:

alapítvány és múzeum lisszaboni székhellyel, a portugál társadalom és az egykori portugál területekről származók igényeinek kielégítése mellett globális kérdésekkel is foglalkozik, fő tevékenységi területei a művészetek, oktatás, tudomány, társadalmi fejlődés és globális kezdeményezések

Fundação Oriente:

közfeladatokat ellátó non-profit alapítvány és múzeum, célja a kultúra, az oktatás, a művészetek és tudományok eszközeivel ösztönözni, a kulturális és történelmi kapcsolatokat fejleszteni Portugália és egykori ázsiai gyarmatai között

Galo de Barcelos kakas:

nemzeti szimbólum

Ganesha:

hindu vallási ünnep

Gambiarra:

a brazil köznyelvben használt szó, jelentése kerülő megoldás, egyfajta rögtönzés, amely utal a favela-kban lakók életvitelére, ahol a nélkülözés miatt számos kreatív megoldást kénytelenek kitalálni talált tárgyakkól (pl. szatellit-antenna fémtálcából)

Galeria de Arte Urbana (GAU):

a lisszaboni önkormányzat Örökségvédelmi és Kulturális Osztálya alá tartozó szervezet, amely a városban végbemenő legális street art tevékenységet tartja kézben

Goa Chitra Museum:

etnográfiai múzeum Margaoban, Goában

Graça:

lisszaboni belvárosi, a bohém fiatalok által kedvelt városrész

Grajaú:

városrész São Paulo-ban

Houses of Goa:

az indo-portugál stílusú házak építészetével foglalkozó múzeum Panjimban, Goában

Instituto de Apoio ao Retorno de Nacionais (IARN):

a Nemzeti Visszatelepülők Segítésének Szervezete, 1975-től 1981-ig gondoskodott a gyarmati háborúk lezárultával a volt afrikai portugál gyarmatokról az anyaországba menekülő telepések elszállásolásáról, Afrikából való kimenekítéséről

Ibicho:

az *oral history* egy fajtája, mesélt történetek Bissau-Guinea-ból

Igreja de São Cristóvão:

kortárs művészetnek is otthont adó templom Lisszabon Mouraria városrészében

Instituto Internacional da Língua Portuguesa (IILP):

a Portugál Nyelv Nemzetközi Intézete, a CPLP jogelődje

Intendente:

belvárosi multikulturális dzsentrifikálódó városrész Lisszabonban

International Film Festival India (IFFI):

nemzetközi filmfesztivál Panjimban, Goában

Jack de Sequeira:

Goa függetlenségéért és a konkani nyelv elismeréséért küzdő politikus (1915-1989)

Jardins:

belvárosi kerület São Paulo-ban

Kala Academy:

művészeti oktatással foglalkozó intézmény Panjimban, Goában

Kuduro:

az 1980-as évekből származó, angolai gyökerű divatos zenei- és táncműfaj

Largo da Batata:

civil közösségi mozgalom hatására átalakuló tér São Paulo-ban

Largo da Roche:

belvárosi tér São Paulo-ban

Lata 65:

a Galeria de Arte Urbana szervezete által felkarolt projekt Lisszabonban, melynek célja a 65 évnél idősebb korosztály bevonása a street art tevékenységbe

Lata Mangeshkar:

goai származású, világszerte elismert énekesnő (1929-)

Lei Rouanet:

brazil törvény, a kulturális szereplőknek teszi lehetővé, hogy a gazdasági szereplőktől pénzügyi támogatást kapjanak

Lina Bo Bardi:

olasz származású brazil építész, számos munkája São Paulo jellegzetességének számít pl. MASP, Teatro Oficina, SESC Pompeia (1914-1992)

Lisboa & Estoril Film Festival:

2006 óta évente megrendezésre kerülő nemzetközi filmfesztivál Lisszabonban és Estorilban

Lusofonia Games:

a portugálul beszélő vagy a portugál kultúrához kötődő területek sportversenye, 2014-ben a játékokat Goában rendezték

Luziádák:

portugál nemzeti hősi eposz a portugál felfedezések korából, Luís de Camões tollából

Luzofón területek:

portugálul beszélő vagy portugál kultúrájú területek, az egykori Portugál Birodalom területeinek gyűjtőneve

Luzotropikalizmus:

a brazil szociológus, Gilberto Freyre nevéhez fűződő, a 20. század első felében kidolgozott elmélet szerint a portugál gyarmatosítás kivételes volt minden európai vagy a latin kolonizációs folyamat formái közül

Luzotrópusi civilizáció:

a portugál gyarmatosítás során kialakult európai és trópusi karakter különleges egysége

LX Factory:

barnamezős beruházás Lisszabon nyugati, Alcântara városrészében, a kreatív ipar szereplő által kedvelt kreatív központ

MAAT múzeum:

2016-ban nyílt művészeti, építészeti és technológiai tematikájú múzeum Lisszabonban, a Tejo partján

Madragoa:

városrész Lisszabonban

Magazine Luisa:

a szegényebb rétegek igényeit kielégítő bolthálózat Brazíliában

Maker Festival:

közösségi alkotóműhelyekben folyó munkát bemutató fesztivál São Paulo-ban

Makerspace:

digitális modellezést és tárgyakotást lehetővé tevő közösségi alkotóműhely

Mario de Miranda:

India szerte elismert goai származású grafikus, illusztrátor, karikaturista (1926-2011)

MASP:

a *Museu de Arte de São Paulo* elnevezésből keletkezett rövidítés, São Paulo meghatározó művészeti múzeuma Lina Bo Bardi által tervezett kortárs épületben a belvárosi Paulista sugárúton

Mercado do Forno do Tijolo:

az önkormányzati fenntartású FabLab alkotóműhelynek és co-working irodának helyet adó revitalizált piaci épület Lisszabon Mouraria városrészében

Minhocão:

felüljáró São Paulo-ban, ahol este tíz és reggel hat között valamint vasárnaponként tilos az autós közlekedés, ebben az időben rekreációs helyszíneként működik

MIPEX:

a Európai Unió tagállamokat a bevándorlók integrációjának sikeressége alapján monitorozó nemzetközi Migráns Integrációs Szakpolitikai Index

MobilLab:

közösségi alkotóműhely São Paulo-ban

Moda Lisboa:

lisszaboni divathét

Monte Festival:

zenei fesztivál Goában a Fundação Oriente szervezésében

Mooca:

az olasz bevándorlók által alapított városrész São Paulo-ban

Mouraria:

multikulturális dzsentrifikálódó városrész Lisszabonban

MPLA:

Movimento Popular de Libertação de Angola - Angola Felszabadításának Népi Mozgalma, politikai párt

MUDE:

a *Museu do Design e da Moda* rövidítése, dizájn és divat tematikájú kiállításoknak otthont adó múzeum Lisszabon belvárosában, barnamezős, volt banki épületben

Museu Afro-Brasileiro:

a braziliai afrikai kultúrát bemutató múzeum São Paulo-ban a Parque Ibirapuera-ban

Museu da Pessoa:

brazil virtuális múzeum személyekről, sorsokról

Museum of Goa:

goai képzőművészeti múzeum

MusicBox:

szórakozóhely Lisszabonban a Cais do Sodré-n

Natureza Viva:

a lisszaboni *25 de Abril* híd pilléreit díszítő street art munkákat létrejöttét jelentő művészeti projekt

Nomen:

portugál street art művész

Tamara Alves:

portugál street art művész

Old Secretariat:

indo-portugál stílusban épült, évekig lakatlan egykori Főtitkárság épülete Panjimban, Goában

Orçamento Participativo:

a lisszaboni önkormányzat által kiírt részvételi költségvetés pályázat

Os Gemeos:

brazil street art művész testvérpár

PAIGC:

Partido Africano da Independência da Guiné e Cabo Verde - Guinea és a Zöld-foki szigetek Afrikai Függetlenségi Pártja, a gyarmati háborúk idején Amilcar Cabral a vezetője

PALOP:

Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa - Portugálul Beszélő Afrikai Országok, együttműködési platform a hasonló kulturális örökséggel, nyelvvel, identitással rendelkező országoknak

Park Bar:

tetőterazon kialakított bár Lisszabon belvárosában

Parque Ibirapuera:

São Paulo kedvelt közparkja, épületeit a világhírű brazil építész, Oscar Niemeyer tervezte
Pensão Amor:

kedvelt szórakozóhely Lisszabon belvárosában, barnamezős épületben

PIDE:

a *Polícia Internacional e de Defesa do Estado* rövidítése, az *Estado Novo* idején működő portugál titkosrendőrség, a magyar ÁVO-hoz hasonló feladatokat látott el

Pimp my carroça:

a művészeti projekt a São Paulo-ban tevékeny szemétgyűjtő lomiskra hívja fel a figyelmet

Pinheiros:

városrész São Paulo-ban

Praça das Artes:

kortárs művészeti-kulturális központ São Paulo belvárosában

Praça Roosevelt:

tér São Paulo belvárosában, kedvelt találkozási hely nem csak az utcai sportot űzők (gördeszkások) körében

Príncipe:

lisszaboni székhelyű lemezkiadó, elsősorban afrikai gyökerű zenei előadókat tömörítő márka

Projeto Imagem:

a projekt művészeti eszközökkel (street art), érzékenyítő foglalkozásokkal segíti a São Paulo perifériáján élőket

Quinta do Mocho:

Lisszabon vonzaskörzetéhez tartozó szegregált településén található a világ egyik legnagyobb szabadtéri street art galériája

Red Bull Station:

kreatív központ, makerspace São Paulo belvárosában, barnamezős épületben

Rede Azulejo

kutatás, melynek célja adatbázis létrehozása a klasszikus portugál csempékből

Remo Fernandes:

goai származású, Bollywoodban híressé vált zenész

Renova:

portugál papíripari márka

Retornados:

a gyarmati háborúk lezárultával a volt afrikai portugál gyarmatokról az anyaországba menekülő telepések

Rua do Ouro:

sétálóutca Lisszabon belvárosában

Sala São Paulo:

városrehabilitáció keretében megépült koncertterem São Paulo legrosszabb hírű Cracolândia kerületében a londoni Tate Modern példájára

Salazar, António de Oliveira:
portugál politikus, az ország miniszterelnöke (1932-1968), az autoriter *Estado Novo* rezsim kiépítője (1889-1970)

São Paulo könyvtár:
korábban börtön épületből kialakított könyvtár São Paulo északi részén

Santos Design District:
ezen a néven futott a Lisszabon belvárosától nyugatra fekvő Santos városrész rehabilitációjának projektje

Santos:
Lisszabon belvárosától nyugatra fekvő városrész

Sarau:
a brazil kultúrában divatos tematikus összejöveteleken előadott verselést és zenét ötvöző művészi kifejezésforma

Semana Maker:
közösségi alkotóműhelyekben folyó munkát bemutató fesztivál São Paulo-ban

Serendipity Festival:
művészeti-kulturális fesztivál Panjimban, Goában, az indo-portugál stílusú épített örökségre, lakatlan épületekre hívja fel a figyelmet

SESC:
az elnevezés a *Serviço Social do Comércio* rövidítéséből ered, kulturális és rekreációs központok hálózata Brazília-szerte

SESC Pompéia:
a világhírű brazil építész, Lina Bo Bardi által tervezett SESC Pompeia kulturális és rekreációs központ São Paulo-ban

Soul Travelling:
tematikus városi sétákat szervező start up vállalkozás Goában

Spínola, António de:
portugál tábornok, a Portugália és a jövő című könyve (1974) sorsfordító a gyarmati háborúk befejezésének tekintetében (1910-1996)

StartUp Lisboa:
a lisszaboni önkormányzat kezében lévő belvárosi inkubátorház

Story of Light/Story of Space Festival:
tudományos művészeti fesztivál Panjimban, Goában

Sunaparanta:
kulturális-művészeti központ Panjimban, Goában

Superbock:
portugál sör márka

Terras da Costa:

közösségi konyha start up afrikai bevándorlók bevonásával Lisszabontól délre

Time Out Market:
a Time Out Magazin szerkesztősége által, Lisszabon önkormányzatának segítségével kialakított gourmet éttermek piaca a belvárosban

Tiradentes:
városrész São Paulo-ban

Tomie Ohtake:
kulturális-művészeti intézmény és kiállítóter São Paulo-ban

Top-down:
Felülről lefelé történő folyamatok

Trienal de Arquitetura:
építészeti triennálé Lisszabonban

Tuk-tuk:
autórikxa, Lisszabon belvárosában a turisták által kedvelt közlekedési eszköz

Ubuntu Academy:
a portugál volt gyarmatok fiataljait segíti a vállalkozásindításban

Umbanda:
afrikai eredetű brazil vallás

Underdogs Gallery:
street art galéria Lisszabonban

Vale de Anhangabaú:
belvárosi sétány São Paulo-ban

Vargas, Getúlio:
politikus, Brazília elnöke, az autoriter rezsim, az *Estado Novo* kiépítője (1882-1954)

Vasco da Gama:
világhírű portugál hajós és felfedező (1469-1524)

Vhils:
világszerte ismert portugál street art művész

Vila Itooró:
kulturális helyszín São Paulo-ban

Vila Madalena:
Bohém, dzsentrifikálódott negyed São Paulo-ban

Village Underground:
konténerekből épített kreatív és kulturális központ Lisszabonban

Virada Cultural:
São Paulo belvárosi közterein folyó egynapos kulturális esemény

Ábra-, táblázat- és diagramjegyzék

Ábrajegyzék

1. ábra: Portugália és egykori gyarmatterületei 1415-1999.
2. ábra: A kreatív ökoszisztéma.
3. ábra: A kreatív gazdaság: A kulturális és kreatív ipar.
4. ábra: A globális kreativitási index (2015).
5. ábra: Az UNESCO Kreatív Városok Hálózata.
6. ábra: A Calçada da Glória-n. A Galeria de Arte Urbana (GAU) által életre hívott kültéri galérián rendszeres időközönként cserélnek helyett a legális street art munkák.
7. ábra: Street art alkotás az egykoron gyárépület, ma kreatív központként emlegetett LX Factory területén.
8. ábra: A kreatív gazdaságban tevékeny vállalkozások, szervezetek számának sűrűsége Lisszabonban.
9. a, b, c ábra: Az egykori piac, mára FabLab közösségi alkotóműhely épületének számos részletében megőrizték az eredeti elemeket (bejárat felirata, azulejo csempe), vagy újraértelmezték azokat (azulejo csempe hatású arckép ragasztószalagból).
10. a, b ábra: A neves szobrász, Rui Chaves installációja az Igreja de São Cristóvão templom ablakán és a szentély előtt.
11. a, b ábra: A korábban hagyományos piacként működő Mercado da Ribeira-t a Time Out Magazin az önkormányzat támogatásával alakította át, mára a város szimbolikus helye.
12. ábra: A portugál-afrikai gyarmatokról származókra való utalás street art alkotáson keresztül a bevándorlók lakta Quinta do Mocho településen.

13. ábra: Kilátás az EXPO-Parque das Nações egyik helyszínére.
14. ábra: Vhils murálja a 2014-es egyéni kiállításának promotálására, háttérben a 25 de Abril híd.
15. ábra: Portugál utcakő az Avenida Libertade sugárúton.
16. ábra: Portugál utcakő továbbgondolt, a város szimbólumának tekintett mintázattal São Paulo belvárosában.
17. ábra: Vhils munkája Alfama negyedben, mely témájában Amália világhírű fado-előadóra és formájában a portugál utcakő hagyományára utal.
18. ábra: Amilcar Cabral portréja egy Quinta do Mocho-ban található ház falán.
19. ábra: A belvárosi Largo do São Domingo a multikulturális lakosság kedvelt gyülekezőhelye, háttérben a *Lisszabon a tolerancia városa* felirattal.
20. ábra: Volt afrikai gyarmatokról származó táncosok és portugál zenészek közös performansa a belvárosi Convento do Carmo kolostor mögötti téren.
21. ábra: A forradalom 40. évfordulóján Alcântara Mar vasútállomás aluljáróját díszítő tematikus graffitik.
22. ábra: A turistainváziót cunamiként emlegető, hatásait az 1755-ös nagy földrengéshez hasonlító gerilla plakát.
23. a, b ábra: A multikulturális és dzsentrifikálódó környék Intendente tere megújulása óta kedvelt találkozóhely, számos vendéglátóhelynek, vállalkozásnak (pl. A Vida Portuguesa), szabadtéri fesztiválnak ad otthont, közepén Joana Vasconcelos elvonulásra alkalmas installációja.
24. ábra: Élénk utcai élet a Time Out piac melletti kioszknál.

25. ábra: Kedvelt kikapcsolódási helyszín, agóra a vasárnaponként a forgalom előtt lezárt Avenida Paulista sugárút.
26. ábra: Az indián tematikájú tárlat promotálására készült murál a SESC Pinheiros kulturális és rekreációs központ bejáratánál.
27. ábra: A gerillakertészet és a köztéri művészet egyvelege Vila Madalena városrészben a közterek minőségére, az élhető városi hangulatra hívja fel a figyelmet.
28. ábra: Köztéri művészet Vila Madalena városrészben.
29. a, b ábra: Színes utcai élet a Choque Cultural galéria előtt, Vila Madalena városrészben.
30. a, b ábra: A Vila Itororó kívül és belül.
31. a, b ábra: Ayrton Senna brazil autóversenyzőt ábrázoló street art murál, Kobra alkotása. Utcai graffiti, alkotó ismeretlen.
32. ábra: A brazil építészet egyben São Paulo szimbolikus épülete a Lina Bo Bardi által tervezett MASP múzeum.
33. ábra: A MASP bejáratánál pihenő hajléktalanok. A városra jellemző kettősség, a társadalmi egyenlőtlenség a város ikonikus helyén is jelen van.
34. a, b ábra: Élénk közösségi életnek, kikapcsolódásnak (sportolás, vetítés) helyet adó közterületek a belvárosban.
35. ábra: São Paulo szimbolikája a pixação különleges graffiti, előtérben a fekete-fehér geometrikus alakzatú térkővel (portugál stílusú csempe továbbgondolása) borított járda.
36. a, b ábra: A világhírű brazil építész, Lina Bo Bardi által tervezett SESC Pompeia kulturális és rekreációs központ naponta több ezer látogatónak nyújt kikapcsolódási lehetőséget.
37. a, b ábra: Az egykoron transzformátorház, mára kreatív központként működő Red Bull Station bejárata és hangulatos terasza.

38. ábra: Az 1921-1954 között készült monumentális emlékmű a színes etnikumú kincsvadászoknak állít emléket (Victor Brecheret alkotása).
39. ábra: Az UNESCO világörökség részét képező Bom Jesus Bazilika Ógoában.
40. ábra: A Serendipity Fesztivál hatására helyreállított indo-portugál stílusú egykori Főtitkárság (Old Secretariat) épülete, Panjim.
41. ábra: A Menezes Braganza Palota előcsarnoka Luís de Camões portugál nemzeti eposzának, a Luziádák történéseit bemutató csempékkel (azulejo), Panjim.
42. ábra: A Panjim főtemploma előtt felállított, keresztény hagyományokat felelevenítő betlehem műanyag hulladékból készült, és a tiszta környezetre és újrahasznosításra hívja fel a figyelmet.
43. ábra: A goai származású hipnotizőr, Abbe Faria szobra, Panjim.
44. ábra: Panjim hangulatos, Lisszabonhoz hasonlító belső udvarainak egyike.
45. ábra: Életkép az indo-portugál stílusú lakóház erkélyéről (balcão), a goai származású illusztrátor Mario de Miranda alkotása.
46. ábra: Az indo-portugál stílusú Carpe Diem galéria bejárata.
47. ábra: A portugál épített örökséget reprezentáló Szeplőtelen fogantatás-templom Panjimban.
48. ábra: Panjim Fontainhas kerületében lévő épület azulejo díszítéssel.
49. ábra: A köztéri művészet kategóriába tartozó kút és rajta a portugál múltat szimbolizáló kakas díszítés Panjim Fontainhas kerületében.
50. ábra: A portugál gyarmatosítóknak emléket állító szobor az Aguada erődben, Aguada.
51. ábra: A goai karnevált ábrázoló Mario de Miranda grafika.

Táblázatjegyzék

1. táblázat: A Lisszabonban készült szakértői interjúk adatai név, szervezet, szervezet/személy profilja, település, beosztás, nem, életkor, végzettség típusa, végzettség, az interjú nyelve szerint.
2. táblázat: A São Paulo-ban készült szakértői interjúk adatai név, szervezet, szervezet/személy profilja, település, beosztás, nem, életkor, végzettség típusa, végzettség, az interjú nyelve szerint.
3. táblázat: A Goában készült szakértői interjúk adatai név, szervezet, szervezet/személy profilja, település, beosztás, nem, életkor, végzettség típusa, végzettség, az interjú nyelve szerint.
4. táblázat: Történelmi mérföldkövek Portugália és egykori gyarmatainak viszonyában 1415-től napjainkig (évszám, esemény).
5. táblázat: Portugáliát érintő migrációs hullámok a 20. század második felétől (évszám, esemény).
6. táblázat: A Portugáliában élő legnépesebb nemzetiségek származás és állampolgárság szerint (2011).
7. táblázat: A Portugáliában élő CPLP és nem CPLP országokból érkezők száma a 2011-es census alapján.
8. táblázat: A CPLP országok jellemzői 2016-2018 terület, népesség, népsűrűség, GDP alapján.
9. táblázat: A CPLP országok főbb jellemzői (2018).
10. táblázat: A kreatív város fogalmának kulcselemei és tulajdonságai.
11. táblázat: A kreatív iparágak rendszerezése Portugáliában.
12. táblázat: A Lisszabonban készült interjúk alapján a kódolás eredményeinek bemutatása kategória (említés darabszám) és kód (említés darabszám) szerint.

13. táblázat: A Lisszabonban készült interjúk alapján a kódelemek csoportosítása kategória, kategórián belül hangsúlyos kódok, kategórián belüli említések közvetlen tartalmakkal (darabszám), kategórián belül kódcsoport aránya (%), kódcsoport elemei szerint.

14. táblázat: A Lisszabonban készült interjúk alapján a leggyakrabban előforduló kódok csökkenő sorrendben helyezés, kód, gyakoriság (említés darabszám) szerint.

15. táblázat: A São Paulo-ban készült interjúk alapján a kódolás eredményeinek bemutatása kategória (említés darabszám) és kód (említés darabszám) szerint.

16. táblázat: A São Paulo-ban készült interjúk alapján a kódelemek csoportosítása kategória, kategórián belül hangsúlyos kódok, kategórián belüli említések közvetlen tartalmakkal (darabszám), kategórián belül kódcsoport aránya (%), kódcsoport elemei szerint.

17. táblázat: A São Paulo-ban készült interjúk alapján a leggyakrabban előforduló kódok csökkenő sorrendben helyezés, kód, gyakoriság (említés darabszám) szerint.

18. táblázat: A Goában készült interjúk alapján a kódolás eredményeinek bemutatása kategória (említés darabszám) és kód (említés darabszám) szerint.

19. táblázat: A Goában készült interjúk alapján a kódelemek csoportosítása kategória, kategórián belül hangsúlyos kódok, kategórián belüli említések közvetlen tartalmakkal (darabszám), kategórián belül kódcsoport aránya (%), kódcsoport elemei szerint.

20. táblázat: A Goában készült interjúk alapján a leggyakrabban előforduló kódok csökkenő sorrendben helyezés, kód, gyakoriság (említés darabszám) szerint.

21. táblázat: A Lisszabonban, São Paulo-ban, Panjimban és Margaoban készített interjúk alapján a kódok összesített és kategóriánkénti darabszáma.

Diagramjegyzék

1. diagram: São Paulo áll az első helyen Brazília szövetségi államainak GDP-részesedésében a kreatív iparágak termelése alapján (2015 és 2017).

2. diagram: Vallási megoszlás Goában (2011).

3. diagram: A portugál állampolgárságot megszerző indiai állampolgárok száma éves bontásban (2008-2016).

4. diagram: A portugál állampolgárságot megszerző indiai állampolgárok száma és az igénylés fajtája szerint (2008-2016).

Köszönetnyilvánítás

A több éves, közel egy évtizedes érdeklődés a portugál nyelvű világ iránt eme, évek óta készülő értekezésben összpontosul, de azt gondolom, a szenvedély a luzofón kultúra iránt sosem múlik el.

Köszönöm a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának, hogy kutatásomat befogadta és támogatta munkámat. Szintén hálával tartozom az Erasmus, Campus Mundi és Új Nemzeti Kiválóság Program ösztöndíjak elbírálóinak, hogy lehetőséget adtak a külföldi tanulmányutakra.

Köszönöm témavezetőm, Dr. Szilágyi István ösztönző munkáját, emberségét az évek során. Köszönöm kollégáimnak, a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi és Földtudományi Intézetének munkatársainak a támogató hozzáállást, kiemelve Dr. Pap Norbertet és Dr. Trócsányi Andrást, valamint Dr. Pirisi Gábornak a segítő véleményét. Köszönöm az előopponensi, építő szándékú kritikát Dr. Maksa Gyulának és Dr. Rákóczi Istvánnak, és a munkahelyi védés során a bizottság tagjainak a véleményét.

Köszönöm a portugál, brazil és indiai szakértőknek, hogy rendelkezésemre álltal az interjúk készítése során, és termékeny gondolataikkal segítették azt. Köszönöm a lisszaboni, São Paulo-i, goai szervezeteknek és egyetemeknek (elsősorban Zaratan Arte Contemporanea Lisszabon; Universidade de São Paulo; Parvatibai Chowgule College Margao Goa) és a kinti magyar nagykövetségeknek, hogy lehetővé tették a kiutazást és a szakmai hálózatépítést.

Köszönöm João-nak és Rui-nak Lisszabonban, portugál és brazil barátaimnak, hogy kint tartózkodásomkor minden segítséget megadtak. Köszönöm a magyar barátoknak, hogy lelkiileg támogattak.

Akik nélkül ez a munka nem jöhetett volna létre, az a családom. Köszönöm drága kislányom, Alma a türelmedet, ami születésed óta végigkísérte ezt az értekezést. Köszönöm férjemnek és családjainknak azt az összehangolt és önzetlen segítséget, amivel főleg Alma megszületése után támogattak.